

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Kovács János Máttyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Barabás András.

»Van gonosz, tisztelt egybegyűltek.«

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ

*»Úgy is mondhatnánk,
hogy engem elhagyott a történelem.«*

RAYMOND CARVER

»Leninnek is meg kellene adni a végtisztességet.«

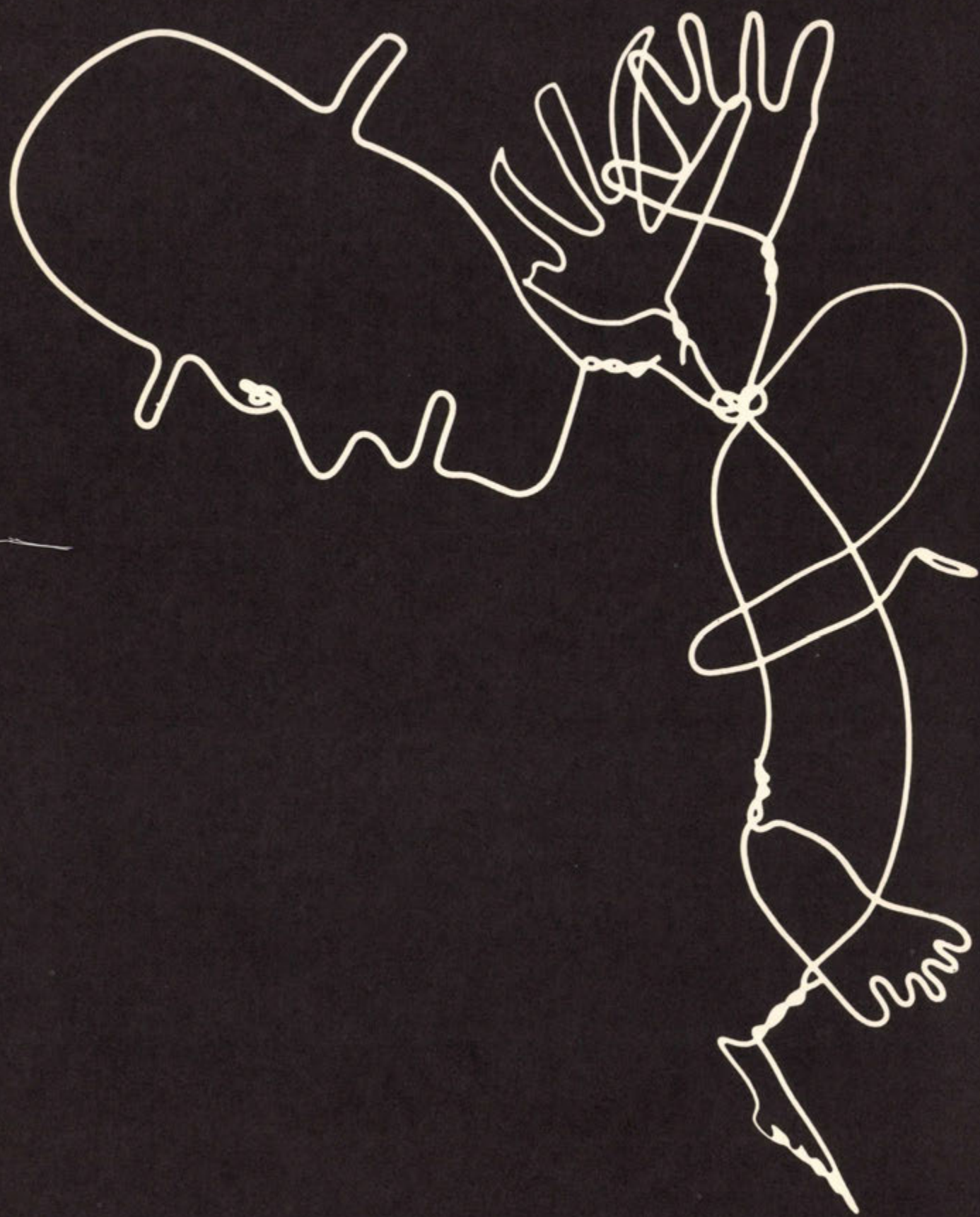
SZILÁGYI ÁKOS

Mcmxciii Május

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

Mcmxciii Május

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM ÖTÖDIK SZÁM

Ezredvégi beszélgetés **Losonczi Ágnes** szociológussal 3

Joseph Rován A kitágult világkép integrációja 11

Vágvölgyi B. András Szomorú szubtrópus 15

Petri György *Nem megyünk ötről hatra* 20

Raymond Carver Ég a házad ideki 23

Ferencz Győző Versek 31

Ted Hughes Versek 32

Krasznahorkai László A második beszéd 35

Szilágyi Ákos Totális temetés 43

Kamarás István Mindig van remény 50

Jevgenyij Rikacsov Temetés, anno 1930 59

Zelei Miklós Hungária két tételben 63

E számunkat HÁY ÁGNES drótszobrainak lenyomataival illusztráltuk

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. A 2000 EGYESÜLET FOLYÓIRATA. FELELŐS SZERKESZTŐ: HORVÁTH IVÁN. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA. A 2000 EGYESÜLET ELNÖKE: RUTTNER GYÖRGY. LEVÉLCÍM: 1117 BUDAPEST, KARINTHY FRIGYES ÚT 11. TELEFON: 182-1291.

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII., VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT.

A SZEDÉS A HVG PRESS KFT. FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT. GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: MACHAN ESZTER. NYOMTA A LAJOSMIZSEI HÍRLAPNYOMDA. FELELŐS VEZETŐ: ABLAKA ISTVÁN.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY, AZ IPARBANK RT. ÉS A HUNGEXPO RT.

A CORVINA KIADÓ KÖNYVHETI ÚJDONSÁGA

ARS HUNGARICA

A MAGYARORSZÁGI MŰVÉSZET
TÖRTÉNETE KÉPEKBEN

Ez az album rangos képes házi múzeuma lesz mindannak, amit méltán tartunk a mindenkori Magyarországon alkotó, névtelen vagy épp világhírű mesterek remekművének. Az épületekről, oltárképekről, festményekről és szobrokról legtöbbet mutató, főként színes felvételeket válogattak a kötetbe, amelyek a magyarok honalapításának idejétől napjainkig rajzolják meg e sok évszázad művészetének arcát, az egyetemes művészettörténeti stílusok sajátos jegyeit és szépségét.

TERVEZETT ÁRA: 1.800 FORINT

A KÖNYV MEGVÁSÁROLHATÓ:

A CORVINA KIADÓ LÍCIUM BOLTJÁBAN: 4026 DEBRECEN
KÁLVIN TÉR 2/C. TELEFON: (52)19-428, A CORVINA KIADÓ
MŰVÉSZETI KÖNYVESBOLTJÁBAN, AZ IDEGEN NYELVŰ
KÖNYV- ZENEMŰ- ÉS HANGLEMEZBOLTBAN: 7621 PÉCS,
SZÉCHENYI TÉR 8. TELEFON: (72)10427. A CORVINA
KÖNYVKLUBBAN: 1051 BUDAPEST, VÖRÖSMARTY TÉR 1.
II. EMELET 201. TELEFON: 117-6222/421. MELLÉK

Bővebb felvilágosítás

CORVINA KIADÓ KERESKEDELMI OSZTÁLY
TELEFON: 117-8379

Ezredvégi beszélgetés Losonczi Ágnes szociológussal

Ö

N ZENÉVEL ÉPPÜGY

FOGLALKOZOTT, MINT AZ ÉLETMÓD VAGY AZ EGÉSZSÉGÜGY KÉRDÉSEIVEL. HONNAN EZ A SZÉLES KÖRŰ ÉRDEKLŐDÉSE?

A világ roppant gazdag, az emberi élet rövid és korlátozott, a megismerés ösvényei – amin magam is járnék – szűkek. A kinyilatkoztatott tudással szemben nekem mindig több a kérdésem, mint a válaszom, a kételyem, mint az állításom. Terepen, úgymond valóságos társadalmi környezetben kutatok, a kérdések, bizonyítások és állítások, majd az újrakérdezés útján. Így, ha valamire választ találok, mögöttem rányílik a figyelmem új kérdések sorára, ezek visznek új kutatás felé. Az első szociológiai kutatásom a zene társadalmi életéről, a hangzásvilágról, zenei felfogásról vezetett oda, hogy a zenei befogadást nem lehet az élet összefüggésrendszerén kívül vizsgálni: így kezdtem az életmódkutatásba. Akkor szembesültem azzal, hogy a jelen még oly pontos feltárása sem magyarázza a mai magatartásmódokat, ezért kutatni kezdtem a történeti modellek továbbélését. Vidéken, ahol az életmódot, az életvezetést változatait kutattam, megdöbbentett az emberek sérülékenysége mértéke, a statisztikából is kitűnő ijesztő halálozási, betegségarányok, ezek vittek az egészség vizsgálatához, a társadalmi nyomásrendszer és az emberi „ellenálló képesség” vizsgálatához, a társadalomhoz, ami betegségkórokozó „patogén” tényezőket és egyszersmind védettséget is ad. Mindig foglalkoztatott, izgatott a szellemi és az anyagi világ kapcsolata, építő-korlátozó hatásuk. Így, amikor a zene, a hangzásvilág felfogása után a táplálkozás társadalmi kérdéseit vizsgáltam, a váltás meglepőnek tűnhetett, pedig a szellem táplálkozása után érdekes megfigyelni a test táplálását „szellemét” és mindkettő társadalmi beágyazottságát. Az egészség kutatása pedig a szó szoros értelmében életbevágó kérdés volt, hiszen az ember egésze, testi-lelki-szellemi teljességével „válaszol” a társadalmi feltételek kihívásaira.

Talán mindig ugyanaz foglalkoztatott: hogyan tud élni az ember e világban, kifejezni magát, életét megteremteni, megküzdeni a mindig, mindenütt másképpen nehéz társadalmi feltételekkel. S az is, hogy az egyénben, a megismételhetetlenül egyszeri emberi lényben hogyan jelenik meg a társadalmi tér és idő: a jelenben a történelmi, az egyéni, a társadalmi, az ismételhetetlenben a folyamatos.

A SZOCIOLÓGUSOK TÁRGYUK „OBJEKTIVITÁST” SZOKTÁK HANGSÚLYOZNI. VAN-E SZEREPE AZ INTUÍCIÓNAK VAGY A SZOCIOLÓGUS EGYÉNISÉGÉNEK?

A beszélgetést a TVI Fríz Produkciós Iroda rögzítette. Producer: Kopper Judit.

Az ember mindig ott van a kutatásban, akárhogy is el-tűnik a bizonyítékok objektivitása mögött: ott van a kezdetén már a témaválasztásnál, a kutatás módszerének keresésénél, és különösen az objektíven feltárt tények értelmezésénél is. Egyébként sem hiszem, hogy van alkotó szellemi munka intuíció nélkül, mint ahogyan kikerülhetetlen az empátia is. Aligha szemlélődhet a mai társadalomkutató egy bogártani rendszerező távolságtartó kívülállásával, ebben a mi emberáldozatokkal, kínládásokkal oly bőségesen ellátott kelet-európai világunkban. Nem véletlen, ki mit választ: kit érdekel az elit, ki foglalkozik a szegényekkel, ki a politikai hatalom kérdéseivel és ki a falusi életmóddal stb. Minden választás mögött ott van a kutató értékvalasztása.

Az „értékmentesség” Max Weber óta megfogalmazott követelmény, de már korábban megcélzott szociológus magatartási elv. A ténynek meg kell adni a tiszteletet, az értelmezéshez a szabadságot, a tudományos tisztesség érdekében pedig a nyilvánosságot és az ellenőrzés lehetőségét kell biztosítani.

Mindenkinek vannak értékei, ideális vagy kritikai társadalomképe, és – vagy pozitívan tudja, mit akar, vagy negatív értelemben tudja, mit nem akar. Fontos, hogy ezeknek az értékeknek tudatában legyen, hogy távolságot tudjon tartani a tények és a maga vélekedése között. Egy szociológusnak különösen vigyáznia kell arra, hogy ne vetítse rá a valóságra azt, amit vall, és ne akarja kutatásai eredményeképpen azt visszahallani, amit a társadalomról gondol. Lehet bármilyen eszméje vagy rögeszméje, de tudnia kell saját eszméit is kritikusan szemlélni.

A SZOCIOLÓGUSOK MÉGIS TÖBBNYIRE VÁLTOZTATNI IS SZERETNÉNEK AZON A TÁRGYON, AMIT VIZSGÁLNAK.

Ez a kísértés „történelmi állandó”, csak a realizálás lehetősége és vállalás akarata „helyzetfüggő változó”. Az, hogy a tudás konvertálható hatalommá, és a gondolkodás cselekvéssé, ez Platón „ideális állam” eszméje óta kihívás.

Sohase volt még olyan társadalmi rend, amelyen ne lehetett vagy kellett volna javítani, és sohasem volt javító elképzelések híján az, aki a társadalomról gondolkodott.

A szociológia kialakulásának idején is az a reménytelni felfogás uralkodott, hogyha a társadalmat emberek csinálják, akkor azt az emberek meg is tudják változtatni. Ha tudják, hogy milyen erő hatnak a működésére, akkor miért ne lehetne befolyásolni ezeket az erőket? Ez kísérte és kísértette meg a szociológiai gondolkodás fejlődését újra meg újra, az utópistáktól a marxistákon át a mai társadalommérnöki szerepvállalásig; de ott volt a társadalomfi-

lozafiában, a mai társadalomelméletekben, szellemi és gyakorlati téren egyaránt. A beavatkozást olykor kötelességnek fogták fel, volt, hogy külső kihívásnak, volt, hogy belső kényszernek engedtek.

A megvalósításban azonban még kevesebb tere van a „jó szándéknak” mint a személyes élet parancsainál: ha tudjuk a jót, miért nem cselekedjük, ha tudjuk a rosszat, miért nem kerüljük? Ha sikerül megismerni a társadalmi mozgások törvényeit, az alkalmazás eszközeit és a várható eredményeket, akkor azt miért ne fordítanánk a javításra? A „tudást” végül is könnyű lenne átváltani akarattá, az akaratot tette és a világ megjavítható. Ott van ez a tette hívó gondolat a szociológia fogantatásánál, és állandóan megújuló, többoldalú kísértésnek teszi ki a szociológust ma is.

Három nagy szellemi tündér állott a szociológia 18. századi bölcsőjénél, és a csecsemőnek születési ajándékként több századra elég útravalót, áldást és átkot adott: az Utópia, a Történetfilozófia és a Pozitívista Tudományeszmény. Ezek a mai napig hol kereszteződnek, hol ütköznek, hol egymást építik: a filozofikus rálátás, a megismerés empirikus, egzakt törvénykereső módja, az ideálisnak vagy igazságosnak elképzelt társadalom eszménye, és a beavatkozás eredményességének reménye. Megismerő bizonyítás és ráció az egyik ösztönzés, a beavatkozás szándéka a törvények ismeretében a másik, ideális, olykor utópikus társadalomkép kidolgozása és valósággá váltásának sürgetése a harmadik indíték.

A kutató szeretné megismerni a valóságot, s ha a valóság eltér az elképzeléstől és az ideáltól, akkor menthetetlenül felmerül a hit, hogy az másmilyen is lehet. Az ember szeretne tudni és szeretne tenni, szeretne jól látni, de ha jól lát, akkor meg különösen fontosnak érzi, hogy hatást gyakoroljon, esetleg beavatkozzon, s minél inkább kézenfekvő a bajok halmozódása, annál erősebb az indítéka, hogy tegyen, vagy legalább a beavatkozókra gyakoroljon hatást. A szociológus eltérő pólusok közt navigál: a hasznosság és az elmélet, a valóság kötöttségei és az utópikus vágyak között, az ésszel megmagyarázható összefüggések és a minden ésszerűségből kibúvó történések között. A mérhetőség gyakran áll szemben a mérhetetlennel. Az eszményi elképzelések megvalósítása pedig kemény társadalmi ellenállásba ütközik. E század nagy tanulsága, hogy a társadalmi folyamatok megerősökölése az eszmék beváltása érdekében nemhogy megerősíti, hanem éppen megsemmisíti a létrehívó eszméit.

Különösen nehézé válik gyakran a választás: beavatkozás vagy távolságtartás. Beavatkozás: de mibe és hogyan? Távolságtartás: de mitől? Legyen-e a szociológus az éppen adott hatalomnak bölcs – bár ismereteim szerint sohasem igazán meghallgatott – tanácsadója, vagy legyen távolságtartó, a hatalom és a rendszer megfigyelője, elemzője, esetleg kritikusa? Álljon talárban a tudomány magas Olimposzán – ha ugyan lenne ilyen – vagy legyen néptanító, ha ilyen egyáltalán igényelne valaki, játssza a szókimondó bohóc szerepét, akinek sok minden meg van engedve, csak hogy ne kelljen nagyon komolyan venni, vagy vegye komolyan cselekvő elhivatottságát, és elhagyva szociológus mivoltát, próbálja meg a hatalomban érvényesíteni tudását?

Személyi képesség és igény kérdése annak eldöntése is, hogy sütkérezzen-e a nyilvánosság fényében, vagy vonuljon vissza remete módjára hatatni? Dolgozzon hatástól és sikertől függetlenül, szívósan gyűjtve tapasztalatait, vagy legyen sikerre pályázó exhibicionista, tündököljön eredetiségével, vagy mániákus makacssággal ismételgesse a

változó világgal szembesítve a változatlanul megoldatlan társadalmi gondokat? Mindegyik járt, tehát lehetséges út.

MOST SOK SZOCIOLÓGUS VÁLLAL POLITIKAI FELADATOT, FELCSERÉLVE A KRITIKUSI ÁLLÁSPONTOT A CSELEKVŐ HATALOMVÁLLALÁSSAL.

Valóban, a rendszerváltozás során több igen jó szociológus vállalt közéleti, sőt hatalmi szerepet a törvényhozásban, a végrehajtó hatalomban és az érdekszervezetekben. De ez már másik szakma, olyan, amelyet szociológusi felkészültséggel gyakorolnak. Alighanem kötelességvállalás és vonzódás is diktálta szakmaváltásukat, s az a remény, hogy ha a tudás konvertálható hatalommá, akkor attól a hatalom is okosabb lesz. Bár tudni, amit tenni kell(ene), és tenni tudni nagy különbség: más képességet és más eszközöket igényel.

Az az igény, hogy a tudás hassa át a mindennapi gyakorlatot, különösen fontosá válik gyökeres társadalmi fordulat idején, különösen, ha ennyi megújító feladathoz képest oly kevés az erő, mint ma nálunk. Általában sem szerencsés, ha elszakad egymástól a társadalomról való tudás és a tett, de különösen aggasztó lenne ez manapság.

A politikába került szociológusok kutatói előéletükben alaposan megismerték és kritikailag elemzték is a kelet-európai rendszereket, a politikát, a gazdaság működését, a kultúrát. Többen közülük a demokratikus ellenzékhez és a kritikai értelmiséghez tartoztak. Sok tapasztalati tudást gyűjtöttek össze a szocialista társadalmakról, és határozott elképzelésük is volt az átalakulás szükségességének irányairól. Ezért is vállalták azt, hogy a szociológusi szerepből, tehát a kutató, kritikai szerepből átmenjenek a cselekvő társadalomátalakító gyakorlatba.

Ne feledjük, az átalakulás idején alig voltak olyan politikusok, akik a társadalmi tér ismeretével úgy rendelkeztek volna, hogy az előző rendszerben ne kompromittálódtak volna. Akik „tiszták”, a kor kedvelt kifejezése szerint: „hiteles személyiségek” voltak. Az átalakulás eufórikus pillanatai magukban hordták a reményt, hogy közelíteni lehet az ideált a realishoz. Nyílt tér, beváltatlan lehetőségek, tiszta megoldási képletek jelentették a vonzást a cselekvésre. Hiány is volt, vonzás is volt és belső indíték is ahhoz, hogy az eszméket tette válsák. Ha kollégáink útját nyom követjük, mikromonodramákat lehetne írni róluk: az eredeti elképzeléseikről, ahogyan azok átalakultak a „megvalósulás kohójában”.

A szellemi munkának, és így a szociológiai gondolkodásnak is sokkal nagyobb a szabadságfoka, mint a gyakorlati cselekvésnek. Amikor a szabad szellem a valóságos politikai küzdőterre kerül, kiderül vértetelensége, s hogy ebben az érdek-összeütközésekkel teli közegben a gondolkodás és a tudás színvonala csak egy összetevő sok más szükséges képesség között. A társadalomismeret nélkülözhetetlen, de kevés a taktikai harcok sikeréhez, a tudás alapossága vagy az elvek tisztessége nagyobb bámolatot vált ki, mint amennyi sikert szerez.

A társadalomról való gondolkodás ésszerű gondolkodás: van logikája. Ám maga a társadalom nem ésszerűen, nem a logikai szabályok szerint működik. Az elemzés megvilágíthat indítékokat, megmagyarázhat eseményeket, de a gyakorlat más játékszabályoknak engedelmeskedik. Az észszerűség jegyében célratörő cselekvést mélyen ható, irracionálisnak tűnő, vagy ismeretlen erők térítik el az érvénye-

süléséről. A tudományos leírható logikával szemben a társadalmi gyakorlat sajátos hatalmi és indulati erőterek ütközéseiben forr és forrong. Hogy ez mennyire így van, elég a nálunk folyó elkecsereedett politikai ellentétekre gondolni, vagy arra a szélsőséges iszonyatra, ami tőlünk délre, a volt Jugoszlávia területén történik. Ott a tomboló ésszerűtlenség már tömeggyilkosságokba fordítja a gyűlölködést. A döbbenetes módon végrehajtott „etnikai tisztogatásnak” és az erre való felbujtásnak is van logikája: a hatalomörző vagy hatalomszerző gátlástalan agresszió és megfélemlítés.

Azt képzeltük, ha összeomlik a kommunizmus, a megszabadulás eufóriájában feloldódnak, megszűnnek a régi félelmek és kísértetek. Tévedtünk. Olyan hibernált, megdermedt gyűlöletek támadtak fel, olyan soha fel nem dolgozott ellentétek, olyan százados sérelmek lobbantak fel, amikről nemcsak azt hittük, hogy nincs már talajuk, hanem azt is, hogy maradványaik a kommunizmussal együtt eltűnnek. Mára világossá vált, hogy éppen az elnyomás és az elfojtás erősíthette fel azokat, s a rájuk telepedő elnyomás tiltó csendjében erjedtek, akkor kifejezhetetlenül.

Most szinte a fizika törvényei szerint robbannak, hol még csak szóban, másutt uszításban, hol tettekben, sőt már gyilkosságra váltva a gyűlöletet: etnikai háborúk, terület-foglalások, vallásháborúk robbannak ki. Ezt senki, aki erről gondolkodott, nem látta előre, még akik ezt művelik, a gyűlöletszítók, a gyilkosságra bűjtogatók és gyilkolók, még azok sem gondolták volna magukról, hogy képesek lesznek erre, hogy ezt fogják tenni.

Az elmúlt negyven év lelki terheit nagyon kevesen tudták feldolgozni magukban. A reális szembenézést a múlttal más és más eredetű torzítás, önmentegítő hazugság, védekezés, elhárítás nem engedte. Éppen a lehangsabbaknál magyarázza indulataikat és harsányságukat a bűntudat, nemcsak azért, amit tettek, de különösen azért, amit nem tettek meg. Az elfojtott rossz lelkiismeret harsány kikiabálása, a gyűlölet szításába, a másra irányított vádemelésbe csap át, hátha azzal elhallgattatja a belső öndvást. A nagy hangoskodás nem némítja, csak kielégíthetetlenül teszi a rossz belső közérzetet, mert másról szól és másra irányul, mint ami okozza.

Józan ésszel elképzelhetetlen volt, ami bekövetkezett. Ilyen képzetek csak olyan paranoiás kommunista vezetők lázálmában születettek meg, akik uralmukat a megfélemlítésre építették, és a generált félelem háruult vissza rájuk, felnagyítva a hatalom féltésével. A hatalomörző félelemkeltés és félelemkeltő hatalomra törés, úgy tűnik, közelebbi rokonságban vannak egymással, és nagyobb az esélyük a megvalósulásra, mint amiben az igazságkereső, vágy vezérelte humanista gondolkodás reménykedik. De hát a jóhiszemű naivitás nem most kapja az első leckéjét ettől a szádtól, és úgy tűnik, nem is az utolsó.

MILYEN HATÁSSAL VOLTAK A KÖZELMÚLT FELGYORSULT ESEMÉNYEI A SZOCIOLÓGIÁRA? MINTHA CSÖKKENT VOLNA AZ ÉRDEKLŐDÉS IRÁNTA.

Ez igaz, ami legalább annyira sajnálatos a szakmának, mint amennyire örömdetes a társadalomnak. A hatvanas években a mai kutatásoknál jelentéktelenebb munkák sokkal nagyobb hatást váltottak ki, mint amennyit tudományosan értek, mert a társadalmilag elfojtott légkörben, demokratikus kifejezés híján, a sok hazugság között a valóság feltárása már magában is igazságnak tűnt, bátorságnak

minősült, és revelatív volt. Másrészt egy „stagnáló” társadalomban nem lehetett nagyon elkésni valamilyen társadalmi tény hosszú időt igénybe vevő kutatásával. Egyébként is nagy szomszúság volt az ideológiákkal szemben a valóság megismerésére.

Ma, a politikai szabadság légkörében harsány kihívások között élünk, amiben az a fajta tudás vagy ismeret, amit egy „szolid” szociológia nyújtani tud, nem tarthat különösebben széles érdeklődésre számot, hacsak nem érintkezik valamilyen nagyobb politikai, hatalmi fénykörbe kerülő vitakérdéssel. De még akkor sem biztos, hogy meghallják, amit mondunk, ha meghallják, elhiszik-e, és ha elhiszik, hatással lesz-e.

A szociológia aranytartalékai a szívósságban, a szerzetesi módon és szerényen végzett, elkötelezett és mélyre hatoló társadalomkutatásban vannak. Izgatott társadalmi időben élünk, gyors változások közepette. Súlyos létharcok, megélhetéért, gyarapodásért, fennmaradásért. Minden jog, intézmény alakul, mozog. Ami tegnap még a megszokott helyén volt: szobor, üzlet, eszme, hivatal, tulajdon, az másnapra már eltűnik vagy átalakul. Ami már begyakorlott életlehetőség volt, az holnapra már elveszhet, s az új lehetőséget megtalálni, az új életstratégiákat kidolgozni nagyon sok energiát felemészt.

A politikai elit küzdelmének mindenén áthangzó zaja, hangossága eltereli a mélyen lévő társadalmi folyamatokról a figyelmet, elfedi a problémákat, leköti az energiákat. Ez tartja bővíletében, sőt fogságában az író és olvasó emberek jelentékeny részét. Efemer jelenségek válnak tényleges jelentőségüknél sokkal fontosabbá, és a mélyben lejátszódó lényeges folyamatokat rejt el a hangoskodó hangzón. Megérteni, kutatni, feltárni és megmagyarázni, ez bizony időt igényel, s az idő szalad, a változás rohamos. Így a szociológiai kutatások fogadásánál menthetetlenül van valamilyen elkésettségi érzés. Az úgynevezett véleményformálók is a gyors válaszokra kíváncsiak, és ezért gyakran megrekednek a közvélemény-kutatás szintjén, ami távol van a társadalmelemzéstől.

A változást valójában csak követő kutatások (longitudinális vizsgálatok) alapján lehet valamennyire is elemezni. Ugyanazon a terepen, ugyanarra a kérdésre koncentrálvá figyelni a változást, lépésről lépésre, szerényen nyitott érdeklődéssel, prekoncepció nélkül, önmegtartóztatással. De hát ez nehéz. Ennyi társadalmi kihívás és izgalom közepette, amibe azért belejátszik a kutatóhelyek felszámolásának veszélye is, sőt a kutató értelmiségi helyzet ellehetetlenülése, nem kis feladat a kutatás „tárgyának” elmélyült és objektív megfigyelése.

A társadalomtudomány és a történelem számára soha vissza nem térő alkalom: ilyen átalakulás csak egyszer adódik a történelemben – hát még az ember életében –, nagy lehetőség, hogy itt vagyunk és viszonylag fejlett eszközökkel megfigyelhetünk ekkora társadalmi változást.

MILYEN SZOCIOLÓGIÁT TART FONTOSNAK?

Ma Magyarországon szerencsére sokfajta szociológia van, és sokféle szociológus is. Sokféle kutatnak kollégáink: mezőgazdasági területeken, gazdaságilag elmaradott vidékeken, és újonnan feléledő, jól prosperáló területeken. Foglalkoznak önkormányzati és új polgári szerveződésekkel, folynak kutatások az átmenet társadalmi áráról, a szegénységről, az új vállalkozások hatásáról. Vannak kutatásaink a

munkanélküliekről, a polgárosodás eszmei, gazdasági és politikai útjairól és így tovább. Nagy baj lenne, ha ez a sokféleség leszűkülne bármelyik irányzatra is. Ha lemondanánk mondjuk a szociografikus érzékenységről, vagy a Bibó-féle elméleti gondolkodásmódról, vagy ha a tények tudományos módszerekkel való kvantifikálásában megrendülne a hit.

Az én személyes szociológusi törekvésem, ha úgy tetszik a hitvallásom is, hogy azok között kutassak, akik nem adnak magukról jelzéseket, akiknek nem áll rendelkezésükre helyzetüket kifejező és képviselő eszköztár, akik háttérbe szorulnak és kiesnek a társadalmi érdeklődés teréből.

Másik törekvésem, hogy elkerüljem a jelenbe ragadó szociológus szemléletet és módszert. Azon vagyok, hogy kiterjedjen a kutatás a mában élő történelemre, a társadalmi folyamatok mélyebb gyökereinek ismeretéhez, és ezzel együtt a társadalomlélektani hatásokra is. A felszín mögött munkáló mélyebb erők megismerésében különösen fontos szerepet játszik a folyamatosság és annak megtörése, a mentalitás változó és továbbélő elemeinek viszonya.

Mintegy húsz évvel ezelőtt folytatott kutatásomnál találkoztam először azzal a jelenséggel, hogy magatartások, amelyek nem „tanultak”, továbbélnek egy új társadalmi közegben: például egy summáslányból lett tanácsstíkárra magatartása jobban emlékeztetett a régi szolgabíróra, mint arra a társadalmi környezetre, ahonnan jött. Az úgynevezett proletárhatalom vezetői közé került némely funkcionárius viselkedését figyelve, közelebbi rokonságban voltak a hivatali dszentri bürokrácia pöffeteg urizálásával, mint elhagyott környezetük plebejus szokásaival, vagy a hatalom ideológus elvárásaival. Az történt, hogy továbbvitték a legyőzött hatalom képviselőinek mentalitását.

Ma is gyakorta szembekerülünk hasonló jelenséggel, újraélednek átszínezve a kommunista időszakból ismert magatartásmódok. A negyven évig tartó társadalmi rendszer a mai szereplőket közvetlenül befolyása, sőt dresszúrája alatt tartotta. Ha megfigyeljük a kommunista rendszer lehangosabb ellenzőinek frazeológiáját, vagy az új hatalmi viszonyok felépítési kísérleteit, akkor azokban nem is a lazább időszak „kvázi-liberalizmusa”, hanem a legkeményebb sztálinista korszak mélystruktúrájának feléledését tapasztalhatjuk. A kommunista uralkodó habitus egyes vonásai mélyen beépültek, személyiségstruktúrává változtak, így: a türelmetlenség, a bűnbakkreálás, a másokkal szembeni gyanakvás, vagy az, hogy az igazságnak vannak egyedüli letéteményesei. Megjelenik az a paranoid, hatalmaskodó magatartás is, amelyik saját félelme miatt másokat félemlít meg. Indulateltetés a ráció helyett, gyanakvás a közbizalom helyett, türelmetlenség abban is, hogy az ellenfeleket, ellentmondásokat indulattal lesöpri.

Ami szociológiai szempontból láthatóan mindkét korszakban közös (tehát az urizálás a szocializmusban és a kommunista kizárólagosság türelmetlensége a hatalomgyakorlás módjában a most kezdődő demokráciában), az az, hogy a legyőzött és tagadott társadalmi rendszerek habitusait éppen azok legerősebb tagadói viszik tovább.

Lehet, hogy van valamilyen sajátos társadalmi átöröklítő mechanizmus, amely a mentalitást „túlhordja” keletkezésének idején, úgy, hogy a „legyőzött” tovább él a győztesben? Kétségtelen, valamilyen sajátos kollektív tudattalan őrzi és reprodukálja ezeket a magatartásokat.

A történelem jelen idejében, a társadalmi magatartásmódok továbböröklítése mellett fel kell ismerni az elfojtásokat, amelyek felerősödve kerülnek felszínre, „jogaikat” követelve. Ha jobban figyelünk arra, hogy a múltban mi-

ilyen tendenciák maradtak „elvarratlanul”, milyen rétegek, osztályok, érdekek és eszmék váltak elnyomottá, miközben értékeik, reményeik, elhivatottságuk megmaradt, akkor talán nem okozott volna ekkora meglepetést a különböző rejtetten élő és most agresszíven felbukkanó csoportok és ideológiai tendenciák felszínre robbanása. Ahogyan még előttünk van – az említett tudattalanul ható kommunista habitus és intézményeik továbbélésének folyamata mellett – az is, hogy hol kerülnek majd felszínre azok a szocialista korszakból továbbélő értékek, magatartások, amelyek most, úgy tűnik, elsüllyedtek, hiszen a mostani hangos és sommás tagadás lehetetlenné teszi a korszak belső és nyílt feldolgozását is.

A sommás megítélés, a „leváltott” rendszereket elsőpörni akaró indulatok nem segítik a feldolgozást és tisztánlátást. Az Internacionálé felszólítása, hogy a „múltat végképp eltörölni”, eddig még sohasem sikerült. Az átélte múltat le lehet tagadni, meg lehet hamisítani, be lehet tiltani, el lehet tüntetni a rekvizitumaikat, de „eltörölni” még az emberekkel együtt sem lehet.

M ILYEN FOLYAMATOK ZAJLANAK MA MAGYARORSZÁGON?

Ilyen átalakulás még nem volt a történelemben. Nehéz ekkora tudatossággal és mégis ilyen tudatlanul végrehajtani egy – szándékoknak korántsem engedelmessé, a társadalmat minden ízében átalakító átrendeződést. Demokráciát kialakítani egy olyan országban, ahol ennek a gyakorlata – néhány fényes pillanatot kivéve – sohasem tudott megerősödni. Ahol gögös, másokat kizáró, kontrollálatlan hatalmak uralkodtak függőségi viszonyokba kényszerített generációk sora felett. Ahol hiányzik mind az állampolgári, mind a vezetési beidegződésekből a demokratikus együttélés kölcsönösen megbecsülő figyelmének szabadságon edzett gyakorlata.

Vége kell hajtani egy váltást a prosperáló gazdaság felé, amiről négy évtized szoktatott le. Létre kellene hozni egy polgári, csaknem eredeti felhalmozást, posztkommunista körülmények között, végzetesen elhibázott gazdasági szerkezet mellett, széles körű válság és recesszió idején. Egyik oldalunkon elzárkózó és közömbös nemzetközi térben, közvetlen környezetünkben pedig súlyos háborúba is forduló gyűlölködések, mély konfliktusok, politikai és gazdasági összeomlás közepette, szinte egészen az elszigeteltségig beszorulva külpolitikai ellenszenvек közé.

Az is nagy ellentmondás, hogy erős az igény minden megváltoztatására, ugyanakkor erős a törekvés a változatlanságra is. Fellép a „közegellenállás törvénye”, ami a változásokkal szemben „retro”, múltörző és múltidéző szándékokat hoz felszínre. Ellentmondanak a vágyak és ítéletek egymásnak, sokszor ugyanabban a kérdésben is, mint amilyen a polgárosodás vagy a vagyonosodás. Más van a cégereken, és más folyik a mélyben: sokan hirdetik a „polgárosodás” követelményét, közben továbbél a rendiességre való törekvés. Azt mondják: piac, közben újjáélesztik az állami centralizálást, és ha mégis fenyeget a verseny, rögtön állami garanciát és védelmet igényelnek. Legyen demokrácia és pluralizmus, de az egypártrendszeren nevelődött türelmetlenség még a saját elvbarátjánál se tűri el, hogy más véleményt képviseljen. Áhítjuk a szabadságot, amiből semmi sem elég, kivéve, ha a más véleményen lévőknek, különösen ha az ellenfélnek jut belőle. Azt mondják: előre

2000-be, de vissza a 20-as, 30-as, 60-as évekbe – fzlés szerint. Előre Európába! de óvjuk magunkat az ártalmas nyugati befolyástól – és így tovább. A reményt hozó változás néha reménytelenül nehézé válik.

Az új helyzet új képességek kifejlesztését igényli. Nagyon kevés társadalmi csoport tudja folytatni a megszokott életét. Új helyzetben burjánzóan sok új információ orientál és dezorientál, a változásokban új életstratégiákat kell kialakítani. Szédítő, ami most a kitágult világban az ember elé kerül, miközben sok lehetőség beszűkülni látszik. Amikor a cella „biztonságához” szokott ember hirtelen a szabadba kerül, megzúdul, tériszonya támad. Ilyen az eligazodás, a gondolkodás és a cselekvés „tériszonya” is, a szorongás a döntés szabadságától és felelősségétől. Alighanem olykor ez is oka lehet az agresszivitással elfedett félelmeknek. A gyors változással szemben társadalomlélektani védekezés is a lelassulás, a visszafordulás, mindenfajta nosztalgia. Megkötik magukat régi építmények, régi intézmények, régi struktúrák, régi eszmék mellett. Ezek éppenúgy lehetnek a háborút megelőző kor rekvizitumai és habitusai, az „úri középosztály” értékvilága, mint ahogyan lehet a Kádár-korszak kellemessé lazuló záróidejének mai gondokhoz képest enyhébbnek tűnő világa.

A régi ideálok, amelyek a „nemzetfenntartó középosztály” uralmát legitimálnák, ma olyan mozgósító hívószavakká váltak, amelyeknek másutt már lejárt az idejük. Régen is szűk réteg számára volt pezsdítő érvénye, mára még jobban elkeskenyedett az a társadalmi réteg, amelyre hatni tud. Ábrándjának veszélye, hogy szélesebb körök aspirációit mozgíthatja meg, mint amennyit a hatalom valóban magával emelhet. Hatásuk sikerét a nemzet érettségi állapota fogja eldönteni, és a demokratikus átalakulás útjeme, amely természete szerint nem visszafelé forgatja a világot. Az uralomra teremtett öntudat elhivatottságérzetének valóságos társadalmi bázisa paradox módon a szocialista központosítás, az állami bürokrácia és gazdasági hatalom. Az antidemokratikus uralmi elv is támogatja, amely nemcsak a szocialista rendszerre volt jellemző, hanem az azt megelőző korszakban is virulens volt, különösen a háborús készülődések és a háború idején.

A másik „retro” vágy a szocialista korszak utolsó periódusa iránti nosztalgia, ami az életszínvonal romlásával és a társadalmi biztonságvesztéssel felszínre került. Ez a nosztalgia is hamis, hiszen visszaállíthatatlan mindaz, amit ma visszatekintve jónak vagy biztonságosabbnak látnak: a múlt „rosszléti” rendszere némi „magánjólétet” ugyan teremtet, de igazi prosperitás nélkül, hiszen hiányoztak a gazdasági fellendülés valóságos alapjai: külföldi adósságból finanszírozta, és önkiszákmányolásból fedezte a szegénység szintjéről való emelkedést és a felső káderek meggazdagodását. Nagy és később fizetendő áldozatok árán tartották fenn egy hanyatló rendszer életképtelen gazdaságát és a rendszer stabilitásának hamis látszatát. Vezetői még egyeduralkodók voltak, de már érezve az összeomlás közeledtét, illegitimitásuk tudatában szerényebbekké, érzékenyebbeké váltak, és a mai összehasonlításban úgy tűnnek fel az emlékezetben, mintha ők megvalósíthatták volna a mai társadalmi vágyakat.

Ha a kétfajta múltra néző nosztalgia valóságos társadalmi bázisát vizsgáljuk, az „elcsúszás” különösen szembeötlő: a régi rendi úri középosztály gazdasági és politikai hatalmának nincs rendi alapja, azt valóban megszüntette a szocializmus. Amire építhet, az az örökölt szocialista hatalmi koncentráció a gazdaságban és az óriásira nőtt állam admi-

nisztrációban. Ezzel szemben a szocialista nosztalgikus ideák a modern polgárosodás tendenciájára építhetik népszerűségüket, amelynek sem akkor nem voltak, sem most nincsenek meg a valóságos gazdasági alapjai. Az alsó középosztály számára elért kvázi biztonságos gyarapodás éppen a szocialista hiányrendszerből és zártságából fakadt, miközben a modern polgári lét politikai és jogi feltételei teljesen hiányoztak. Most viszont megvannak a polgári jogok, de közben a gazdasági létalapot a szocialista rendszer összeomlásával elvesztették.

A másik jellemző ellentmondó ütközés a vagyonosodás és annak társadalmi elfogadása között alakult ki. A vagyonosodás értelmét ugyan csaknem mindenki elfogadja, a megvalósulás folyamata ellen viszont komoly indulatok lépnek fel. A varázsszó az új középosztály, a vállalkozók, a vágy, hogy jöjjön létre egy olyan polgári vállalkozóréteg, amelyik képes hatékony gazdálkodásra, ami majd kihúzza az országot abból a csödtömegből, amibe a szocialista gazdálkodás belevitte. Ebben eddig tényleg egyetértés van.

Ugyanakkor a vagyonosodás minden megjelenési formája gyanakvást és ellenszenvet vált ki. A társadalmi igazságérzet az ellen is lázad, hogy a régi nómenklátúra a régi pártkedvezményei alapján sajátítsa ki a „köz” vagyonát, és az ellen is, hogy az új politikai hatalom osztogassa a maga klienseinek az állami vagyont eddigi politikai támogatásuk jutalmaként és politikájuk jövőbeli pénzélése reményében. Az ellen is erős ellenszenv támad, hogy külföldi vállalkozók kezébe kerüljön a „magyar vagyon” – dolgos emberek több évtizedes munkájának és nélkülözéseinek felhalmozódott eredménye, amiért ma cserébe semmi kis nyugdíjból kell tengődniük. Végül az is ellenszenves, ahogyan a zavarosban halászva illegálisan vagy kiskapukat kihasználva egyesek kezébe hirtelen gyanús eredetű nagy vagyonok halmozódnak fel.

Az ellenérzés hangulatát még táplálja a szemkápráztató gazdagodás. Nemcsak az, hogy a fitogtató fogyasztás bántja a kirekedtek igazságérzetét, hanem inkább az, hogy a mai pazarló fogyasztás mögött nem áll elismerésre méltó magasabb teljesítmény. A polgárosodás nálunk nagyrészt nem a weberi „protestáns etika” szellemében történik, ahol a megszorított fogyasztás és a tőke termelésbe való visszarámlása lendíti fel a gazdaságot. A mi gazdaságaink és gazdagodóink olyan szinten fogyasztanak, amivel nem arányos a vagyonuk. „Rongyrazó”, mutogató gazdagság inkább, mint megtakarító és hosszú távú prosperitásra törekvő polgármagatartás. Magyarázat, hogy könnyen jutottak a vagyonhoz, hogy a szocialista korszakban nem is volt szabad a jövedelmet tőkésíteni, így mindent személyes fogyasztásra fordítottak. Bár a nyugati társadalmak fejlettségét termelési eredményekben még közel sem tudtuk elérni, de gazdaságaink fogyasztási színvonala már megközelíti az ottanit.

Feszültségokozó tényező, hogy a szocialista gazdasági struktúra és döntési mechanizmus fennmaradt. Egy ilyen nagyra nőtt centralizált hatalom lebontásához nemcsak évek kellenek, hanem a társadalmat mélyen átalakító demokratizáló folyamatokra és erős társadalmi kontrollra van szükség. A kérdés az, hogy elég erős-e a demokrácia, és keresztül tudja-e vinni ezt a dekonstrukciót, mert olyan hatalom, amely saját meggyengülésén dolgozik, és önként felszámolja azt a hatalmat, amely a kezében van, nemigen fordult elő, különösen ha nem működnek a demokratikus eszközök, a nyíltság, társadalmi kontroll és közfigyelem.

Minden figyelemelterelő akció ellenére tudni kell, hogy most alakul ki, alighanem hosszú időre a társadalom új ve-

zető rétege, annak gazdasági bázisa, tehát a jövő hatalom alapja. Most történik az első és a második „merítés” az állam, valójában a köz vagyonából, amit – tényleg szegénységben és elnyomatásban tartott emberek – szellemi-fizikai munkások és parasztok hoztak létre, akik ebből is, az előző osztogatásból is, általában mindig minden kárpótlásból, jóvátételből kimaradtak vagy sohasem nyertek.

A vagyonosodó rétegeknek a régi és az új politikai hatalommal látható összefonódása azt eredményezi, hogy a gazdagodókkal szemben kialakult ellenérzés a politikai bizalmatlanságot erősíti. Különösen érzékenyek az emberek arra, ha a vagyon osztogatása a politikai megbízhatóság, párt-hoz tartozás jutalma lesz, hiszen ez a folyamat szerves folytatása annak, ahogyan a régi vezető káderréteg meggazdagodott. A nagy kérdés, mikor fordul meg az a folyamat, amikor már nem a politikai hatalom kreálja a polgárokat, hanem a polgárok teremtik és kontrollálják a hatalmat.

MILYEN VESZÉLYEKET LÁT EBBEN AZ ÁTALAKULÁSBAN?

Nagy veszély, hogy a mohó, új gazdasági és politikai hatalomba került elit, amelyik élni tud a gyors hatalomszerzés és a gyors gazdagodás esélyeivel és eszközeivel, kellő elengedési és kontroll nélküli hatalmat hozhat létre. Márpedig bármilyen egyoldalúvá váló hatalom, legyen az politikai, gazdasági vagy szellemi, veszélyezteti a szabadságot, előbb utóbb korlátozni kezdi, hiszen az önkorlátozás sohasem tartozott az ellensúly nélküli hatalom erői közé.

Másik veszély, hogy az önszerveződés és érdekvédelem országainkban súlyosan leépült állapotban van, a közép- és alsó rétegek gyakorlatilag védtelenek. A régi érdekszervezetek kompromittálódtak, és az új szervezetek a rövid idő és a hiányzó gyakorlat miatt nem tudtak még megépülni. Sokszövetű hálózat szükséges ahhoz, hogy a polgári autonómiához ne csak jog adassék, hanem az egzisztenciális biztonságon alapuló valóság lehessen az életképes gazdaságban.

Az erőszakos homogenizációtól megszabadult országokban sokszoros társadalmi hasadás veszélyével is szembe kell nézni: hiszen a megtalált azonosságok és különbségek indulatokkal terhes terekben könnyen átalakulhatnak a kommunikációt ellehetlenítő szakadékrendszerekké. A politizáló elit eltávolodik a saját hatalmát vagy hatalmi lehetőségeit létrehozó, mindennapi életküzdelmeket vívó emberektől. Nem képes másra figyelni, mint belső és külső ellenfeleire, s elfeledkezik legitimációjának társadalmi forrásáról és tartalmáról.

Gazdasági téren pedig veszély, hogy kevesek mohó gazdagodása látványosan növekszik, miközben a korábbi tisztes létből széles tömegek úgy süllyednek le, hogy elvesztik az emelkedés reményét is. Tragikusan groteszké válhat egy szegény, gazdaságilag lerongyolódott országban, ha az urizáló hatalmi gőg a fennhéjázó gazdagok szűk és indokolatlanul jutalmazott rétegére támaszkodik, mert ez kockáztathatja a politikai stabilitást, amit a gazdaság rendbehozatalán alapuló jólét reménye éltet. Veszélyes, ha a polgári perspektívák befulladásnak, ha az emelkedésben reménykedő kis egzisztenciák lecsúsznak, elbizonytalanodnak és elérhetetlenné válik az önállóság és szuverenitás megteremtése. Mi marad akkor a szabadság mindennapi értékéből és érzékeléséből?

Újra és újra feltámadó veszély az a mohóság, mely a lel-

kek, a szellem feletti egyeduradalomra tör. Aki a hitek sokféleségének gyönyörűségei gazdagságából bármit ki- vagy be- zár, s „egy igaz hitet” kényszerít bárkire is, elveszi annak az örömét, hogy egy totális rendszer lelkek fölötti uralmának gyötrelmeitől megszabadultunk, és mindenki szabadon, a maga választotta úton járhat, saját hite és meggyőződése szerint.

Nyomasztják az egész társadalmat a szociális gondok növekvő nehézségei: a szegénység, a munkanélküliség, depressziós zónák, a társadalombiztosítás elláthatatlanságai. Sajnos ez a tendencia még jó ideig a romlás felé vezet. Sokféle fenyegetést jelent a rendszer stabilizálódására, de a kialakuló demokratikus élet számára is. A megoldhatatlanság kudarcérzése ingerültté teszi a felelősöket, és minél kevésbé képesek megoldást találni, védekezésükkel annál érzéketlenebbé válnak a következményekkel szemben.

Régi rossz gyakorlatot őrzünk a társadalmi szolidaritás érzésében és mechanizmusában is. Miközben erősödik az új polgárosodás lényegéből fakadó individuális versengés és harc, a vagyonszerzés „farkastörvénye”, a régi rendtől sem örököltünk mást, mint a növekvő szegénységgel szembeni erős, olykor agresszív váló ellenszenvet, és ezzel együtt a szociális érzék súlyos hiányát.

Az átalakulás nehéz és nehezedik, a türelem és remény tartalékai fogyatkoznak. Ilyen nehézségekre nem voltak felkészülve az emberek. Ami „fent” kudarcérzés, „lent” csatlódottságot teremt. A türelmetlenség idegességgé válik, az idegesség rossz tanácsadó, fokozza minden oldalon a frusztrációt, ami vagy agresszióba csap át, vagy letör és megbénítja a kiút keresést.

A „negatív szabadság”, tehát a „rossztól” való megszabadulás után és a „pozitív szabadság” megépítése között, sok régi és új negatív tényező akadályozza a lehetőségek tágításának és kihasználásának folyamatát, a szabadság folyamatos és tartalmas felfedező örömét. Nagy kérdések még megoldatlanok és kidolgozatlanok: ezután fog csak kiderülni, a sikeresek lendítőereje milyen mélységig tudja áthatni a társadalmat, hogy az alávetettek vagy a kevésbé sikeresek képesek lesznek-e szabadabb élet kialakítására, hogy a szocialista függőségből nem fognak-e beleszorulni egy mohó vadkapitalista rendszer kiszolgáltatottságába, amellyel szemben még csak nem is élhetnek a polgári társadalmak védelmet biztosító érdekképviseleti rendszereivel.

AZ EZREDVÉGEN ÉLÜNK. VAN-E OLYAN VONÁSA ENNEK AZ IDŐNEK, AMI MEGKÜLÖNBÖZTETI MÁS KOROKTÓL?

Nem tudom, volt-e ilyen világokat megrázkódtató század, ennyi csodával és szörnyűséggel. Amikor ennyi tetté vált tudás lett tehetetlenné. Mert leküzdötte a szörnyeket, és nem tud megküzdeni a létrehozott csodákból felkelő fenyegetésekkel.

A történelem folyamán még sohasem fordult elő, hogy két ideologikusan és nagy tudatossággal megépített hatalmas birodalom, amelyik más és más módon erőszakolta meg a társadalmakat, más és más ok miatt ilyen látványosan összeomoljon. Két ilyen szörnyűtől megszabadulni: a század egyik legnagyobb történelmi élménye. Okot ad a reményre, mert bebizonyosodott, hogy minden szörnyűtől meg lehet szabadulni, de okot ad a félelemre, mert létezhetek, itt voltak, sőt még ma is kísértenek – bennünk és körülöttünk.

A másik megrázkódítás annak a hitnek a vége, amely a ráció uralkodásától is várta a társadalom és a világ „megváltását”. Mekkora hit volt a 18. században, hogy az Ész Istennője megoldja a világ minden baját, hogy a természet-tudomány segít a világ gondjain: eltűnik az éhezés, a betegség, lesz bőven táplálék, gazdagabb és kultúrával nemezebb lesz az ember, hogy a társadalmi tudás nyomán igazságosan lehet berendezni a világot. Senki nem számított arra, hogy ez mennyire az ellentettjére fog változni.

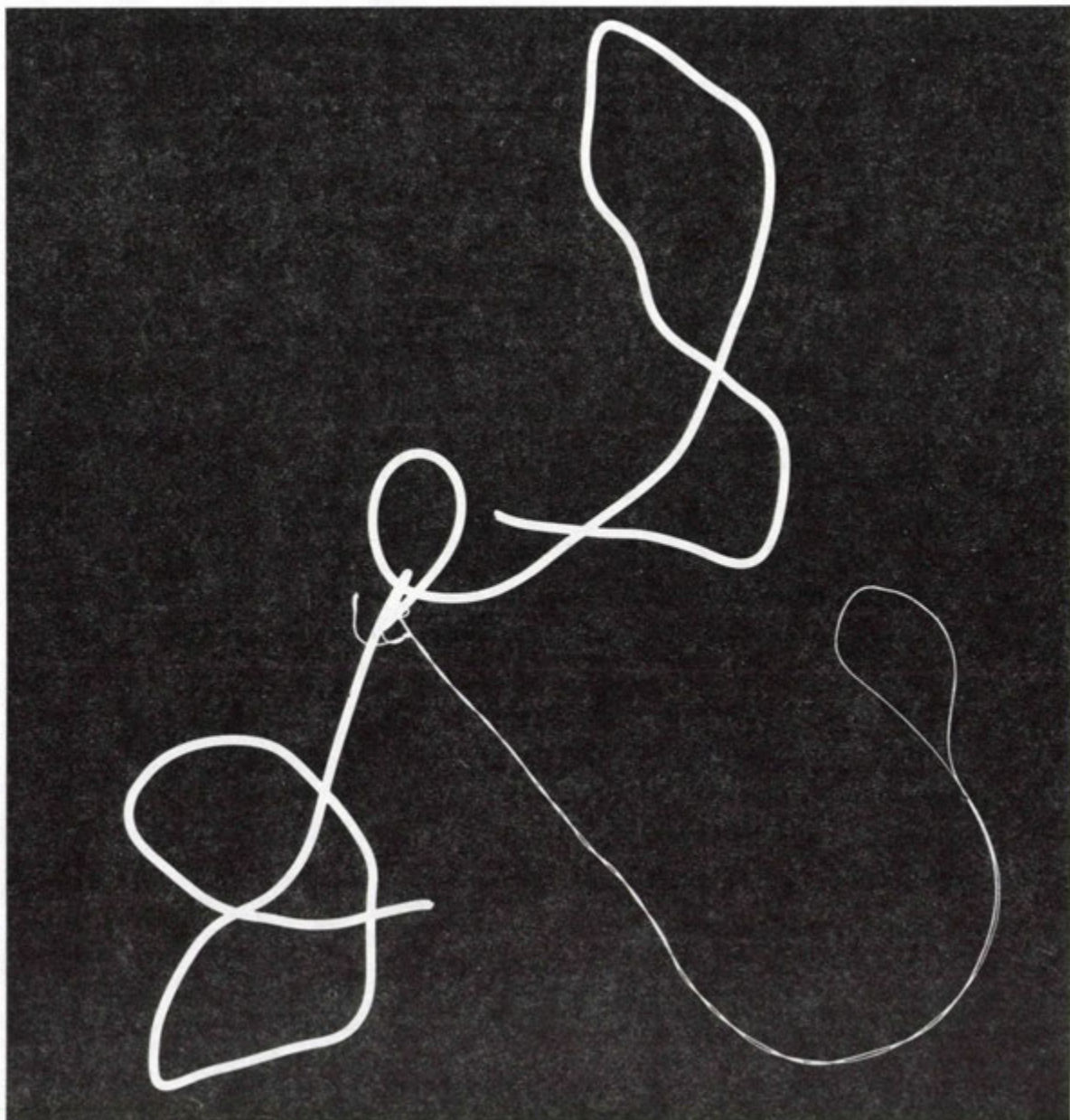
A ráció abszurdításba fordult, a legegzakabb tudományok maguk keltették fel a legirracionalisabb erőket, s olyan erőket szabadítottak fel, amelyekről úgy hitték, hogy ellenőrizni is képesek őket. Mint Goethe Bűvészinas, a tudás kiszabadította a szellemeket, csak a jelszót nem találja, amivel visszaparancsolhatná a helyükre őket: atomhalál, ökológiai katasztrófa, ésszel megtervezett, konstruált diktatúrák, milliók éhezése, milliók pusztítása, s mindezt a szervezett humanizmus minden tudása se megállítani, se enyhíteni nem képes.

A tudomány, amely a Nagy Javulás reményében létre-

hozta technikai és gazdasági csodáinak súlyos ártalmait, most dermedt és tanácstalan. A félelem és a rosszkedv ott munkál az emberek tudata mélyén, ez ellen kell az a sok narkotikum, a zene hangossága, a szem káprázata, hogy ne halljon, hogy ne gondolkodjon, ne lássa, csak amit elévél-títenek, hogy ne kelljen szembenéznie saját félelmeivel, tetteivel és jövőjével.

Mégsem vagyok pesszimista: a nagy feladat növeszti az embert, a nagy veszély a felelősséget. Mert ez is ennek a századnak megrázkódító felismerése, hogy az emberi szellem, amely elszabadította a rontó erőket, meg kell hogy keresse a „varázsszót”, az ellenszereket. Ennyi felhalmozott tudás birtokában felismerte a bajt, miért is ne lehetne „jó” csodákra is képes? Miért ne találhatná meg a gyógyítás módját ártó erején felülkerekedve, a világban, amelyen oly mély sebeket ejtett a tudomány és az ember.

A BESZÉLGETÉST TILLMANN J. A. ÉS MONORY M. ANDRÁS KÉSZÍTETTE

A Közgazdasági és Jogi Kiadó könyvújdonosságai

A modern közgazdaságtan ismerettára

A D. W. Pearce szerkesztette **Dictionary of Modern Economics** című könyv a ma közkézen forgó közgazdasági szótárak között az egyik legismertebb, legalaposabb munka. A könyv a közgazdaságtan terminológiarendszerén kívül számtalan gyakorlati ismeretet közvetítő szócikket is tartalmaz, többek között a nemzetközi pénzügyi intézményrendszert, valamint a különböző gazdasági közösségek intézményeit és tartalmát. Természetesen megtalálhatók benne a jelentősebb közgazdászok életrajzai is. A szócikkeken belül számtalan kereszthivatkozás is található, amelyeket az egyértelműség érdekében (és az angol nyelvű címszórendezés miatt is) mindenhol az eredeti nyelven is szerepeltetnek. A magyar címszavak mennyisége, amely több mint 3500, jelentősen meghaladja az angol címszavakét, amely több mint 2500. A könyv szakszótárként is forgatható.

Megjelenés: 1993. május. Várható ár: 1900 Ft.

A mindennapi élet ökonómiája (Válogatás)

A válogatás egy olyan gazdasági szférára kívánja felhívni a figyelmet, melyet a gazdaságtudomány eddig nemcsak hogy elhanyagolt, hanem szinte tudomást sem vett róla. E figyelmen kívül hagyott szféra jelenségei: a háztartási munka, az önellátó termelés, az új típusú saját szolgáltatás, a háztartások közötti tranzakciók, a segítség, az informális munkavégzések. A német, az angol, illetve Párizsban élő magyar szerzők kérdésfelvetésükben, módszerükben igen különböző frásait az az olvasó által is könnyen kibontható következtetés tartja össze, hogy a mindennapi „láthatatlan”, így jelentéktelennek hitt társadalmi tények a gazdaság részei, s önálló logikával rendelkeznek. **Megjelenés: 1993. április. Várható ára: 297 Ft.**

N. Gyimesi Ilona: Hogyan kommunikáljunk tárgyalás közben?

A könyv témája a tárgyalási kommunikáció, ezen belül a kommunikációs hatékonyság, mint a meggyőzés alapfeltétele és természetesen maga a meggyőzés „receptje”. A kommunikációs hatékonyság nemcsak a tárgyalások kimenetelét, hanem a magánéleti, szakmai sikereket is alapvetően befolyásolja. Ismeretei több tudományágból származnak. A dolog természeténél fogva elsősorban a közvetlenül az emberrel foglalkozókból, mint pl. pszichológia, szociálpszichológia, humán etológia, az antropológia egyes területei és természetesen a nyelvi kommunikációval kapcsolatos ismeretek. **Megjelenés: 1993. április. Várható ára: 615 Ft.**

Marton Géza: A polgári jogi felelősség

A MAGYAR JOGTUDOMÁNY KLASSZIKUSAI SZOROZAT

Marton Géza (1880–1957), a magyar civilisztika és általában a jogtudomány egyik legkimagaslóbb modern egyénisége volt. A máramaroszigeti, majd kecskeméti református jogakadémiáról került Debrecenbe, majd 1938-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem Római Jogi tanszékére, ahol haláláig tanított. Oktatáspolitikai, büntetőjogi és nemzetközi jogi kisebb értekezései mellett egész életét a jogi felelősség egységes elmélete és rendszere kidolgozásának szentelte. A római jog klasszikus felelősség-tanát teljesen új alapokra helyezve dolgozta fel. A második világháború alatt írott befejezetlen elméleti átfogó munkája és az 1945 utáni magánjogi és jogdogmatikai munkássága jószerivel ismeretlen mindmáig, noha döntő fontosságú a magyar magánjog, iparjog, kereskedelmi és munkajog újrakodifikálásához.

Megjelenés: 1993. április. Várható ára: 721 Ft.

A kötetek megrendelhetők a kiadónál is:

1054 BUDAPEST, NAGYSÁNDOR JÓZSEF U. 6

Rendelésüket a 131-4380-as faxszámon is fogadjuk!

Joseph Rován: A kitágult világkép integrációja

TÁJÉKOZTATÁS, TUDATOSSÁG, CSELEKVÉS

Németország legnagyobb bankja, a frankfurti székhelyű Deutsche Bank tavaly létrehozott egy társaságot, amelyet néhány éve meggyilkolt elnökéről, Alfred Herrhausenről neveztek el (Die Alfred Herrhausen Gesellschaft für internationale Dialog). E társaság kuratóriuma – mely feltehetőleg meglehetősen anyagi eszközök birtokában dönt támogatható tervekről – évente kétszer két napra összehívja, majd meghallgatja egy illusztris meghívott személy a bank hosszútávú elképzeléseivel kapcsolódó és előre megadott témáról szóló előadását, amelyet az exkluzív társaság tagjai mindjárt meg is vitatnak. Az idén Nádas Péter volt a meghívott. Előadását a vitával együtt következő számban közöljük. Ennek mintegy kedvcsináló bevezetőjéül adjuk közre a francia szociológus Joseph Rovannak, a párizsi Europe című folyóirat főszerkesztőjének tavalyi előadását.

1

A kitágult világképről való gondolkodást logikus azzal kezdeni, hogy először is felidézünk valamely korábbi, szűkebb világképet. Ehhez azonban nem szükséges az Amerika felfedezését megelőző időig visszanyúlni, illetőleg addig, amikor még nem fogták fel, hogy új kontinenst fedeztek fel. Még kevesebb értelme volna annak, hogy az antik világképpel foglalkozzunk, mely alig terjedt túl a földközi-tengeri, illetve az elő-ázsiai térségen. Megelégedhetünk itt annak összehasonlításával, hogy milyen volt az európaiak világképe száz évvel ezelőtt, és milyen ma. Földrajzi értelemben már az egész földkerekség nagyjából ismert volt, ha akadt is rajta néhány fehér folt, ezek a terra incogniták jobbra jelentéktelen területeket jelentettek. De, eltekintve az Egyesült Államoktól, amelynek politikája ekkor még teljes egészében a saját belső ügyeinek intézésére irányult (a roppant kiterjedésű ország csak néhány évvel később, 1898-ban, a spanyolok elleni háborúval, illetve Puerto Rico, Kuba, továbbá a Fülöp-szigetek – legalábbis közvetett úton történő – birtokbavételével lép ki majd a világpolitika színpadára), az európaiak 1892-es világképében egyetlen Európán kívüli hatalom sem szerepelt. Japán felemelkedésének első bizonyítéka az 1894-ben Kínával vívott háború volt, de ez még a messzi távolban zajló, színesbőrűek közötti konfliktusnak minősült. Csak a tíz évvel későbbi orosz–japán háború emeli Japánt a nagyhatalom rangjára, Japán az első nem európai, egyszersmind nem fehér hatalom, és egyáltalán nem véletlen az, hogy az orosz–japán háború amerikai közvetítéssel fejeződött be. Kína, amely valamikor egy elzártságos világ vezető hatalma volt, vajmi kevés önállóságot élvezve, több európai állam védnöksége alatt állt ekkor, Ázsia többi része pedig, akárcsak Afrika, néhány ütközőállam kivételével (mint például Sziám vagy Abessínia) gyarmati vagy félgymati sorban sínylődött. Még az olyan óriási kiterjedésű ország is, mint India, amely valaha, amikor a világ még egymástól elkülönült részekből épült fel, a maga térségében ugyanolyan hegemon szerepet töltött be, mint Kína, India is teljes egészében angol ura-

lom alatt állott. A dél-amerikai köztársaságok legtöbbje politikailag árnyékképletet élt, említésre méltó kezdeményezés, amely kifelé irányult volna, egyiküktől sem származhatott. 1892 világában, 1892 politikai világképében az európaiak maguk közt voltak, a világ többi részének sorsa az európai érdekek függvényében alakult. Az Európát egykor oly vérszesen szorongató török birodalom immár passzív tényezővé redukálódott abban a hatalmi vitában, amely az európai országok között folyt. A világ többi része az európai hatalmak gazdasági, katonai és politikai vetélkedéseinek színterévé vált. Ez azonban már nem tarthatott sokáig.

2

Kulturális téren a művelt európaiak tudtak egy s mást, a szakemberek pedig éppenséggel sok mindent Indiáról, Kínáról, Perzsiáról, sőt még az amerikai prekolumbiánus civilizációkról is. Ez azonban csak az elite, egy elenyésző kisebbségre áll. A száz évvel ezelőtti átlageurópai világképében az Európán kívüli világok periferikus helyet foglaltak el, mellékes színterei voltak a világeseményeknek, legjobb esetben is csak amolyan festői, olykor egészen regényessé színpályult kép élt benne róluk. A nagy diplomáciai tárgyalások, mármint azok, amelyekben az európai hatalmak részt vettek, a tizenhetedik század óta – az oszmánokkal folytatott kapcsolatok kivételével – egytől egyig kizárólag európaiak között folytak. Észak-Amerika és India sorsát a spanyol örökösödési háború (1714–15), illetve a hétéves háború kimenetele (1763) dönti el. A bécsi kongresszuson 1814–15-ben egyetlen Európán kívüli hatalom sem képviseltette magát. De a versailles-i béketárgyalásokon már részt vett az USA, Japán, Kína, Brazília, valamint számos más nem európai állam is, így többek között a brit koronagyarmatok. Az 1914–18-as európai „világháborút” a nyugati hatalmak csak az USA segítségével tudták megnyerni. A második világháborúban az Amerikai Egyesült Államoknak kellett – miután óriási haderőt vitt át Európába – felszabadítania a kontinens legnagyobb részét, legfőképpen pedig a korábbi vezető hatalom, Franciaország területét, az

új vezető hatalom, Németország szétzúzása árán. Amerika azonban nem volt egyedül: ahhoz, hogy Hitlert legyőzzék, feltétlenül szükség volt a Szovjetunió részvételére is. Hitler pedig Japánban találta meg a szövetségését, abban a Japánban, amely Kínát és Délkelet-Ázsiát próbálta uralma alá hajtani. Az első valódi világháború teljeségéhez az európai hadszíntér mellett hozzátartozott az észak-afrikai, a délkelet-ázsiai, illetve a kínai hadszíntér is, de ne feledkezzünk el a csendes-óceánról sem. Guadalcanal, a Kwai-folyó, Leningrád ostroma, Szingapúr eleste, a normandiai partraszállás, valamint a Hirosimára ledobott bomba jelzik annak az útnak az állomásait, amely az Európa-központú világkép végét jelentette. Más világkép azonban, ha jobban megnézzük, egyáltalán nem létezett ezt megelőzően, lévén hogy a nem európaiak, mielőtt Európa lehetővé tette valamiféle világnézet megszületését, a világ egészéről ilyen képet saját tapasztalatukból kiindulva nem alakíthattak ki. Amit a japánok, kínaiak, indiaiak a tizenkilencedik század végén és a huszadik század elején a „világról” mint globális egészről tudtak, azt mind az európaiaktól tanulták.

3

1945 után az Európa-centrikus világkép helyébe a policentrikus világkép lépett, igaz, hogy ez a kétpólusú világregszer kialakulása következtében eleinte sokak előtt rejtve maradt. Abban a világméretű szembenállásban, amely egyfelől a kommunista világhatalom, másfelől az úgynevezett szabad világ között létrejött, a háborúból vesztesként kikerült Japán, a saját belső ügyeivel elfoglalt Kína, az új gondok és a Pakisztánnal folytatott viszály által megbénított India, valamint az a sok arcú, ám szakadások szabdalta, örökös viták malmában őrldő konglomerátum, amelyet az iszlám országok jelentettek, mind-mind csak másodrangú szereplőként vehettek részt. De a világ összes országát, népét és államát bevetették ebben a „Kelet és Nyugat” között folyó monstre játszmában amolyan sakkfiguraként, hol a kegyeikért versengve, hol a hovatartozásukat vitatva. A nagyhatalmak birkózásának árnyékában jelentőségük egyre növekedett.

De a Szovjetunió széthullásával aztán ez a kétpólusú világ is elmúlt. És amit az eseményekben részes megfigyelő ennek a második világháború utáni, majd' ötvenéves időszaknak a végén mint történelmi tényt minduntalan tapasztalni kénytelen, az a földkerekség valamennyi államának és hatalmának kölcsönös függése egymástól. Fehérek és feketék viszonya Dél-Afrikában vagy Nigéria afrikai kontinentális nagyhatalommá emelkedése éppúgy ezt példázza, mint a török-iráni rivalizálás a Szovjetunió közép-ázsiai utódállamaiban vagy Brazíliának mint gazdasági hatalomnak egyre növekvő jelentősége Dél-Amerikában, melynek hatása kisugárzik Európára, valamint a csendes-óceáni térségre is.

4

A kétpólusú világregszer időszakában a két legnagyobb hatalom, ha akarta, közös elhatározással semmibe vehette az alárendelt államok érdekeit: így hányt fittyet például az USA és a Szovjetunió a kubai válság végén Fidel Castro tiltakozásaira. Abban a sok központú világban, amely most kirajzolódik, a közép- és kisállamok eddig ismeretlen jelentőségre tesznek szert, saját súlyt nyernek. Ez azt jelenti, hogy sokkal komolyabban kell vennünk őket, mint ahogy azt 1989 előtt tettük, éspedig valamennyiüket, belső saját

tosságaikkal, s a múltból táplálkozó, de kifelé irányuló sérelmeikkel és/vagy igényeikkel együtt. A nagy- és közepes hatalmak vezetői szempontjából ez azt jelenti, hogy eddig vajmi kevésbé figyelembe vett népek sokaságának életkörülményeivel, problémáival kell az eddiginél sokkal behatódobban foglalkozniuk, sőt mivel ezek az államok több nemzetiségűek, az egyes részterületeken élők reményeivel, követeléseivel, ellenérzéseivel és vonzódásaival is tisztában kell lenniük, olyan nemzeti kisebbségekkel, amelyekről eddig még a nagyhatalmak felelős vezetői is vajmi keveset hallottak. Ki tudott valamit az USA-ban vagy Nyugat-Európában a koszovói albánokról? Mihelyt a Szovjetunió valamelyik közép-ázsiai utódállama úgy dönt, hogy a saját rendelkezése alá vonja a területén levő nukleáris potenciált, az illető állam, amelynek a nevét addig csak a „szocialista táborban” ismerték, egyszerűen világpolitikai jelentőségre tesz szert. Ha Belgium – ami nyilvánvalóan képtelen gondolat – erőszakkal bekebelezné a szomszédos Luxemburgot, ebből az őrült akcióból biztos nem lenne Öböl-háború. De hát Luxemburgban nincsenek világpolitikai jelentőséggel bíró olajlelőhelyek, azokívv persze Belgium se csinálna soha ilyen őrülséget.

5

Földrajzi és történelmi ismeretek terén ez a mai világ szinte teljesíthetetlen követelményeket támaszt politikusainkkal és újságíróinkkal szemben: Lloyd George és Wilson még megengedhette magának, hogy Budapestet összekeverje Bukaresttel – mert így szól a fáma. De ma senki se lehet úgy felelős politikus, hogy ne tudná, mi a különbség az Afganisztánban élő pastunok és tadzsikok között, vagy pláne ne lenne tisztában azzal, milyen esküdt ellenségei egymásnak a dél-afrikai zulus és hoszák.

Az új világkép integrálása mindenekelőtt az új földrajzi, történelmi, szociológiai és etnológiai ismeretek megszerzésével kell hogy kezdődjék. A megtanulandó, illetve elsajátítandó ismerettömeg azonban oly hatalmas, hogy az integrációt csakis a munkamegosztás elve szerint működő csoportok végezhetik el, hiszen a cél az, hogy a megszerzett ismeretanyagot leegyszerűsített formában továbbítsák a döntések meghozatalára hivatott személyeknek. A II. világháború utáni időszakban bekövetkezett technikai fejlődés, a televíziótól a faxig ívelő nagy találmányok sora lehetővé tette ugyan, hogy az ember korábban elképzelhetetlen módon jusson új ismeretek birtokába, ezzel egyidejűleg azonban a másodlagos tapasztalatok világa is létrejött, ebben a világban viszont, bármekkora választékot fogadhat is az ember magába képekből-véleményekből, a tapasztalat – mivelhogy képek és vélemények itt se fze, se bűze – valójában nem is tapasztalat. Végtére is attól, hogy valaki erotikus tárgyú könyveket fal vagy erotikus filmeket bámul, még nem tudja, milyen is az a gyakorlatban, milyen is az az ágyban! E másoktól származó tapasztalatok aztán súlyos szemléleti és ismeretbeli hibák forrásává válhatnak, mert az illető azt gondolja vagy úgy véli, hogy ezzel a valósághoz férközött hozzá, holott épp ahhoz nem.

Ma sokkal több embernek kell sokkal több országról, s benne sokkal több emberről sokkal több mindent tudnia: tények és körülmények garmadája vár feldolgozásra minden pillanatban, és a tudás területei jócskán megszapordtak az elmúlt időkben. Ez pedig új tudományokat, újfajta tanulmányokat, új kutatóközpontokat, új ismeretközli eszközöket, új szakterületeket, új vállalkozásokat jelent.

Bismarck idejében Európában, következésképp az egész világon alig több mint száz olyan államférfi volt, akinek a véleménye és cselekedete valódi jelentőséggel bírt, és ezek többnyire ismerték is egymást vagy tudtak egymásról. Ma ezekkel kellene számolni. S miután olyan társadalmakban élünk, ahol a politikai hatalom a választási eredményekből, a gazdasági hatalom pedig a vállalkozás sikerességéből származik, az ügyek vitelére folyamatosan egyre újabb és újabb felelősséggel bíró személyeket kell bevonni, aminek egyenes következménye az, hogy a döntési funkciók gyakorlása egyre inkább a sűgőktől és tanácsadóktól, illetve azok teamjeitől függ. Tudás és hatalom együttes megléte nagyobb szükség van, mint valaha, de a tudomány és az államférfiúi tevékenység egyre inkább a csoportmunkára épül. Az a tehetség, hogy valaki jól a keze alá tud dolgoztatni a munkatársaival, a globálissá tárgult világban a vezetői kvalitások legfontosabbikává lépett elő. Itt nyomban felmerül a kérdés: miként lehet ezt megtanulni vagy legalább begyakorolni? E kérdések megválaszolásával a pártoknak, a szakszervezeteknek, a magas rangú hivatalnokoknak és a munkaadói szövetségeknek kell foglalkozniuk. A kitárgult világ azt követeli a benne vezető és felelős szerepet betöltőktől, hogy legyenek készek, legyenek képesek tudásuk folyamatos bővítésére, saját maguk, illetve munkatársaik és utódai érdekében a permanens tanulásra; mert az erre való készség eddig bizony nem volt valami gyakori. Vajon nem kellene-e, mondjuk, olyan oktatási intézményeket létesítenünk, ahol az elsődleges és másodlagos felelősséget viselők – az élet minden területéről – továbbképeznék magukat? Úgy, ahogy valamikor a katolikus államférfiak és gazdasági vezetők csinálták: időnként kolostorba vonulni, és ott új szellemi táplálékot venni magunkhoz?

6

Ebben a kitárgult világban a legkülönfélébb jellegű, a fejlődés legkülönözőbb fokain álló és igen különböző szellemiségű társadalmak élnek együtt, helyesebben szólva: egymás mellett. Tudnak-e egyáltalán kommunikálni egymással? Ahhoz, hogy megértsük, miért teszik ezt vagy azt, olyan tapasztalt szakemberek kellene, akik rendelkeznek megfelelő tapasztalatokkal, megfelelő látókörrrel, s ebből kiindulva értelmezni tudják az eseményeket. Ki tud nálunk valamit olyan fontos emberekről, mint például az az új nemzedék, amely Mandela nyomába lépett és az Afrikai Nemzeti Kongresszusban ma vezető szerepet tölt be? Hol igénylik ma ezt a tudást és a döntéshozók számára hogyan lehet felhasználhatóvá tenni? Ebben az egyetlen tárgult világban olyan, politikailag széles skálát jelentő erő soka-sága is befolyással bír az eseményekre, amelyeknek eddig nem volt önálló szerepük, amelyek rejtve maradtak. Gondoljunk a perui „senteristák”-ra! A kitárgult világ, minthogy a jövőben öt, hat, hét igazán nagy hatalom, szuperhatalom vetelkedésére kell számítani, könnyen visszazuhanhat a polgárháborúk, az anarchikus zűrzavar állapotába. A mostani nagyhatalmak nem képesek megálljt parancsolni a jugoszláviai vérontásnak: van okunk a legrosszabbtól tartani.

7

Az az álom, mely szerint léteznek egyszerű, ésszerű, mégis erkölcsös megoldások, melyek mindenfajta önző, egocentrikus, mindenfajta nyereség- és sikerhajhász ambíciótól és érzelemtől mentesek, ez a platóni utópiák világába tartozó álom, amely a mindennapos politikai aprómunkát és a de-

mokrácia szerény sikereit megveti, ez az álom hordoz magában valamit abból, amit Moltke az örök békéről mondott: „álom, és még csak nem is a legszebb”. Ha egyáltalán válaszolhatunk valahogy e kitárgult világ kihívásaira, akkor az csakis egyféleképpen történhet: több tanulással, több tudással, több bátorsággal a döntésekhez, még ha ezek nehezünkre esnek is, még ha olykor az embertelenség határát súrolják is. A legigazságosabb háború is embertelen – de meg nem vívni, ez hosszabb távon még sokkal szörnyűbb embertelenségekhez vezethet.

Az nyilvánvaló, hogy a „gazdag” népeknek, államoknak, illetve államközösségeknek segíteniük kell a szegények tömegeit, a tovább szegényedő népeket és államokat, nyilvánvaló, hogy meg kell osztanunk velük fölöslegünket, ámbar ezt polgártársaink zöme korántsem látja fölöslegnek – már csak a magunk megmaradása érdekében is, azért, hogy lefékezzük a világot az anarchiába csúszás útján, azért, hogy lefékezzük a mi „boldog szigeteinket” megrohamozók tömegét. De ehhez meg kell találnunk azt az egyensúlyt, amelyben polgártársaink is kiveszik részüket a terhek viseléséből, és hogy ez milyen nehéz, azt mutatják a Le Pen-féle Nemzeti Front, a Schönhuber vezette republikánusok és a Lombard Liga sikerei. Ugyanakkor óvakodnunk kell a feltétel nélküli segélyosztogatástól is, mert ha az államok részéről, nem pedig Teréza anyáról folyik, akkor csak veszteségekkel jár, továbbá megvetést ébreszt irántunk az adományokat kapók fanatizálódó tömegeiben. Ne osztogassunk tehát segélyeket úgy, hogy nem szabunk feltételeket az adományok felhasználási módját, az adományokat kapó országok gazdasági és politikai berendezkedését, valamint világpolitikai viselkedését illetően. *Feltételeket szabni ugyanis egyet jelent azzal, hogy komolyan vesszük a partnert.*

Márpedig komolyan kell venni valamennyiüket: a Szad-dam Huszeineket, a Kadhafikat, a Mandelákat, a dél-amerikai diktátorokat és azok ellenségeit, hiszen holnap az utódai lehetnek, a kifelé a béke és rend látszatát gondosan óvó thaiföldi és a borzalmas burmai katonákat éppúgy, mint a Szovjetunió összeomlásából világpolitikai hasznot húzó rettenetes pekingi zsarnokokat.

Ebben a megannyi színt és mérget csillogtató tarka világban, mely a bomló sokféleség zűzavarában is végződhet, a Hitler, Sztálin és Mao példája ihlette új birodalmakba is torkollhat, nos, e tarka világban azonban mindenütt találunk szövetségeseket, több jogállamiságot, több demokráciát, több emberiséget, több jólétet és békét célzó szerény és illúzióktól mentes erőfeszítéseinkhez. A világ azon részeinek, ahol aránylag szabadon és demokratikus körülmények között élnek az emberek, egyszerűen szólva tehát Európának, továbbá az USA és Kanada alkotta tömbnek egyik legnagyobb problémája az, hogy miként ismerje meg, és miként támogassa ebben a kitárgult világban azokat a felszabadulásra törő, humanisztikus és racionális erőket, amelyek egyidejűleg vannak úton a nagyobb egység és a nagyobb anarchia felé.

Hosni Mubarak több joggal tart igényt segítségünkre, mint a szíriai diktátor, s a jelenlegi iszlámellenes algériai katonai vezetés szintén méltóbb rá, mint az olajsejkek az Öböl térségében, habár a politika lényege mindig is az kell, hogy legyen, hogy a kisebbik rosszat válassztja – feltéve, hogy nem feledkezünk meg róla: itt olyan „rosszakról” van szó, amelyek holnap a nagyobb „rosszakká” válhatnak. Támogatást célzó intézkedéseink egyik legfontosabb célja a nők emancipálása az iszlám országokban, éppúgy, ahogy a

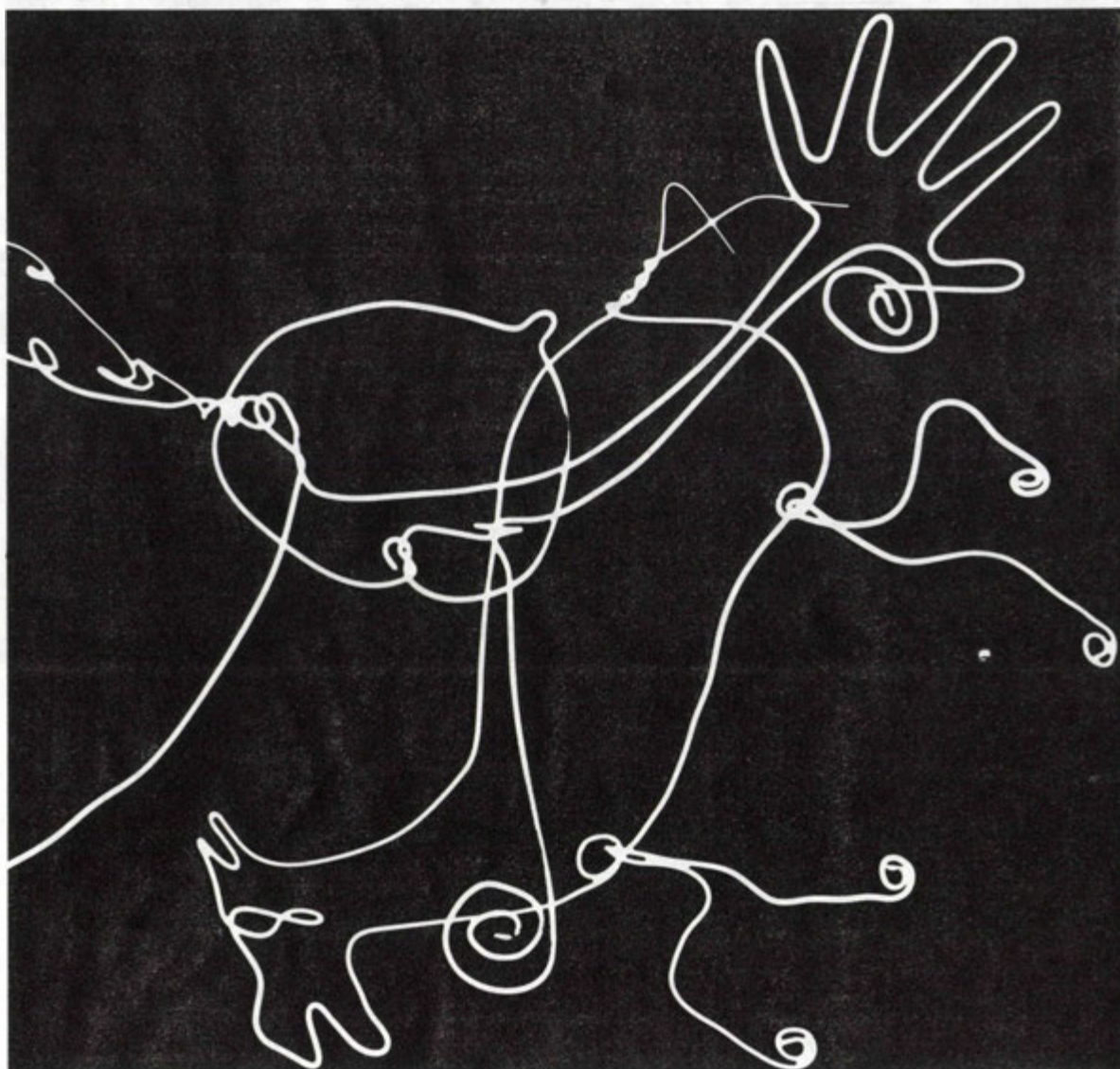
kínai vezetőkre gyakorolt nyomás az ott üldözött demokratikus erők érdekében folyik. Ezekkel az eszközökkel, a piacgazdaság, a demokratikus partnerek és szövetségek, a katonai titkosszolgálatok eszközeivel, valamint a szabadság „misszionáriusainak” áldozatkészsége révén – ne feledkezzünk meg a tudomány önálló kutatóközpontjairól sem – az eddigi „szabad világ” államai és népei, akik ha nem is minden szempontból mentesen, de mégis olyan szellemi, anyagi és erkölcsi körülmények között élnek, amelyek felülmúlják mindazt, amit az emberiség eddigi történelme során létrehozott, kitűzhetik, de ki is kell hogy tűzzék maguk elé azokat a feladatokat, amelyeket sürgősen meg kell oldaniuk, de legalábbis átmeneti megoldásokat kell találni rájuk, ha egyáltalán meg akarják akadályozni világunk hirtelen szét-esését. Segítségnyújtás és feltételek fentről, az alulról jövő önállósodási mozgalmak támogatása, középen pedig a piacgazdaság termelési és fogyasztási feltételeinek megteremtése – ez a három út vezet a „kitágult” világ különféle alkotórészeinek együttéléséhez.

Hogy ennek a feladatnak megfeleljünk, olyan vezetőkre van szükségünk, akik többet tudnak, többre képesek, magasabban képzettek, és több figyelmet fordítanak önmaguk továbbképzésére, akikben van felelősségtudat, s akik rendelkeznek a problémákat határozottan megoldani tudó

döntéshozói képességekkel: olyan kritikus szellemű menedzserekre tehát, illetve olyan cselekvésre termett és cselekedni kész kritikusokra és politikusokra, akik össze tudnak dolgozni mindkét, egyébként egymást átható vezetői réteggel. Ez is olyan álmom volt, amely az utópiák birodalmába tartozik? Az álmodozásra való képesség nélkül soha egyetlen nagybank, egyetlen ipari birodalom nem jöhetett volna létre, de az is igaz: erkölcsi felelősségérzet nélkül semmilyen birodalom nem lehet hosszú életű.

Ami a legfőbb esélyt jelenti, s ugyanakkor a legnagyobb kockázat is az örület zűrzavarától fenyegetett emberi világ számára, hogy immár tudjuk: képesek vagyunk elpusztítani ezt a világot. Ilyen értelemben elmondható, hogy az emberiség a hirosimai atombombával lépett a felnőtté válás állapotába. A totális fenyegetettség tudata hatalmas erőket hívhat a küzdőterre emberi civilizációnk megmentésére – de mi azt is tudjuk, hogy az örültek, amilyen Hérosztratosz és Hitler is volt, a civilizáció elpusztításától sem riadnak vissza, ha céljaik megvalósításáról van szó. Itt állunk, remény és félelem közt hanyórádva, s ez a világ-állapot egyenes és őszinte cselekvésre szólít fel bennünket.

FORDÍTOTTA HALASI ZOLTÁN

Szomorú szubtrópus

VÁGVÖLGYI B. ANDRÁS

Phoenix, Arizona, '92 november

A Tel Aviv reggel mindig túl korán jön. Már háromnegyed ötkor felszól a *doorman*, hogy itt a kocsis. Hajnalban nehézkes kijutni a repülőtérre tömegközlekedéssel; kell a Tel Aviv. A Tel Aviv az egyik *limousine service* New Yorkban, olcsóbb, mint a taxi, és könnyű megjegyezni a telefonszámát, a hét darab hetest.

A LaGuardiára megyek, ez a repülőtér van a legközelebb Greenwich Village-i lakóhelyemhez. Még egyet koryolok a kávéból, kinézek a World Trade Center két tornyára, a Szabadság-szoborra, Ellis Islandre és a folyón túl New Jersey-re. A látvány még ezen a lehangelő korai órán is feldob. Nyugatra megyek, annyira nyugatra, mint még sose. Érdekes a New York-i liftekben, hogy babonailag nincsen tizenharmadik emelet, így a tizenhatodik tulajdonképpen a tizennegyedik, meg van bent egy tükör, amivel a nyíló ajtón keresztül a nem látható sarkot is ellenőrizni lehet: nincs-e ott rossz szándékú ember. Ma a vékony feka a *doorman*, biccent egyensapkás fejével és mondja, hogy a tel avivos már idegbeteg. A sofőr dagadt fekete, hosszasan oktat az idő mibenlétéről, nem vagyok még formában, csak úgy foghegyről mondom, hogy fél hatra kértem a kocsit, nem háromnegyed ötre.

Ha már ilyen korán kiértem a LaGuardiára, átcserélem a jegyet Phoenix-Los Angeles helyett Phoenix-San Franciscóra. Nem egyszerű. A kistermetű japán, a Delta-alkalmazott összekavar mindent, lefagy a számítógépe, majdnem lekésem a repülőt. Kézzel írja a jegyet, nyolcvan dollárt rá kell fizetni. Már bömbölnék a hajtóművek, mikor a kis japán még utánam jön a fedélzetre a rendesen kiprintelt jeggyel. Öt óra Salt Lake City. *Times*, *New Yorker*, *Vanity Fair*, olvasás, alvás. Van valami idióta film is, asszony, klimax után a csendes szerelem örömeit kóstolhatja.

Jók a hegyek főntről. Az utolsó órában vége szakad a *flyover country*nak, a történetmentes Közép-Nyugatot nevezték el ilyen keresetlenül a keleti és a nyugati part lokálpatriótái. Izmos, magas hegyláncok, hófödte csúcsok, masszívabbnak tűnik a levegőből, mint az Alpok. Salt Lake City repülőtere egyike a nagy átszállóhelyeknek, mint Cincinnati, Atlanta vagy Dallas; a Nagy Nyugati Elosztó, olyan rendezőpályaudvar, ahol a Stetson-kalap nem jelent státuszinkonzisztenciát. A dohányzó váróban indiánok (politikailag korrekt szóhasználat: bennszülött amerikaiak) barna zacskós töményszeszt isznak baseball-sapkában, figyelmen kívül hagyva azt a jól ismert történetet, hogy a tüzes víz már számtalan indián nemzetet tett tönkre. Poszterek a síszezon közeledtére figyelmeztetnek, Utah és Colorado az ország legfrekvenciáltabb téli üdülőhelyei. Öltö-

nyös férfiak sietnek a repülőtér folyosóján cowboykalapban, westernnyakkendőben; ettől kicsit emdéefes a hangulat. Másfél órát kell várni a phoenixi átszállásra. Bársony futnak a percek.

A színek valószínűtlenek. A fények is. A landolásnál a gép szárnya majdnem érinti a pálmákat. Oázis. A levegő remeg a melegtől a repülőtéren. November van és a felső nyolcvanasokban járunk; Fahrenheit. Magyarul huszonöt fok. Kocsi várja az AAASS-konferencia résztvevőit, ezt itten úgy mondják, hogy „tripl éj, dábl esz”, a volt szovjetológiai illetve kelet-európai társaság, az *American Association for the Advancement of Slavic Studies*. A kocsis a konferencia egyik színhelyére, a Hyatt Regencybe visz, ennek tőszomszédságában van a Hotel Omni Adams, ahol megszálltam. Phoenix láthatóan olyan hely, ahol autó nélkül csak halottnak érdemes lenni. A város a hozzáépült Scottsdale-lel együtt lehet olyan másfél-kétmilliós, az utcák jól megszokott amerikai módon négyzetláncosak, számozottak, akkora területen, mint Nógrád megye. A Hyatt Regency előtti tér egy Giorgio Di Chirico festmény, tágasság, pálmák, kéttornyos mexikói templom – II. János Pál pápa 87-ben idelátogatott, imádkozott is. A templom mályvaszín vagy terrakotta vagy nem tudom hogyan hívják ezt, az ég kékjével, a pálmák zöldjével: melegővi szürrealizmus. Utószezon-hangulat. Üres utcák, halk neszek.

Ha nem kelet-európai származású, akkor az átlag amerikai szovjetológus hat láb egy hüvelyk magas, férfi, enyhén öszülő barna haja és szakállja van, szemüveges, szürke vagy kék öltönyt hord, fehér vagy kék inggel és pirosba hajló nyakkendővel. Átlagszovjetológus lehet pár tízezer Amerikában, minden egyetem – az Ivy League-től a legszakadtabb államiig – foglalkozik valamelyik tanszékén a hajdani második szuperhatalom illetékességi körébe tartozó humaniorával. A szovjetológia lehet bármi, nincs meghatározva „tematikája, helye a tudományok rendszerében”. A szovjetológiához mindenki ért, ebben olyan, mint a foci vagy a sajtó; főleg ha lengyel, orosz vagy ukrán az illető (nagy amerikai társadalmi csoportok ezek), és hála a sok alacsony színvonalú állami egyetemnek, meg is lehet ebből élni valami isten háta mögötti helyen, rémisztgetve a diákokat a gonosz birodalmának hajdanvolt rémségeivel. Az átlagszovjetológia: ipar. Vannak persze az iparosokon túlmutató művészei is ennek a diszciplinának, ők azonban a már említett tíz-tizenöt magánegyetemen profétálnak, vagy még inkább a washingtoni *think tank*ekben adnak politikai-gazdasági tanácsokat, nagyon komoly pénzért. Az átlagszovjetológus azonban nem mind Brzezinski. Az átlag-

szovjetológus évente konferenciázik, rendszerint Hawaii-ban vagy Miami-ban. Az átlagszovjetológus most gondban van, mívé lehetne átnevezni tudományát a névadó megszűnte után.

Az szovjetológusok évi rendes közgyűlése elég kusza képet mutat. Nagyívű közgazdasági panel szomszédjában Cvetajeva költészetét elemzik, diplomáciatörténeti kerekasztal, új történeti eredmények a frissen kutathatóvá vált levéltári anyagok tükrében, a mai moszkvai pop art társadalmi környezete, a szlavóniai identitás problémái a 19. század végén, különös tekintettel gr. Khuen-Héderváryban terrorrendszerére, németek Prágában az I. világháború előtt és után, etc. Sok munkacsoport foglalkozik a fogyasztói szokások történetével, a posztkommunista fogyasztás természetével és hatásával a tömegkultúrára és a városi folklórra; sok a misztikus téma is: a *szisnyetvorcsesztvo*, a halál utáni szerelem irodalma például. Vannak szerzők akikkel több panel is foglalkozik: Ivo Andrić, igaz neki centenáriuma van, de más is szomorú aktualitást ad személye és munkássága tanulmányozásának. Délszláv dömping amúgy is, hogy tíz éve mindenki lengyel munkástémákban nyomult, meg a magyar gazdasági reformok helyénvalóságát kutatta, most az etnoirracionalitás vizsgálata folyik. Egy korábban elhanyagolt téma – Jugoszlávia – hatalmas konjunktúrája, a balkanológusok önmagukat utolérni akarása, a világmagyarázat fenomenológiai és hermeneutikus igénye. A Balkán után az exszovjet tematika a második; klasszikus kremlinológia, személyekhez kötni a nagy társadalmi csoportok politikai szerepvállalását, aztán a mindennapi élet orosz abszurdja, ha irodalmi frontfigura is kell hozzá, akkor az Ludmila Petrusovszkaja. „Next Wave: Hungary”, ez az én panelem; magyar politikai struktúra, nőkérdés a pusztán, a Fidesz mint jelenség és a gulyásliberalizmus esélyei 94-ben, ilyenek. Nem ez a sikerlistás téma, de nem is a lengyel politikai térkép vagy a cseh polgárosodás. Még a „bársonyos válás” is meglepően alulreprezentált. A 92-es tudományos divatfigurák: cárevicsek és csetnik, ritka betegségek betegek mint a tiszta művészet letéteményesei, a tömegkultúra tömegméretű tömegtudat-formálása, és etnikai és identitás-partikularizmusok. Idézőjelek.

Tombol a létező posztmodern.

A legposztmodernebb a szerb posztmodern irodalomról tartott panel: Milorad Pavicot, a *Kazár szótár* szerzőjét is várták erre a szeánszra, de neki valami díjat kellett átvennie Párizsban, nem ért ide Arizonába. A szerb posztmodern másik jeles képviselőjének Danilo Kist tartják a jelen lévő szláv bölcsészasszonyok. A szláv irodalmárasszonyoknak van egy típusa, mely ebben a panelban is képviseli magát: enyhült tekintetű, pergamenbőrű empátiarekorder, oroszos mosollyal, zsabós selyemblúzába rejtett kiszáradt testtel. A másik két asszonyka közül, kik a szerb posztmodern tudói, az egyik egy Derridát, Lacant emlegető ausztráliai szerb paraszt-atléta, a másik legörbödő szájú, depressziós hatvanynolcas. A szerb posztmodern irodalomban az a legposztmodernebb – értelmezésemben: a legidézőjelesebb, legszubtilisabb –, hogy ezek az irodalmárasszonyok nem győzik hangsúlyozni a multikultúra fontosságát. Egy másik panel a horvátországi zsidósággal foglalkozik, Ivo Banac parancsnokságával. Slavko Goldstein zágrábi könyvkiadó – szavai szerint az elnök személyes barátja – egyszerű melléfogásnak nevezi, hogy Tudjman elnök még a 90-es választási kampányban azzal hetvenkedett, hogy bizony az ő felesége se nem szerb, se nem zsidó. Kis népszerűségfokozó

eszköz, nna! A horvát zsidók 40%-a a háború miatt alijázott Izraelbe, csakúgy mint az Ivica Cseresnyés által vezetett boszniai zsidó közösség.

Első este fogadás, megfontolt tudományos zsúr; alkoholmentes és könyvkiállítással egybekötött. Tacót mártogat-hatunk csípős-paradicsomos salsába, háromféle dinnye van a svédasztalokon, sajt eperrel, guayava-puncs. A nagy könyvkiadók és a nagy alapítványtevők is itt vannak, ez az évi konferenciák jelentősége: a kínálat oldaláról támogatni a szovjetológia-ipart. Ország és téma szerint listáztattak a 93/94-es Fulbright-, Rockefeller- és egyéb ösztöndíj lehetőségek, meg a *brain storming* meg a *network building*. Az amerikai átlagszovjetológia átlagfőfejei a sztárok, az ő ajánlásai kellenek a kutatási programok, az ösztöndíjak és a konferenciameghívások megszerzéséhez. A téma és a módszer látványos szétválása. Aki tudományos turizmusra adta a fejét, annak itt lépnie kell. A terepmunkánál feltétlenül polgáribb a tudományos *jet set*-kontempláció, hiszen az olyan kellemetlen és csípős bír lenni, mint a jalapeño-paprika.

Dél-kaliforniai magyar szociológusokkal lógoz együtt. Destrukcióra mindig hajló nézeteimet hangoztatom: kéne bérelni autót, kimenni a sivatagba, érdekesebb az, mint amiket itten hallhatunk. Nem találok fülekre, ők itt élnek, sivatagot láthatnak, amikor akarnak – a Mojave meg Nevada tőlük egy köpésnyire –, a szakma az meg szakma. Magamra maradván én is konferenciázni kezdek, szorgalmasan látogatom a paneleket, reggelinél, ebédnél találkozom velük. Reggelizőhelyünk nagyon arizonai, pincérnők rövid nadrágban, Lacoste-trikóban, csak a görkorcsolya hiányzik. Ebédelni egy *mallra* járunk, egyfajta steril szubtrópusi passzázsrendszer ez, van kínai, japán, közel-keleti, salátás és cajun gyorsbűfé. Minden koleszterinszegény, egészséges, *politically correct*; és minden plasztik. Van egy olasz műanyagkávéző, nem rossz a *capuccino*, és áfonyás, fahéjas *muffin* is kapható.

Mindenki elmeséli a történetét, hogy került ki, mit tanul vagy tanít, mit kutat, miért nincs kedve Magyarországon élni. Tőlem bennfentenes hazai információkat várnak, mit, hol, ki, kivel, mennyiért. Amennyire tőlem telik: mondom. Másik témánk a *political correctness*. A nőtudományok és a feminizmus térnyerése, a kisebbségvédelem értelmiségi parancsa a politikailag korrekt nyelvezet használatát követeli minden testhelyzetben az auflüster klerikálisaitól. Kerüljük természetesen a rasszista, nacionalista kifejezéseket, elhajítjuk magunktól a szexizmust, mint 68-ban Mexikóvárosban Zsivótzky a kalapácsot, és reggelinél is figyelünk arra, hogy ne legyen olyan kisebbség, akit megbántanánk. Egy toloszékes emberre már semmiképpen sem mondjuk, hogy nyomorék, sem azt, hogy hátrányos helyzetű; azt mondjuk politikailag korrekten, hogy *physically challenged*. Ebben a kontextusban a mi szokvány ká európai szemantikánk már nem is elefánt-, de mamutcsorda a Haas és Czizeknél.

Abérautó egy Lincoln Mercury, egy délutánunk van, hogy kiélvezzük a sivatagot, és kanyont nézzünk. A Világgazdasági Intézet igazgatóját

sikerült rávenni a kirándulásra a Rawhide BBQ, a kamu vadnyugati bemutatóval egybekötött marhahússütés helyett. Flagstaff felé vesszük az irányt a 17-es *interstate*-en. A Grand Canyon túl messze van, az Oak Creek Canyon viszont fél nap alatt is elérhető távolságra. A divatos Baudrillard szerint Amerika asztráltest, az autópályák, benzinkutak, fényreklámok szerkezete veszi körül a semmit. A tökéletes metafora, ahogy mondja. A csőfunkció, az áramoltatás a legfontosabb, ugyanazt találni mindenütt. Vagy nem. Lekanyarodunk a 17-esről benzint venni; Camp Verde, amerikai kisváros, tíz dollárért valami hihetetlen mennyiségű benzint kapunk, a kút mellett egy *diner*, ebéd-idő: plastikögesszonyok nevetséges kalapokban steaket esznek, férfiak gyűlnek biliárdra, mint egy Levi's reklámban, a napsütésbe világít a Budweiser neonjele, ami már nem reklám, hanem kötelező és kikerülhetetlen ornamentika. A deszkaépület elé jön egy bőrdzsekis férfi, nagyon csinos szőke kíséri, berúgja a Harley Davidst, a csaj felül mögé. Mint az ötvenes-hatvanas évektől datálódó mitológiában, mint Neil Young számában, az *Unknown Legend*-ben: „Somewhere on a desert highway / She rides a Harley Davidson / Her long blonde hair flyin' in the wind / She's been runnin' half her life / The chrome and steel she rides / Collidin' with the very air she breathes / The air she breathes.” Vannak nagy amerikai mítoszok, és ezek igen egyszerűek, hívják akár primitívnek az euro-szuprematák, és ezek a mítoszok jól láthatóan az amerikai valóságból építkeznek. Út, idő, tér; nem is fizikaórai képlet ez. Magányos hős, kézifegyver, pionír-romantika. Ki lett találva egy rendszer, amely a világtörténelemben a leghatásosabb módon, az eddigi legtöbb embernek közvetít viselkedésmintákat, álmot és megjelénést. A legbüdösebb lábú balkáni haramia is Rambónak hiszi magát, mikor leveszi Ray Ban napszemüvegét, előveszi benzines Zippóját, hogy rágyújtson egy Drinára (azért erre, mert embargó van és háború, különben is), és falnak támasztott Kalasnyikovja (vannak más hatások is) társaságában pihentető slipperezésbe kezdjen. A kozák önkéntesek is ezer decibellel hallgatják a rockzenét a Dnyeszter-parti tűzvonalba, miközben hitük szerint a fasizmus ellen harcolnak.

Az arizonai sivatag nem a tökéletes amerikai metafora: itt más is van, mint a semmi. A szarajevói muzulmán filmes, Emir Kusturica legújabb filmjének címe *Arizona Dream*; meg kéne nézni, ehhez a dolgozathoz. Vagy a franc tudja... Az október 25-i *New York Times*-ban csinált vele egy interjút a lap fő balkáni mágusa, David Binder. Nem volt nagyon szimpi. Ha egy magát amúgy kemény fiúnak láttatni kedvelő 37 éves rendező a Columbia filmtanszékre menekül, akkor nem kóser, hogy azért siratja a Tito-féle és az öt követő Jugoszláviát, mert az egyfajta szuperhatalom volt, meg mert jó volt a kosárlabda-bajnokság. Hogy az etnikai tisztogatások és a gyűjtőtáborok Boszniájában a legjobban a szerb katonák panasza fáj neki, akinek nemcsak kirabolták a lakását, de vadállati módon a tapétát is letépkedték. Hogy nem akar visszamenni Szarajevóba, mert Jugoszlávia az ő hazája, mert őt ott megölik, hiszen felpofozott egy moszlim költőt, azóta szerb árulónak tartják. Megcsinálta első angol nyelvű filmjét, tervez egy *Bűn és bűnhődés*-variációt, ami a hetvenes évek végén kivándorolt orosz zsidók által lakott brooklyni Brighton Beachben játszódna. Leszámolt Boszniával, hiszen a muzulmán elnök, Alija Izetbegovic megtagadta az etnikai kaleidoszkóp legnagyobb fróját, Ivo Andrićot. Andrić szobrát a visegrádi török hídnál – a *Híd a Drinán* színhelyén – felrobbantotta

egy iszlám fundamentalista, Emir Kusturica szerint az elnök kitüntette a robbantót. Kusturica Szarajevó-filmjeinek – az *Emlékszel Dolly Bellre* és a *Papa szolgálati útra ment* címűeknek – egy Abdullah Sidran nevű helybeli író volt a forgatókönyvírója. Amikor tavaly nyár elején Dusan Makavejev írt nagyon szép esszét a *Narancsba* a háborúról, felbátorodtunk azon, hogy filmesekkel kellene írni a balkáni tragédiáról. Kusturicát is kerestük, akkor még Párizsban volt, nem értük el. Próbáltuk Sidrant, vele beszéltünk, ígérte, hogy ír; egy tyúkszaros, gyenge honort fizető, számára ismeretlen magyar kéthetilapnak, csak kérte, legyünk kicsit türelemmel, naponta nyolc órát áll fegyveresen őrségben, ez picit leterheli, meg amúgy sem szeretne valami szart kiadni a kezéből. Soha nem küldte el az írást, nem sikerült azóta se kapcsolatba lépni vele. Vetek még egy pillantást Kusturica fényképére, amint a *New York Times*-nak nyilatkozik egy Upper West Side-i *café*-ban, és végérvényesen Sidran mellett döntök.

A Montezuma Castle-tól már csak néhány mérföld a Red Rock Country, megint csak filmélmények: hatalmas vörös sziklák, tágas horizont, hangtalanul suhanó autók, laza west coast zene a helyi adón. Amerikában eszelős a természet, pláne ősszel, olyan érzésem van, mint mikor a Diamanda Galás énekli Seres Rezsőtől a „Szomorú vasárnap”-ot (*Gloomy Sunday*). Igenis lehet ennyire. Két éve az egyik legjobb hétvége egy nyugat-virginiai kirándulás volt, *white water rafting*, azaz vadvízi gumicsónakozás a Shenandoah és a Potomac folyókon, combközépig vízben álló pisztrángozókkal, polgárháborús emlékhelyekkel, kanadai ludakkal, színekavalkáddal. Az ősz itt délnyugaton más, mint az Appalache lábainál, száraz és tiszta ez is, de ez kakusz, az meg tölgy.

Az Oaxaca étteremben eszünk valami mexikóit, aztán húzunk vissza Phoenixbe. Ott a dél-kaliforniai magyar szociológusok a Hotel San Carlos melletti Séamus McLaffrey író kocsmájában Guinnesszt isznak, megjött a budapesti professzor is, csatlakozunk, szombat este van, kelta táncot lehetnek a szórakozni vágyó arizonaiak. Az író folkcsapat az IRA-t, az északír katolikus terroristák Köztársasági Hadsergét dicsőítő húrokat penget, mit penget: hősi éneket zeng. Nekem most már ne mondja senki, hogy csak falvak vannak, világfalu pedig nincsen.

Előadásokat hallgatok, tudományos életet élek. Egy fiatal orosz-amerikai szociológusnő a Harvardról, Svetlana Boymnak hívják, a posztsovjét reklámok kultúrvilágáról beszél. Nagyívűen, Majakovszkij forradalmi romantikájától a mai reklámhordozók világképig, a szimulált nyugatosság talmi ragyogásáig; ahol a politikailag korrekt antiszexizmus még a vágyak szintjén sem létezhet, hiszen kemény valutáért dolgozó kurvák hirdetik még a tíz évvel ezelőtti minőséget képviselő számítógépes kiegészítőket is. A moszkvai tévé egyik sztárriportere mondta neki: nem mintha ezzel többet adnának el a jelzett áruféleségből, de a hirdető ezt igénylik. A *gothic* van még divatban, az egyik dián a Jégmezők lovagja hirdet valamit. Moszkvában, ott, ahol régebben a népek barátságát hirdette egy vörös alapú transzparens, ma társasutakat ajánlanak a Kanári-szigetekre. Szépséghiba, hogy a hajdani „szovjet emberek” tízmillióinak ez megfizethetetlen; fizetőképességet hiányában politikai manifesztum ez is: kinyílt a világ, és nem a robbanófej-komparatiztikán múlik már min-

den. Az Ogonyok újságírója következik, úgy néz ki, mint a gyengébben bútorozott lengyel csajok a hetvenes években, oroszul beszél, tolmácsolják, mesél ezereg mesét a posztsovjét (média)piac anomáliáiról. Szétnéznek a Cow-boy Artistsnak nevezett teremben, a falakon helybeli naiv festők képei a Vadnyugat leigázásáról, e természet behódoltatásáról, ekhós szekerek, a szűzföldek feltörése. Ők is kezdtek valamikor. Nézem az órák, kalkulálók a nyolcórás időkülönbséggel, kimegyek az előcsarnokba, felhívom a Narancsot: hogy áll a lapzárt. (Jól.)

Megyek tovább, tíz perc az Apacs-teremben, itt a bolgár tömegkultúra kerül terítékre, egy amerikai kutató nő magáról szófiai popzenét sugároz az egybegyűtteknek, ottani szexlapokat nézünk, a cirill betűk viszonyát a kezdetlegesen beállított, rosszul világított meztelen testekhez. A falakon dagerrotípiák apacsokról, nem ilyennek képzeltem őket gyerekkoromban. A szomszéd Havasupai-teremben a krem-linológia nagyjai gyűltek egybe a mai orosz belpolitikai bosszorkánykonyhát elemzendő. A litván származású hillsdale-i professzor, Alexandras Stromas a Jelcin-Hazbulla-tov el-lentétet veszi vizsgálódásának görcsöve alá. Milyen frakciók vannak, kit támogatnak a katonák fajsúlyos csoportjai meg a KGB versengő alosztályai, mi a jelentése a program-beszédben elmondott jelzős szerkezetnek; nosztalgizom, mintha boldogult úrfikoromban Szabó Miklós repülőegye-temi szemináriumán lennék. A Havasupai B-ben Vitalij Tretyakov, a *Nyezaviszimaja Gazeta* főszerkesztője vázolja a glasznoszty utáni nyilvánosság szerkezetét, a Jelcin-Gajdar féle aufklérista technokrácia elkeseredett harcát a Legfelső Tanács sértett maradiságával. A konzervatív Gyeny főszer-kesztője, Alekszandr Prohanov vitázik vele. Tretyakov elé-gedetlen a bolsevik-konzervatív nacionalizmus előretöré-sével a posztsovjét médiában, Prohanov szerint a világ már csak ilyen, semmi sem tökéletes, Oroszországban Pam-jaty van, Amerikában pedig olyan figurák, mint a hajdani Ku-Klux-Klan főnök David Duke louisianai kormányzó. (Jegyezzük meg, hogy még Bush elnök is a republikánus Duke helyett a demokrata jelöltre való szavazásra biztatta a louisianaiakat.) Mindketten szídják viszont a nyugati tá-jékoztatást Oroszországról, a Moszkvába akkreditált külföl-di tudósítók *chequebook journalism*jét, amely elszívja az in-formációt és az energiát a posztsovjét sajtóból. Beszélnek ezenkívül a szakma kérdéseiről, a piacról, a címlapok és cí-mek szerkesztéséről, képaláírásokról. Itt a hopi nemzet tag-jainak barna-fehér fotói díszítik a falakat.

A műfajok szerencsétlen gyermeke a konferenciabeszámoló. Ha másért nem, hát azért, mert valamilyen konferenciáról szól. Amióta Arthur Koestler *Call Girls* című tragikomédiája a konferenciák né-péről megjelent 1971-ben a londoni Hutchinson kiadásá-ban, nem tudom, hogyan akadhat épelméjű ember, aki ilyet akarna írni. Meg akinek konferenciázni szottyan ked-ve. Aztán elhessentem a kedvelt Koestler anarchizmusát. Valahol kell hogy legyen haszna az iparnak meg az (ön)ad-minisztrációnak.

Van a nemzetközi jugoszlavisztikának egy ismert alakja: Sabrina Petra Rametnek hívják. Korábban Pedro Ramet

volt a neve. Negyvenéves kora táján döntött a *gender rever-sal*, a transzvesztíció mellett. A teljes élethez a nemváltás is hozzátartozik – mondja. A University of Washington ismert oktatója vezeti a nemváltásról szóló panelt, ahol a kelet-európai drámában, a szibériai sámánhagyományban és az orosz popzenei életben elemezték ezt a jelenséget. Sabrina Petra Ramet egy másik panelben is szerepelt, a szerb nemzet és a szerb ortodox egyház összefüggéseiről adott elő. *Livin' on the edge*. Sabrina Petra Ramet a legkülönösebb lény egész Arizonában, 43-as lába meg-megbicsaklik a magas sarkú cipőben, hosszú, peroxidszőke haját meg-meglebbenti a me-leg sivatagi szél, elmaszatolódik a rúzsa, amint határozott léptekkel, hóna alatt a szerb egyháztörténet 15 kilónyi iro-dalmával menetel helyszínről helyszínre. Ultima poszt-modern.

Az utolsó nap kánikula van Phoenixben. Elindulunk megnézni az indián múzeumot, az-tán én fél óra séta után visszafordulok; mondtam már, Arizonában autó nélkül csak halottnak. A reptérre kimenet a taxis filippinó prostituáltakon élcelődik, meg az úton elő-tünk keresztülhaladó mexikói kislányok csapatán: most, tinikorukban milyen aranyos, kerek popsikájuk van, aztán huszonöt felett meg elhíznak, mint a disznó. Az ukranoló-gus, akivel megosztom a kocsit, kényszeredetten vigyorog, már most azon mérgeledik, hogy néhány óra múlva otthon, Michiganben milyen hideg lesz, pedig most még törölgeti az izzadságot. Salt Lake City már ismert repülőterén megértem a kínját, hóvihar van, aztán még két óra várakozás, még két óra repülés és San Francisco. Örök tavasz.

Most késik a Tel Aviv. Már fogok egy taxit, mire megjön. Bepakoljuk a csomago-kat, elbúcsúzom a Sükösdőtől meg a Simótól. A sofőr laza csávó, az izraeli hadsereg veteránjai ilyenek. Nyomja a gázt, mint a meszes, előzet, így próbálja a késést behozni. Mellette az ülésen a New York-i napilap, a *Novoje Russz-koje Szlovo* hever. Amerikában hozzászokik az ember a leg-nagyobb nyelvekhez, San Franciscóban egy este a helyi (tehát ingyenes) csatornákat kapcsolgattam a katatóniáig, a kínai egyet a japánra majd a kínai kettőre, onnan a spa-nyol egy, majd a kínai három és a spanyol kettő. Ez az én sofőröm, ha nem a harmincnegyedik utcai alagútban vagy a Brooklyn-Long Island Expressway-en okoz életveszélyes helyzeteket, akkor oroszul olvas. New York világparadig-ma. Tom Wolfe szerint most az első és a harmadik világ küzdelmének terepe. A tavalyi CrownHeights-i etnikai re-bellió után kikiáltotta a mindig szenzációhajász sajtó Sarajevo-on-the-Hudsonnak.

Beszállás a Kennedy repülőtéren a Swissair 747-esébe, az eurominkes, Benetton-színekbe öltözött légikisasszony úgy üdvözlő, hogy „Grüezi!”, utána kolléganőjével az ófel-nemet legmostohábbik gyermekén, a schwitzertütschön bájolognak. Europrovincializmus. És Zürichből még tovább kell majd menni, a rossz irányba. Illetve dehogy a rossz irányba: terepre.

1993 HÚSVÉTJÁN ÚJRA MEGJELENT A

PANNONHALMI SZEMLE

AZ ÉVENTE NÉGYSZER, TEMATIKUS SZÁMOKKAL
JELENTKEZŐ LAP CÉLJA: TEOLÓGIA ÉS KORTÁRS KULTÚRA
JÓL KÖRVONALAZOTT SZEMBESÍTÉSE.

Az első, húsvéti szám témája: „alászállás és felemelkedés”

A tartalomból: Sören Kirkegaard *elmélkedése* a keresztény hitről,
Gadamer *esszéje* Paul Celan költészetéről, Ghislain Lafont, Sulyok Elemér,
Hirka Antal *teológiai írásai*, Török Endre, Németh G. Béla, Géher István,
Balassa Péter, Tóta Benedek, Tillmann J. A., Gelencsér Gábor és Zwickl András
filozófiai, irodalmi, művelődéstörténeti, esztétikai tanulmánya, Balla Zsófia,
Székely Magda, Takács Zsuzsa, Bárdos László,
Schein Gábor és Villányi László *versei*.

MEGRENDELHETŐ: 9090 PANNONHALMA, VÁR 1.
Kapható: egyes budapesti és vidéki könyvesboltokban

A NAPPALI HÁZ

1993/2-ES SZÁMÁBÓL

Gondolat és forma a kortárs magyar képzőművészetben

— Andrási Gábor és Tolvaly Ernő tanulmányai.

A művészet és a gondolkodó utópiái — Szemjon Frank a szocialista
utópia bűneiről, Huoránszky Ferenc az igazságosságról és a boldogságról,

Trencsényi Balázs Bibó ukróniájáról, Salamon János az aranykorról,
Perneczky Géza a képzőművészet utópiájáról, Lányi Dániel Ingeborg Bachmann
utópikus mondatairól.

Mészöly Miklós az író felelősségéről.

Irodalom most és mindig — Balázs Attila, Darvasi László, Esterházy Péter,

Kontra Ferenc, Kozma György, Pjotr Szevc prózái, Háy János,
Kovács András Ferenc, Peer Krisztián, Schein Gábor, Térey János versei.

Tolnai Ottó versei — Mikola Gyöngyi és Piszár Ágnes Tolnai Ottóról.

Petri György

NEM MEGYÜNK ÖTRŐL HATRA

Tisztelhető embert hatalmon egyet láttam,
ő is, ő is csak halni tudott vele!
Előtte és utána?
Egy vigéc, egy bugris, egy történelemtanár (középiskolai).

A bugrisra picinyég térjünk vissza:
ravasz volt és primitív:
a kettő együtt: erő, hajlékonyság,
mint a megedzett acél vídiaéllel.
Tömeggyilkos volt. Jóvoltából élek.
(A történelemtanár is, a középiskolai.)

De milyen élet ez? Mint a próbareggeli,
nyelek, nyelek, nyelek
valami feneketlen bögréből,
valami nyúlós,
sörétekkel, folyami kavicsokkal,
felesborsóval zömített
cementkását, és azt mondják:
„Vállakat előre, ne lélegezzen,
tessék nyelni!”

De tényleg, visszatérve a bugrisra:
nem mondhatom azt, hogy „egy gyáva szar volt”,
azt pláne nem, hogy
„ült volna annyi évet börtönben, mint én”,
mert hogy én egy minutát sem,
tény, ami tény, igaz,
le és fel sem ültettem másokat,
függélyesebb mozgatásokról nem is beszélve.

Tehát a bugris? Mondjuk: senki volt?
De akkor kik voltunk mi?
Esetleg mondjuk: „Ő történt velünk?”
Hová kell tenni a kérdőjelet?
Elmúlt az életem. Öreg vagyok? Öreg.
A problémáim? A kíváncsiságom?
Tátong reám egy ásító üreg,
egy szemgödör.

(Ami a vitatott-életűt illeti:
hát nem is tudom... sakkozott és
fokhagymával szerette, én meg mindig szerettem
volna azt mondani, hogy végre
megdög – – de talán méltóbb
magunkhoz azt mondani:
nincs közöttünk.)

BÉCS, 1993. MÁRCIUS 19.

FILMVILÁG

A MÁJUSI SZÁM TARTALMÁBÓL

Egy kiállítás lapjai – Balassa Péter, Gelencsér Gábor, Forgách András és Kovács András Bálint írása **Jeles András**ról.

Auschwitz működik – Beszélgetés Jeles Andrással új filmjéről.

A magára hagyott néző – **Claude Chabrol** dokumentumfilmje a megszállt Franciaországról. Méreg ellenméreg nélkül – vita Claude Chabrol filmjéről és a francia történelemről.

Test és tánc – A Michael Jackson-mítosz. *Fly by Yoko* – Kozma György írása **Yoko Ono** videóiról és performance-airól.

Lázár Kati pályája csúcsán
Fassbinder darabjában:

Petra von Kant keserű könnyei

A MERLIN SZÍNHÁZBAN

Rendezte Jordán Tamás

Ég a házad ideki

RAYMOND CARVER

Egyik este a szobámban voltam, amikor neszezést hallottam a folyosó felől. Felnéztem a munkámból, és láttam, hogy valaki egy borítékot csúsztat be az ajtó alatt. Vastag boríték volt, de nem annyira, hogy ne fért volna be. A borítékra az én nevem volt írva, benne egy levél, valószínűleg a feleségemtől. Azért mondom, hogy „valószínűleg”, mert bár a sok szemrehányás csak olyasvalakitől származhatott, aki huszonhárom éven át nap mint nap intim közelségből figyelt engem, a vádak mégis egészen felháborítóak voltak, és egyáltalán nem illettek a feleségem jelleméhez. És ami a legfontosabb: a kézírás nem a feleségem kézírása volt. De ha nem az övé volt, akkor kié?

Most már bánom, hogy nem tettem el a levelet, mert akkor az utolsó betűig, az utolsó könyörtelen felkiáltójelig felidézhetném. A hangneméről beszélek, nem csak a tartalmáról. De a levelet nem tettem el. Sajnos. Elvesztettem, vagy elraktam valahová. Később, az után a szomorú esemény után, amire mindjárt rátérek, rendet csináltam az íróasztalomon, és lehet, hogy véletlenül kidobtam – ez rám igazán nem jellemző, mivel semmit se szoktam kidobni.

Mindegy, az emlékezőtehetségem jó. Minden egyes szóra emlékszem, amit elolvasok. Olyan memóriám van, hogy már az iskolában díjakat nyertem, mert meg tudtam jegyezni a neveket és az évszámokat, a találmányokat, csatákat, békekötéseket, szövetségeket meg efféléket. Ha adatokat kértek számon, mindig én írtam a legjobb dolgozatot, s az emlékezetem később, ahogy mondják: „kint, az életben” sem hagyott soha cserben. Például ha most a tridenti zsinat vagy az utrechti béke részleteiről kérdeznének, vagy Karthágóról, arról a városról, amelyet Hannibál veresége után a rómaiak a földdel tettek egyenlővé (a római katonák sóval hintették be a földet, hogy Karthágó soha többé ne lehessen Karthágó), azonnal rávágnam a választ. Há a hétéves, a harmincéves vagy a százéves háborút kérdeznék, vagy csupán az osztrák örökösödési háborút, nem esne nehezemre hosszan, lelkesen és magabiztosan beszélni róluk. De a tatárokról, a reneszánsz pápákról vagy az Oszmán Birodalom tündökléséről és bukásáról is bármit kérdezhetnek. Thermopüle, Siló vagy az első géppuska? Könnyű. Tannenbergi csata? Olyan egyszerű, mint az „ég a házad ideki”. Mármost ha valaki elkezdi, hogy „Csiga-biga, gyere ki”. Agincourt, az angol fjaszok legendás diadala. Vagy egy másik dolog: mindenki hallott már a lepantói csatáról, az utolsó nagy tengeri ütközetéről, ahol még gályarabok eveztek a hajókban. Ez az összecsapás 1571-ben zajlott le a Földközi-tenger keleti medencéjében, amikor az európai kereszténység egyesített tengeri hadai visszaverték a hírhedt Ali Müezzín Zade vezette arab hordát. Zade abban lelte örömét, hogy személyesen vágta le a foglyai orrát, mielőtt hóhérkézre adta őket. De vajon azt tudja-e valaki, hogy Cervantes is részt vett az ütközetben, és ott vesztette el a bal kezét? Más. Borogyinónál a franciák és az oroszok egyetlen nap alatt összesen hetvenötezer katonát veszítettek – ez annyi, mintha reggeltől napnyugtáig hárompercenként zuhannának le zsúfolt Jumbo repülőgépek. Kutuzov az erőit Moszkva felé vonta vissza. Napóleon lélegzethez jutott, ráncba szedte a csapatait, és folytatta az előrenyomulást. Bevonult Moszkva belvárosába, ahol egy álló hónapon át várta Kutuzovot, aki azonban eltűnt. Az orosz tábornagy a fagyra és a hóra várt, hogy Napóleon megkezdje a visszavonulást Franciaországba.

Az én fejemben megragadnak a dolgok. Van memóriám. Vagyis amikor azt mondom, hogy fel tudom idézni a levelet – mármost azt a részét, amelyiket olvastam, ahol az ellenem felhozott vádak szerepelnek –, nem a levegőbe beszélek.

A levélrészlet így szólt:

RAYMOND CARVER (1938–1988) amerikai író, költő novellájának eredeti címe *Blackbird Pie*, és az *Elephant & Other Stories* című kötetéből vettük át (Collins Harvill, London, 1989).

Kedves,

Nem állnak jól a dolgok. Sőt: rosszul állnak. Rosszról még rosszabbra fordultak. Tudod jól, mire gondolkok. Az út végére értünk. A mi kapcsolatunknak befeleggett. Azt azért sajnálom, hogy nem beszélgettünk meg.

Már nagyon régóta nem beszélgettünk. Igazi beszélgetésre gondolok. Még jóval a házasságkötésünk után is sokat beszélgettünk, elmondtuk egymásnak, mi újság, mi jár a fejünkben. Mikor a gyerekek kicsik voltak, sőt még akkor is, amikor már megnőttek, találtunk időt, hogy beszélgessünk. Nehezebb volt, persze, de megoldottuk, találtunk időt. Szakítottunk rá időt. Meg kellett várnunk, hogy elaludjanak, vagy hogy kimenjenek játszani, vagy a pótmamát, de megoldottuk. Volt, hogy csak azért hívtunk pótmamát, hogy beszélgethessünk. Néha az egész éjszakát végigbeszélgettük, míg fel nem kelt a nap. Persze tudom, sok minden történik az életben. Megváltoznak a dolgok. Billnek volt az a rendőrségi ügye, Linda meg teherbe esett stb. A nyugodt idők elmúltak. Összetorlódtak a feladataid. Egyre fontosabb lett a munkád, a közösen eltöltött idő pedig egyre kevesebb. Aztán, amikor a gyerekek külön költöztek, megint lett időnk beszélgetni. Megint egymáséi lettünk, csak éppen alig maradt megbeszélhivalónk. Szinte hallom, ahogy valami nagyokos azt mondja: „Megesik az ilyen.” Igaza van. Megesik. De most velünk esett meg. Mindenesetre ne keressük, hogy ki a hibás. Ne keressük. Ez a levél nem erről szól. Magunkról akarok beszélni. A jelenről. Tudod, eljött az idő, hogy beismerjük: megtörtént a lehetetlen. Kiabálhatunk segítségért. Mentegetőztünk. Meg...

Idáig jutottam, amikor abbahagytam. Valami nem stimmelt. Valami büzlött Dániában. Mert az lehet, hogy a levél a feleségem érzéseit fejezte ki. (Talán igen. Mondjuk, hogy igen, fogjuk rá, hogy tényleg az ő érzései voltak.) De a kézírás nem az ő kézírása volt! Én aztán tudom. Abban, hogy milyen a kézírása, tényleg szakértőnek tartom magamat. És ha egyszer nem az ő kézírása volt, akkor ki a fene írta ezeket a sorokat?

Itt most el kell mondanom valamit magunkról meg az itteni életünkről. Abban az időben, amelyikről beszélek, egy házban laktunk, amit a nyárra vettünk ki. Éppen kilábaltam egy betegségből, s emiatt eléggé elmaradtam egy csomó dologgal, amit még akkor, tavasszal szerettem volna befejezni. Három felől mező, nyírfaerdő és lankás dombvidék vett körül bennünket – „fenséges kilátás”, ahogy az ingatlanügynök mondta a telefonban, amikor lefestette a vidéket. A ház előtt volt egy kis fű, de fölverte a gaz, mert nem nagyon törődtem vele, meg egy kavicsal felszórt kocsiösvény, amely az országútba torkollott. Az úton túl, a távolban hegycsúcsok látszóttak. Ez jelentette a „fenséges kilátást”, melyet csak bizonyos távolságból lehetett élvezni.

A feleségemnek nem voltak barátai ezen a környéken, és senki nem jött látogatóba hozzánk. Őszintén szólva örültem a magányunknak. A feleségem viszont hozzá volt szokva a társasághoz, a boltosokkal, kereskedőkkel folytatott alkudozáshoz. Itteni elzártságunkban azonban csak kettesben voltunk, teljesen magunkra utalva. Valaha, réges-régen vidéki házról álmodoztunk – megvadultunk volna, ha adódik egy ilyen lehetőség. Ma már nem tartom olyan jó ötletnek. A legkevésbé sem.

A két gyerek már régóta nem lakott velünk. Levél is csak nagynéha jött valamelyiküktől. És száz évben egyszer, legfeljebb valamilyen ünnepnapon esett meg, hogy az egyikük fölemelte a telefont – persze R-beszélgetést kért, de a feleségem lelkesen vállalta a hívás költségét. Azt hiszem, a gyerekek látszólagos közönye volt a fő oka a feleségem szomorúságának és általános rosszkedvének – ezt a rosszkedvet, valljuk be, homályosan már vidékre költözésünk előtt is éreztem. Mindenesetre azok után, hogy hozzászokott: csak egy ugrás a bevásárlóközpont meg a buszmegálló, és a taxi egy telefonhívásra rögtön ott terem, nehéz lehetett neki megszokni vidéken, nagyon nehéz. Szerintem a hanyaglását – ahogyan egy történész nevezné – felgyorsította, hogy ide költöztünk. Úgy látom, ezután zökkent ki a rendes kerékvágásból. Utólag persze könnyen vagyok okos, ma már minden azt látszik megerősíteni, ami úgyis bekövetkezett.

Nem tudom, mit mondjak még a kézírás ügyében. Mit mondhatnék még, hogy szavahihető maradjak? Magunk voltunk otthon. Tudommal legalábbis senki más nem volt a házban, aki papírra vethette volna a levelet. Ennek ellenére a mai napig meg vagyok győződve róla, hogy nem a feleségem kézírását láttam a levélpapíron. Elvégre a feleségem kézírását már az esküvőnk előtti idő óta olvasom. Már a közös történelmünk előtti idők óta, ha szabad így mondanom – amikor még iskolába járt, a szürke-fehér iskolai egyenruhában. Minden nap írt nekem, amíg távol volt, és két teljes évig volt távol. S ebbe bele se számoltam az ünnepeket meg a nyári szünidőt. Mindent összevetve becslésem szerint (óvatos becslésem szerint!) – figyelembe véve a külön töltött időszakokat, meg amikor néha el kellett utaznom üzleti ügyben vagy kórházban voltam stb. –, szóval úgy számolom, hogy kaptam legalább ezerhét-száz vagy talán ezernyolcszázötven leve-

let; a sok száz (sok ezer?) odafirkantott céduláról nem is beszélve. („Hazafelé légy szíves ugorj be a ruháért a tisztítóba, és hozzá spenóttal töltött tésztát a Cortiékától.”) Bárhol, bármikor fölismerem a kézírását. Pár szó is elég. Meg vagyok győződve róla, hogy ha akár Tel-Avivban, akár Marrakesben járnék, és fölszednék egy cetlit a piacon, fölismerném a feleségem kézírását. Talán egyetlen szóból is. Ott van például a levélben az a szó, hogy *beszélgetés*. Ő egész egyszerűen nem így írja a „beszélgetés”-t! Ugyanakkor sietve kijelentem, hogy foglaltam sincs róla, *kinek* az írása a levél, ha nem a feleségemé.

Másodszor: a feleségem *soha* életében nem emelt ki szavakat aláhúzással. Soha. Egyetlen árva esetre sem emlékszem – sem egész házasságunk alatt, sem az esküvőnk előtt írt leveleiben. Gondolom, logikus volna azt mondani, hogy ez bárkivel megeshet. Hogy bárki kerülhet olyan szokatlan helyzetbe, hogy a *pillanat hatására* valami teljesen hozzá nem illőt cselekszik, és aláhúz, pusztán egy *vonallal* aláhúz egy szót, vagy akár egy egész mondatot.

Még azt is meg merem kockáztatni, hogy ennek a levélnek minden egyes szava (bár nem olvastam el végig, és nem is fogom, hiszen nem találom), mondjuk ki: ától cettig hamisítvány. Hamis alatt nem feltétlenül azt értem, hogy „nem igaz”. Lehet, hogy a vádakban van némi igazság. Ezen nem érdemes kukacskodni. Nem szeretnék kicsinyesnek tűnni ez ügyben, van itt már úgyis elég baj. Nem. De azt le kell szögez-nem, és ez minden, amit mondani akarok, hogy míg a levélbe foglalt érzelmek lehetnek akár a feleségem érzelmei is, és van is bennük némi igazság – vagyis, fogalmazunk így, lehetnek jogosak is –, a nekem szegezett vádak súlyát alaposan csökkentei, mi több: aláaknázza, sőt hitelteleníti az a tény, hogy valójában *nem ő írta* azt a levelet. Vagy ha mégis, akkor az hitelteleníti, hogy nem *ő írta le* a saját kezével! Az efféle trükkök után kezdik el az embert izgatni a tények. Mint mindig, most is akad belőlük egy-kettő.

A szóban forgó estén szokás szerint meglehetősen csendben, de azért elég kellemes hangulatban vacsoráztunk. Időről időre felpillantottam a táányéromról, és mosolyt küldtem az asztal túlsó felére, hogy kifejezzem köszönetemet a pompás fogásokért – főtt lazac, zsenge spárga, mandulás piláf volt az asztalon. A rádió halkán szólt a másik szobában; Poulenc-től adtak egy kis szvitet, amit először öt évvel azelőtt hallottam digitális felvételtől egy Van Ness-i lakásban, San Franciscóban, miközben odakint vihar tombolt.

Amikor befejeztük az evést és túl voltunk a kávéval meg a desszerttel, a feleségem valami meglepőt mondott.

– Este a szobádban leszel? – kérdezte.

– Igen – feleltem. – Miért, van valami?

– Semmi, csak tudni szerettem volna.

Ivott a kávéjából. De kerülte a tekintetemet, pedig én megpróbáltam a szemébe nézni.

Este a szobádban leszel? Ez a kérdés egyáltalán nem fér össze a feleségem lelki alkatával. Nem is értem, miért nem jártam utána azon nyomban. Hiszen ha valaki ismeri a szokásaimat, hát *ő* aztán ismeri. De most úgy látom, hogy akkor már döntött. Azt hiszem, már akkor titkolt valamit, amikor feltette a kérdést.

– Hát persze, hogy a szobámban leszek este – ismételt meg a választ, egy kicsit talán türelmetlenül. A feleségem nem szólt többet, én sem. Megittam a kávé maradékát, és megköszörültem a torkom.

Felnézett, egy pillanatra elkapta a tekintetemet. Aztán bólintott, mintha megegyeztünk volna valami-ben. (Persze semmiben sem egyeztünk meg.) Fölállt, és hozzálátott leszedni az asztalt.

Úgy éreztem, mintha a vacsora valahogy egy hamis hanggal ért volna véget. Valami – talán pár szó – hiányzott, hogy elsimítsuk a helyzetet, hogy a dolgok visszakerüljenek a megszokott helyükre.

– Száll le a kód – mondtam.

– Tényleg? Észre se vettem.

A feleségem a konyharuhával megtörölte az ablakot a mosogató fölött, és kinézett. Egy percig egy szót sem szólt. Aztán azt mondta (utólag ez is olyan sejtelmesnek tűnik):

– Igen. Nagy a kód. Egyre sűrűbb, igaz?

Többet nem mondott. Elfordult az ablaktól, és hozzálátott a mosogatáshoz.

Még egy darabig ültem az asztalnál, majd azt mondtam:

– Akkor most bemegyek a szobámba.

Kihúzta a kezét a vízből és a konyhapultra tenyerelt. Gondoltam, most majd talán megereszt egy-két bátorító szót, hogy jobban haladjak a munkámmal, de nem. Még egy biztató pillantást se kaptam. Mintha csak arra várt volna, hogy kimenjek a konyhából, és élvezhesse az egyedüllétet.

Emlékeztetek rá: éppen dolgoztam a szobámban, amikor azt a levelet becsúszatták az ajtó alatt. Eleget olvastam belőle ahhoz, hogy megkérdőjelezem a kézírás hitelességét, illetve hogy elgondolkozzam azon, mi-

ként lehetséges, hogy miközben a feleségem háztartási munkát végez, egyidejűleg levelet is ír nekem. Mielőtt tovább olvastam volna, felálltam, az ajtóhoz mentem, kinyitottam a kulccsal, és kinéztem a folyosóra.

A ház innenső végében sötét volt. De amikor óvatosan kidugtam a fejem, fényt láttam a nappaliban, a folyosó végén. A rádió csendesen szólt, mint máskor. Vajon miért haboztam? A ködöt leszámítva ugyanolyan éjszaka volt, mint a többi, amelyet kettesben töltöttünk a házban. De aznap este volt valami a levegőben. Abban a pillanatban rájöttem, hogy félek végigmenni – igen, akár hiszik, akár nem: félek, a tulajdon házamban! –, tehát hogy félek végigmenni a folyosón, hogy megnyugtassam magam: minden rendben. Illetve hogyha nincs minden rendben, ha a feleségem – hogy is mondjam – bármiféle bajban van, hát nem az a legbölcsebb, ha a helyzettel még az előtt nézek szembe, mielőtt elhatalmasodna, mielőtt időt vesztegetnék erre a hülyeségre, hogy az ő szavait olvasom másvalakinek a kézírásával?!

De nem derítettem fel a helyzetet. Lehet, hogy a frontális támadást szerettem volna elkerülni. Mindenesetre visszahúzódtam a szobámba, becsuktam és kulcsra zártam az ajtót, mielőtt tovább olvastam volna a levelet. De ekkor már mérges voltam, mert láttam, hogy az egész este erre az ostoba és érthetetlen dologra megy el. Kezdem kellemetlenül érezni magam. (Nincs rá pontosabb szó.) Éreztem, hogy kezd a gyomrom felfordulni, amikor újra kézbe vettem a levelet, amelyet valószínűleg a feleségemtől kaptam, és újra hozzáfogtam az olvasásához.

Eljött az időnk és el is múlt – a mi időnk, vagyis a tiéd és az enyém –, hogy kiterítsük a kártyáinkat. Te és én. Lancelot és Guinevere. Abélárd és Héloïse. Troilus és Cressida. Pyramus és Thisbe. James Joyce és Nora Barnacle stb. Érted, mire célzok, drágám. Hosszú ideig éltünk együtt – hóban-fagyban, betegségben és egészségben, gyomorpanaszokkal, szem-fül-orr-gége nyavalyákkal, jóban és rosszban. És most? Igazán nem tudom, mi mást mondhatnék, mint az igazságot: egy tapodtat se tovább.

Amiikor idáig értem, ledobtam a levelet és újból az ajtóhoz mentem, mert eldöntöttem, egyszer s mindenkorra rendbe teszem ezt a dolgot. Tisztán akartam látni, mégpedig azonnal. Azt hiszem, egészen *feldühödtem*. De ebben a pillanatban, éppen amikor kinyitottam az ajtót, halk mormogást hallottam a nappaliból. Mintha valaki mondani akart volna valamit a telefonba, ám közben arra is nagyon vigyázott volna, nehogy más is meghallja. Azután hallottam, ahogy a kagylót visszateszik a helyére. Ennyi. Utána minden olyan lett, mint *korábban* – halkán szólt a rádió, egyébként pedig csend honolt a házban. Csakhogy az előbb hallottam azt a hangot.

Már nem haragudtam, hanem pánikba estem. Egyre jobban féltem, ahogy kinéztem a folyosóra. Minden olyan volt, mint az előbb – égett a lámpa a nappaliban, halkán szólt a rádió. Tettem pár lépést és fültem. Reméltem, hogy meghallom a feleségem kötőtűinek megnyugtató, ütemes összekoccanását, vagy hogy lapoz egy könyvben, de semmi ilyesmit nem hallottam. Tettem még egypár lépést a nappali felé, és – hogy is fejezzem ki magam – elhagyott a hidegvérem, bár az is lehet, hogy a kíváncsiságom. Ebben a szempillantásban azt hallottam, hogy *halkan fordul egy kilincs gombja*, majd egy óvatosan nyíló és csukódó ajtó félreismerhetetlen neszére lettem figyelmes.

Az ösztöneim azt diktálták, hogy siessek végig a folyosón, be a nappaliba, és egyszer s mindenkorra járjak a végére ennek az egésznek. De nem akartam ösztönösen cselekedni és ezáltal esetleg hebehurgyának tűnni. Nem vagyok ösztönlény, ezért inkább vártam. De valami azért csak *történt* a házban – valami volt a levegőben, ezt biztosan tudtam –, és természetzerűleg az én kötelességem volt, hogy cselekedjem, a saját lelki békém érdekében is – nem beszélve a feleségem biztonságáról, testi épségéről. De nem csináltam semmit. Nem voltam rá képes. Eljött a pillanat, de haboztam. Egyszer csak túl késő lett ahhoz, hogy bármiféle döntő lépést tegyek. A pillanat eljött, a pillanat elmúlt, s már nem lehetett visszahozni. Ugyanígy habozott Darius, majd nem volt képes semmit lépni a granicusai csatában. Elszalasztotta a pillanatot és veszített; Nagy Sándor teljesen bekerítette és tönkreverte.

Visszamentem a szobámba és bezártam az ajtót. De a *szívem a torkomban dobogott*. Leültem a székemre, és reszketve emeltem fel újra a levél lapjait.

És itt most megint egy fura dolog van. Ahelyett, hogy elkezdtem volna átolvasni a levelet, elejétől végig, vagy akár ott folytattam volna, ahol az imént abbahagytam, összevissza emeltem ki lapokat belőle, és az asztali lámpám fényében hol innen, hol onnan olvastam el egy-egy sort. Így egymás mellé helyeztem az ellenem felhozott vádpontokat, míg az egész vádiratnak (mert az volt, nem más) megváltozott a jellege – elfogadhatóbbnak találtam, mert eltűnt belőle az időrend, s ezzel veszített az élességből.

Na, szóval. Az említett módon, lapról lapra, sorról sorra ugrálva a következő morzsákat olvastam össze – más körülmények között ez az frás kivonata is lehetne:

...még inkább visszavonulva... apróság, de azért... az egész fürdőszoba úszott a hintőporban, a falak is, a padló is... egy kagyló... az elmegyógyintézetéről nem is beszélve... míg végül... kiegyensúlyozott vélemény... a sír. A te „munkád”... Nagyon kérek, szállj le rólam... Senki sem, még... És aztán soha egy szó sem esett róla!... A gyerekek... de igazából arról van szó... a magányról nem is beszélve... Te jó atyáúristen! Komolyan! Tehát...

Amikor idáig értem, tisztán hallottam a bejárati ajtó csukódását. Ledobtam a levelet az íróasztalomra, és a nappaliba siettem. Hamar rájöttem, hogy a feleségem nincs a házban. (Kicsi ház ez: két hálószoba, ebből az egyik az, amelyiket a saját szobámként, illetve néha a dolgozószobámként említettem.) De hadd örököksem meg az emlékezetes látványt: a házban minden egyes lámpa égett.

Sűrű köd volt odakint, annyira sűrű, hogy a kocsiösvényt is alig láttam. A bejárat előtti lámpa is fel volt kapcsolva, a kapu előtt egy bőrdöng állt: a feleségemé. Az, amelyet akkor pakolt tele a holmijával, amikor ideköltöztünk. Mit jelentsen ez? Kinyitottam az ajtót. Hirtelen – most nem is tudom, hogyan mondhatnám másként, mint ahogy történt – egy ló bukkant elő a ködből, majd, egy pillanattal később, amint ott hűledeztem, egy másik is. A házunk előtti fűben legelésztek. Az egyik mellett megpillantottam a feleségemet, és a nevéen szólítottam.

– Gyere már ki! – mondta a feleségem. – Ide nézz! Hát van ennél szebb?

Ott állt a nagy ló mellett, és az oldalát paskolta. A feleségem a legjobb ruháját viselte, a lábán tűsarkú cipő, a fején kalap. (Az anyja temetése óta nem láttam rajta kalapot, az pedig három évvel azelőtt volt.) Odalépett a lóhoz, és fejét a sörényére hajtotta.

– Hát te hogy kerülsz ide, te nagy gyerek? – mondta neki. – Honnan jöttél, édesem? – Azzal a szemem láttára sírni kezdett, bele a ló sörényébe.

– Nyugalom, nyugalom – mondtam, és elindultam lefelé a lépcsőn. Odamentem, megpaskoltam a lovát, és megérintettem a feleségem vállát. Erre elhúzódott. A ló felhorkant, egy pillanatra fölemelte a fejét, aztán tovább rága a fűvet.

– Mi van? – kérdeztem a feleségemtől. – Az ég szerelmére, mi folyik itt?

Nem kaptam választ. A ló tett néhány lépést, de tovább tépdeste, ette a fűvet. A másik is zabált. A feleségem a lóval tartott, nem vette el a fejét a sörényéről. A ló nyakára tettem a kezem, és úgy éreztem, mintha áram szaladna át a karomon, egészen a vállamig. Megborzongtam. A feleségem még mindig sírt. Tehetetlennek éreztem magam, és meg is voltam ijedve.

– Meg tudnád mondani, mi ez az egész? – kérdeztem. – Miért vagy így felöltözve? Mit keres az a bőrdöng a bejáratnál? Hogy kerültek ide a lovak? Az isten szerelmére, áru!d el már, mi történik!

A feleségem dudorászni kezdett a lónak. Dudorászni! Aztán abbahagyta, és azt mondta:

– El se olvastad a leveletem, igaz? Lehet, hogy átfutottad, de nem olvastad el rendesen. Valld be!

– De igenis elolvastam – mondtam. Igen, tudom, hazudtam, de kegyes hazugság volt. Csak részben hamis. Aki közületek nem bűnös, az vesse rám az első követ. – Most már mondd meg végre, mi folyik itt.

A feleségem az egyik oldalról a másikra fordította a fejét. Az arcát a ló sötét színű, nedves sörényébe fúrta. Csem, csem, csem, hallottam, ahogy a ló evett. Majd horkanva felszívta a levegőt az orrán.

A feleségem azt mondta:

– Hát, volt egyszer egy lány. Figyelsz rám egyáltalán? És ez a lány nagyon szerette a fiút. Saját magánál is jobban. A fiú – mit mondjak, felnőtt. Nem tudom, mi történt vele. Valami mindenesetre történt. Kegyetlenné vált, pedig nem is akart az lenni, és...

A többi már nem hallottam, mert egy autó bukkant elő a ködből a kocsiösvényen, a reflektora és a tetején a villogó kék lámpa is be volt kapcsolva. Néhány perccel később követte egy furgon, amely mintha egy lószállító pótkocsit húzott volna, de a nagy ködben ez nem látszott tisztán. Bármilyen lehetett, még egy nagy, szállítható kemence is. Az autó egészen a füves részig jött és megállt. Aztán a furgon is odagurult az autó mellé, és az is megállt. Mindkettő bekapcsolva hagyta a reflektorát és járatta a motorját, amitől csak még félelmetesebb és bizarrabb lett minden. Egy cowboykalapos ember, valami farmerféle, szállt ki a furgonból, felhajtotta az irhakabátja gallérját, és füttyentett a lovaknak. Aztán az autóból szállt ki egy nagydarab, esőkabátos ember. Sokkal magasabb volt, mint a farmer, és rajta is cowboykalap

volt. De az esőkabátja nem volt begombolva, és láttam, hogy egy pisztoly lóg a derekáról. Csak a seriffhelyettes lehetett. Az események és a szorongásom ellenére úgy találtam, *figyelemre méltó*, hogy mind a ketten cowboykalapot viselnek. Végigsimítottam a hajamat, és bántam, hogy én nem tettem föl a kalapomat.

– Az előbb betelefonáltam a seriff hivatalába – mondta a feleségem. – Amikor észrevettem a lovakat. – Egy perc szünet után meg azt mondta: – Így legalább nem kell bevinned a városba. Említettem a levelemben is, amit, ugye, olvastál. Írom benne, hogy valakinek be kellene vinnie engem a városba. De most majd az egyik úriember bevisz – legalábbis remélem. És nem gondolom meg magam, az biztos. És hangsúlyozom, hogy a döntésem megmásíthatatlan. Nézz a szemembe! – szólt rám.

Néztem, ahogy egybeterelik a két lovat. A seriffhelyettes a kézilámpájával világított, amíg a farmer egy kis rámpán a pótkocsiba vezette az egyiket. Megfordultam, és a nőre néztem, akit nem ismertem többé.

– Elhagylak – mondta. – Ez történik most. Ma este beköltözöm a városba. Önálló életet kezdek. Minden benne van a levélben, amit olvastál.

Pedig, mint korábban is említettem, a feleségem sohasem húzott alá szavakat a leveleiben, és most mégis úgy beszélt (miután letörölte a könnyeit), mintha minden egyes kiejtett szavát nyomatékosítani akarná.

– De hát mi ütött beléd? – hallottam a saját szavaimat. Úgy hangzott, mintha én is csak erős hangsúlyokkal tudnék beszélni. – Miért csinálod ezt?

Csak megrázta a fejét. A farmer a másik lovat terelte be a pótkocsiba, élesen fütttyentgetett, tapsolt, és néha rákiabált:

– Gyí! Gyí te, azanyád! Curukkolj már! Curukk!

A seriffhelyettes odajött hozzánk, a hóna alatt jegyzetömböt tartott. Nagy lámpa volt a kezében.

– Ki telefonált? – kérdezte.

– Én – mondta a feleségem.

A seriffhelyettes méregette egy darabig. A kézilámpával a túsarkú cipőjére világított, azután fel, a kalapjára.

– Maga teljesen fel van öltözve.

– Itt hagyom a férjem – mondta a feleségem.

A seriffhelyettes bólintott, mintha értené. (Pedig nem értette, nem érthette!)

– Nem fog rumlizni magával, ugye? – kérdezte, az arcomba világított, és gyorsan föl-le mozgatta a lámpát. – Maga nem fog rumlizni, ugye?

– Nem – feleltem. – Nem lesz semmi baj. De haragszom, amiért...

– Akkor jó – mondta a seriffhelyettes. – Ne is szaporítsuk a szót.

A farmer becsukta és lelakatolta a pótkocsi ajtaját. Aztán odajött hozzánk a nedves fűben, amely, észrevettem, egészen a csizmaszára végéig ért.

– Meg akarom köszönni, hogy átszóltak – mondta. – Nagyon rendes volt maguktól. A sűrű köd az oka. Ha a főúton csámborognak, nagyobb zűr is lehetett volna belőle.

– A hölgy telefonált – mondta a seriffhelyettes. – Frank, a hölgyet be kellene vinni a városba. Elköltözik hazulról. Nem tudom, melyikük a sértett fél, de a hölgy távozik. – Odafordult a feleségemhez. – Egész biztos, hogy menni akar? – kérdezte tőle.

A feleségem bólintott.

– Biztos.

– Jó – mondta a seriffhelyettes. – Akkor ezzel megvolnánk. Frank, ide figyelj, én most nem tudom bevenni, mert még be is kell ugranom valahová. Ugye segítesz és beviszed? Gondolom, a buszpályaudvarra vagy valamelyik szállodába akar menni. Általában oda mennek. Oda szeretne menni? – kérdezte a feleségemtől. – Franknek tudnia kell.

– Kitehet a buszpályaudvarnál – mondta a feleségem. – Az ott a bőröndöm, a bejáratnál.

– Na, Frank, mi lesz? – kérdezte a seriffhelyettes.

– Rendben, miért ne – válaszolta Frank. Megemelte a kalapját, majd visszatette a fejére. – Ezer örömmel, miért ne. Csak nem akarok semmibe se belekeveredni.

– Ugyan, szó sincs róla – mondta a feleségem. – Nem akarok én kényelmetlenséget okozni magának, csak most egy kicsit... nna, szóval ki vagyok borulva. Úgy van, ki vagyok borulva. De minden rendben lesz, mielőtt kikerülök innen. Ki erről a rémes helyről. Csak még egyszer alaposan megnézem, nem hagytam-e valamit a házban. Valami *fontosat* – tette hozzá. – Nem olyan hirtelen elhatározás ez, mint amilyennek látszik. Hosszú, hosszú időn át érlelődött. Jó sok éve vagyunk már házasságban, jóban-rosszban, örömben-bajban. Kijutott minde-

gyikből. De most már ideje, hogy önállósítsam magam. Nagyon is itt az ideje. Értik, amit mondok, uraim?

Frank megint levette a kalapját, és megforgatta a kezében, mintha a karimáját vizsgálgatná. Aztán visszatette a fejére.

A seriffhelyettes azt mondta:

– Előfordul az ilyesmi. Isten a megmondhatója, egyikünk sem tökéletes. Nem születünk tökéletesnek. Csak a mennyországban laknak angyalok.

A feleségem visszaindult a házba, a túsarkú cipőjét óvatosan rakosgatta a nedves, elgazosodott fűben. Kinyitotta a bejárati ajtót és bement. Láttam, ahogy matat a kivilágított ablakok mögött, és akkor valami az eszembe jutott. *Lehet, hogy nem látom soha többé.* Ez futott át rajtam, és a gondolat megrendített.

A farmer, a seriffhelyettes és én ott álltunk és vártunk. Egyikünk se szólt. Nedves köd úszkált köztünk és az autók fénycsóvái között. Hallottam, hogy a lovak fészkelődnek a pótkocsiban. Azt hiszem, mind a hárman kínosan éreztük magunkat, de persze csak a magam nevében beszélek. Hogy ők mit éreztek, nem tudom. Lehet, hogy minden este tanúi efféle jeleneteknek – talán már megszokták, hogyan törik ketté egy ember élete. A seriffhelyettes, az talán igen. De Frank, a farmer lesütötte a szemét. Zsebre dugta a kezét, aztán megint kivette. Rugdosott valamit a fűben. Én karba tettem a kezem, és csak álltam. Nem tudtam, mi következhet ezek után. A seriffhelyettes ki-be kapcsolgatta a lámpáját. Gyakran szinte beleboksolt vele a ködbe. Az egyik ló fölnyerített a pótkocsiban, aztán a másik is.

– Nincs ember, aki lát ekkora ködben – mondta Frank.

Tudtam, csak azért szólt, hogy beszélgetni kezdjünk.

– Ennél rohadtabbat az életben nem láttam – szólt a seriffhelyettes. Azután rám nézett. Ezúttal nem világitott a szemembe, viszont mondott valamit. – Miért hagyja itt magát? Megverte? Megpofozta, mi?

– Sohasem ütöttem meg – mondtam. – Soha, egész házasságunk alatt. Lett volna rá elég ok nem is egyszer, de nem tettem meg. Ő ütött meg egyszer engem.

– Bele ne kezdjen – mondta a seriffhelyettes. – Nem tartunk panasznapot. Ne szóljon egy szót se, és akkor nem is történik semmi. Hagyjuk a goromba dolgokat. Ne is gondoljon rá. Nem fognak rumlizni, ugye?

A seriffhelyettes meg Frank engem méregettek. Láttam, hogy Frank zavarban van. Előszedte a dohányzacskóját, és cigarettát sodort magának.

– Nem, nem – mondtam. – Nem lesz semmi baj.

A feleségem kijött a bejáratig és fölemelte a bőrröndjét. Az volt az érzésem, hogy nemcsak egy utolsó szemlét tartott odabent, hanem kihasználta az alkalmat, és rendbe is tette magát, újra kirúszolta a száját stb. A seriffhelyettes világitott neki, amíg lejött a lépcsőn.

– Erre tessék, asszonyom. Vigyázzon, csúszik.

– Kész vagyok, indulhatunk – mondta a feleségem.

– Rendben – mondta Frank. – Most csak azért szólok, hogy mindent tisztázzunk. – Megint levette a kalapját és a kezében tartotta. – Beviszem magát a városba, és kiteszem a buszpályaudvaron. De semmibe se akarok belekeveredni, érti? – A feleségemre nézett, aztán rám.

– Úgy van – mondta a seriffhelyettes. – Ez a lényeg. A statisztika szerint az ilyen házi perpatvar a legveszélyesebb helyzet, amibe valaki, főleg a végrehajtó hatalom tisztje kerülhet. De úgy látom, ez az eset lesz a szabályt erősítő kivétel. Ugyebár?

A feleségem rám nézett és azt mondta:

– Azt hiszem, nem csókollak meg. Nem, nincs búcsúcsók. Csak elbúcsúozom. Vigyázz magadra.

– Helyes – mondta a seriffhelyettes. – Ki tudja, hová vezetne a nagy csókolózás, nem igaz? – és elnevette magát.

Úgy éreztem, mindannyian azt várják, hogy megszólaljak. De életemben először nem találtam szavakat. Azután *összeszedtem magam*, és azt mondtam a feleségemnek:

– Amikor legutóbb fölvetted ezt a kalapot, fátylat is viseltél hozzá, én meg fogtam a karodat. Anyádat gyászoltad. És sötét ruha volt rajtad, nem ez a ma esti. De a túsarkú cipő ugyanaz, emlékszem. Ne hagyj itt így – mondtam. – Nem tudom, mi lesz velem.

– Muszáj elmennem – mondta. – Minden benne van a levélben; minden, szóról szóra. A többi az izé-hez tartozik... nem is tudom, hová. Rejtély, sejtelem, azt hiszem. Mindenesetre semmi újdonság nincs a levélben. – Azzal Frankhez fordult, és így folytatta: – Menjünk, Frank. Ugye hívhatom Franknek?

– Annak hívja, aminek akarja – mondta a seriffhelyettes –, neki csak az a fontos, hogy az ebédlőasztalhoz is mindig idejében hívják.

És megint nevetett. Hangosan, szívből.

– Hát persze – mondta Frank. – Nyugodtan. Na, jól van, akkor gyerünk.

Elvette a bőröndöt a feleségemtől, odavitte a furgonhoz, és betette a vezetőfülkébe. Aztán odaállt az utasajtó mellé, és kinyitotta.

– Írok, mikor majd egyenesbe jöttem – mondta a feleségem. – Legalábbis azt hiszem. Mindent a maga idejében. Majd meglátjuk.

– Na, végre szólnak egymáshoz – mondta a seriffhelyettes. – Tartsák nyitva mindenféle párbeszéd lehetőségét. Sok szerencsét, öregem – fordult hozzám. Azzal odament a kocsijához és beszállt.

A furgon a pótkocsival lassan, széles ívben kanyarodott a fűvön. Az egyik ló felnyerített. Az utolsó kép, amit őrzök a feleségemről, hogy amikor a farmer gyufát gyújtott a furgon vezetőfülkéjében, ő odahajolt hozzá a cigarettájával, hogy elfogadja a felkínált tüzet. Behajlított tenyerét a farmer gyufát tartó kezéhez emelte. A seriffhelyettes megvárta, amíg a furgon meg a pótkocsi elhúzott mellette, akkor gyorsan megfordult a kocsijával, meg is farolt a nedves fűvön, majd a szilárd kocsiosvényre ért, és kavicsokat vert fel a kerekeivel. Az országútra kifordulva túlkölt egyet. *Túlkölt.* A történészeknek gyakrabban kellene olyan szavakat használniuk, mint a „túlköl” vagy a „dudál” vagy a „kipurcan” – főképp mikor komoly a helyzet, például egy tömegmészárlás után vagy amikor egy irtóztató esemény baljós árnyékot vet a nemzet jövőjére. Ilyenkor van a legnagyobb szükség az olyan szavakra, mint a „túlköl”. Igazgyöngy az üvegcserepek közt.

Szeretném elmondani, hogy abban a pillanatban, amint ott álltam a ködben, és néztem, ahogy elmegy a feleségem, eszembe jutott egy fekete-fehér fényképe, kezében az esküvői csokorral. Tizennyolc éves volt – még kislány, ahogy az anyja kiabálta, alig egy hónappal az esküvő előtt. A felvétel pár perccel a házasságkötésünk után készült. Mosolyog, épp most hagyta abba a nevetést, vagy most kezdi el. Akárhogy is, a szája nyitva van az ámuldozó boldogságtól, miközben a fényképezőgépbe néz. Három hónapos terhes, bár ez a képen természetesen nem látszik. És akkor mi van, ha *tényleg* terhes? Na bumm. Talán nem volt mindenki terhes akkoriban? A lényeg az, hogy boldog. Én is boldog voltam – tudom, hogy az voltam. Mind a ketten boldogok voltunk. Ezen a képen én nem vagyok rajta, de ott álltam a feleségem mellett, amikor készült – pár lépésre tőle; emlékszem, éppen keztem fogtam egy gratulálással. A feleségem beszélt latinul és németül, tudta a kémiát, a fizikát, a történelmet, ismerte Shakespeare-t – egyáltalán, mindent tudott, ami egy magániskolában megtanulható. Tudta, hogyan kell tartani a teáscsészét. Tudott főzni és tudott szeretkezni. Kincset ért.

De ezt a fényképet – több másikkal együtt – néhány nappal a lovas eset után találtam meg, amikor átnéztem a feleségem holmiját, hogy eldöntsem, mit dobjak ki és mit tartsak meg belőle. Csomagoltam, hogy elköltözzem, s közben egy percig a fényképet néztem, azután eldobtam. Könnyörtelen voltam. Azt mondtam magamban, nem érdek. Miért is érdekelne?

Ha tudok valamicskét az emberi természetről – márpedig tudok –, akkor biztos, hogy nem bírja ki sokáig nélkülem. Vissza fog jönni. Méghozzá hamarosan. Adja Isten, hogy minél hamarabb.

Nem, nem tudok én semmiről semmit, és soha nem is tudtam. Végleg elment és kész. Érzem. Elment, és soha nem jön vissza. Pont. Soha többé. Többé nem találkozom vele, hacsak nem szaladunk egymásba véletlenül az utcán.

De azért még mindig itt van a kézírás kérdése. Elképesztő. Persze a kézírás messze nem a legfontosabb. Hogy is lehetne az, a levél következményei után? Nem is a levelet nem tudom kivenni a fejemből, hanem azokat a dolgokat, amik benne voltak. Nem, a levél egyáltalán nem sorsdöntő – sokkal többről van itt szó, mint valakinek a kézírásáról. A „sokkal több” nehezen megmagyarázható finomságokra vonatkozik. Azt lehetne mondani például, hogy ha valaki feleségül vesz egy nőt, akkor történelmet is vesz magának. S ha ez igaz, akkor, ha jól látom, most kívül vagyok a történelmen – akár a lovak vagy a köd. Úgy is mondhatnánk, hogy engem elhagyott a történelem. Vagy hogy mostantól *történelemnélküliként* kell élnem. Vagy hogy a történelemnek kell nélkülöznie engem – kivéve, ha a feleségem újból levélírássra adja a fejét, vagy mesél rólam valakinek, vagy mondjuk elkezd naplót vezetni. Ez esetben, évek múltán, valaki visszatekinthet erre az időre, az írásos emlékek alapján értelmezheti a töredékeket és a sok szidalmazó szóözünt, az elhallgatásokat és gyanúsítgatásokat. Ilyenkor jövök rá, hogy az önéletrajz igazából a szegény ember történelme. És hogy most búcsúzom a történelemtől. Viszontlátásra, drágám.

Ferencz Győző

ECCE HOMO

Volt egy lény, mondjuk, hogy Imre.
Vizsgálták, nőtény vagy hím-e.
Mivelhogy egyszerre
Fejlődött két szerve,
Így szóltak: „Az ember, íme!”

ÍR NEMZETHALÁL

Volt egyszer egy honlány, Irma.
Kesergett, nem marad írma-
Gja sem: elől-hátul
Se volt hölgy vagy hát úr;
Így pusztul az árva ír ma.

A KARÁCSONYI ÜNNEPKÖR DALLAMAIBÓL

Ismét megszületett a Kisdéd,
Bömböl a lemezen itt,
Bontogatom dobozok csillogó
Csomagolópapírjait.
Szalagcsokrokat szaggatok szét,
Döfnek dísz-tűleveleik;
Karton göngyölegből már egész hegy
Dől körém, emelkedik.
Ingerülten kotorászom,
Hogy mi lesz, lehetetlen ez így! –
És izzadtan, reményvesztve állok
A fa alatt még egy darabig,
Ahogy az ünnep-után kattogó
Csöndje lemeztelenít.

Ted Hughes

A VARJÚ ÖNMAGÁHOZ SZÓLÓ DALA

Mikor Isten elkalapálta a Varjút
Aranyat gyártott
Mikor Isten napon pírította a Varjút
Gyémántot gyártott
Mikor Isten súllyal zúzta össze a Varjút
Szeszt gyártott
Mikor Isten darabokra tépte a Varjút
Pénzt gyártott
Mikor Isten fölfújta a Varjút
Nappalt gyártott
Mikor Isten fölakasztotta a Varjút
Gyümölcsöt gyártott
Mikor Isten földbe temette a Varjút
Férfit gyártott
Mikor Isten megpróbálta kettészelni a Varjút
Asszonyt gyártott
Mikor Isten szólt: „Varjú, győztél”
Megváltót gyártott.

Mikor Isten kétségbeesve távozott
A Varjú megfente csőrét és nekilátott a két latornak.

A VARJÚ JÁTSZÓTÁRSAI

A magányos Varjú isteneket teremtett, játszótársul –
De a hegyek istene kiszabadult

És a Varjú visszazuhant a fal-sima hegyoldalról
Még jobban kisémmizve.

A folyók istene kiszárította a folyókat
Elvette az éltető vizet.

Isten isten hátán – és mindegyik elhúzódott
Tőle s megvonta kegyeit.

Bolyongott a Varjú, egykori önmagának szutykos maradványa.
Saját árnyképe, csenevész karó.

Olyanná vált, hogy agya már képtelen volt fölfogni.

Így e létezni lehető legkisebb valami
Csak ámulat halál-nélküli nagyságán

Magányosabban, mint valaha.

A VARJÚ HIÚSÁGA

Közel hajolva a végzetes tükörhöz a Varjú
Kultúrák kódbevezését látta tornyokat kerteket
Csatákat törölt egyet az üvegen de aztán látta

Felhőkarcoló kódbevezését városok szövevényét
Elhomályosítva az üveget törölt egyet rajta aztán látta

Hogy mocsári páfrányok levelei borulnak a ködre
Egy lepergő pók törölt egyet az üvegen a mindig

Vigyorgó arc furcsa pillantása szúrt neki szemet

De rossz volt túl nehezen és
Túl forrón lélegzett és körben minden túl hideg volt

És aztán látta a ködlő táncosnőket
Az égő szakadékokat függőkerteket hátborzongató volt

A VARJÚ ÉS A TENGER

Próbált tudomást sem venni a tengerről,
De az hatalmasabb volt a halálnál, sőt hatalmasabb volt az életnél is.

Próbált beszélni a tengerhez
De agya leblokkolt és szemei összeszűkültek mint a nyílt lángnál.

Próbált barátkozni a tengerrel
De az ellökte – ahogy egy holt test lök meg valakit.

Próbálta gyűlölni a tengert
De hirtelen úgy érezte magát mint száraz nyúlbugyók a szeles sziklán

Egyszerűen megpróbált közös világban élni a tengerrel
De tüdei nem voltak elég nagyok

És drága vére fölrobbant bennük
Mint vízcsepp a forró kályhán

Végül

Hátat fordított és otthagya a tengert

Mint egy megfeszített ki moccan sem bír.

FORDÍTOTTA MÉHES KÁROLY

A **2000** UTÁN KÖNYV ALAKBAN IS
BUHARAJ RAVIL ANGLIÁBAN ÉLŐ
TATÁR KÖLTŐ KÖTETE:

Vadszonettek koszorúja

A **magyarul írott** szonettkoszorú mellett számos fordítással,
Bráda Tibor rajzaival, s Zelei Miklós esszéjével, amely
részletesen ismerteti a költő szellemi és nyelvi odüsszeiáját

JÁSZKUNSÁG FÜZETEK / 6

KAPHATÓ TÖBBEK KÖZÖTT A MELÓDIA KÖNYVESBOLTBAN:
BUDAPEST V. SEMMELWEIS UTCA 1-3. TELEFON: 117-6628.

ÚJ MŰVÉSZET

A M Á J U S I T A R T A L O M B Ó L

Szabadi Judit: Emlékezés Francis Baconre

Komárik Dénes: Beszélgetés Kunszt Györggyel II.

Lóska Lajos: Az art deco kora

Szabó Júlia: Gedő Ilka művészete

Topor Tünde: Beszélgetés Sugár Jánossal

György Péter: A mélypont (A Stúdió 92 kiállítása)

Kopeczky Csaba: Koravének. Germination a Magasinben

Horváth Hilda: Adalékok a század eleji műgyűjtés történetéhez II.

Előfizethető személyesen, faxon, vagy levélben is: 1054 Budapest V. Báthori utca 10. VII. emelet 707.

TELEFON/FAX: 131-6702

A második beszéd [ORATIO]

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ

I

Jártam már itt.

Megismerem az épületet. A kapuban ugyanúgy nem áll senki, mint a múltkor, a csillárokról megint elviselhetetlen erővel szakad a fény, a lépcsők csúsznak.

Megismerem a szagot, ami itt van Önöknél, és ismét az az érzésem, mintha nem sokkal a megérkezésem előtt egy iszonyatos vihar előjeleként becsapott volna ide egy hatalmas villám; a levegőnek ezt a már száraz, édeskés, perzselő, eltitkolhatatlan minőségét nemigen lehet elfelejteni.

És hát... Önökre is emlékszem. Egyszer láttam már a tekintetüket, egyszer láttam már, ahogy ülnek így a csillároknak ebben a fájdalmas ragyogásában, ahogy figyelmesen néznek előre ebben a bizonyíthatatlan villámszagban, és arra várnak, hogy elkezdődjön az előadás.

Akkor is ez történt, amikor először voltam itt. Pontosan így ültek és hallgattak engem, hajszálpontosan ugyanabból a távolságból mérlegelve mindent, amiből most: elmélyülten, mozdulatlanul és teljességgel megítélhetetlen intenzitással. S hiába telt el azóta annyi idő, nem változott az sem, ami oly különössé tette már első találkozásunkat is, hisz amiként akkor nem tudtam, kicsodák Önök, ugyanúgy nem tudom ezt most sem, másodízben, hogy újra itt állok ezen az emelvényfélén, ahonnan, ha már azt nem deríthetem ki, mit akarnak tőlem, legalább azt szeretném megérteni, én mért jöttem el újra, én, az Önök rejtélyes választásának tanácstalan meghívottjaként.

Mert ugyanott tartunk, mint a múltkor: egyáltalán nem gondoltam, hogy felkérésüket másodszor is elfogadom, mégis itt vagyok. Azt mondtam a telefonba, jó, majd meglátjuk, hívjanak fel egy más alkalommal, akkor beszélünk a dologról, de persze azt gondoltam, szó sem lehet róla, mit képzelnek ezek a különös urak, épp elég volt egyszer – csak aztán ez a másodszori meghívás ugyanúgy nem hagyott békén, mint az első. Megint az járt a fejemben ugyanis, hogy hiszen hát tudják jól, mivel foglalkozom, és mennyire távol állnak tőlem az efféle szereplések, amiként azt is, mennyire nem vagyok én a szakértője semmiféle kérdésnek, mert nincs a kezemben semmi, de semmi, ami másnak érdekes lehetne, ráadásul elharapom a szavak végét, hadarok, és túlságosan, szinte a tapintatlanságig halkán beszélek, csupa-csupa hadarás meg motyogás, akkor meg minek ez az egész, gondoltam nyugtalanul. És kérdéseket tettem fel újra meg újra, azt például, miféle szervezet az olyan, mint az Önöké, amelyik, utána néztem, nincs is benne a telefonkönyvben? Meg hogy milyen szempont az, amelyikből pont énrám látnak, s így pont énrám esik a választás megint? Meg hogy mért tartják ennyire homályban a kilétüket? S egyáltalán: mi értelme itt bármit is homályban tartani?

Sorolhatnám még, de nem folytatom, szerintem ebből is látszik, tényleg maradt minden úgy, mint ahogyan az első alkalommal történt: elmondtam valamit (ha emlékeznek még: a szomorúságról), anélkül, hogy tudtam volna, kiknek mondom el, Önök pedig meghallgattak, aztán megtapsoltak, majd egymáshoz sem szólva, valahogy úgy egyszerűen csak szétszéledtek ebben az épületben, én meg mentem haza egyedül a kísértő kommandóval, és tanácstalanul afelől, hogy hol is voltam, s mit is csináltam voltaképp.

Maradt minden változatlan, igen, egyetlen dolgot leszámítva, azt történetesen, hogy ezúttal mintha nem bízták volna rám, miről beszéljek, arra kértek ugyanis, mondjam el, én milyen világban szeretnék élni.

Az a keserű tapasztalatom, hogy általában véve mindegy, mit kérnek vagy mit kérdeznek tőlem, a válaszaim akaratlanul és rendre egy olyan kérésre vagy kérdésre vonatkoznak, amely soha nem hangzik el. Megszoktam, hogy szinte mindig egy ezzel kapcsolatos magyarázkodással kell kezdenem,

most azonban hamar rájöttem, sőt azonnal, amint visszatettem a helyére a telefonkagylót, hogy erre a magyarázkodásra itt nem lesz szükség. Fölfogtam, hogy a témának ezt a fajta rögzítését a látszat ellenére valójában Önök sem gondolták komolyan, és megértettem, hogy ez a rég nem hallott, s rég nem hallott voltánál fogva szívbemarkoló kérdés egyáltalán nem azt jelenti, mintha beszédem tárgyának megválasztásában megkötnék a kezem, hanem azt, hogy a legmélyebb értelemben szabad ez a kéz, s dönthetek én, miről kívánok beszélni, hiszen kérésükkel, hogy én mit szeretnék, mindössze azt akarták tudatni velem, Önöket mi foglalkoztatja itt: a világ, ha jól értettem különben, hogy milyennek kéne lennie.

Nem tagadom, néhány napon át telefonbeszélgetésünket követően el-elűnődtem azon, vajon nem azt jelenti-e mindez, különleges érdeklődésüknek ez a mondhatni gyermeki egyszerűséggel megfogalmazott kérdés foglalatja, hogy Önök egyelőre ismeretlen ok miatt abban a helyzetben érzik magukat, amelyből úgy vélik, meghatározhatják: jó, ez a világ ilyen és ilyen volt, most viszont milyen legyen. Nem tagadom, hogy megfordult bennem ez az eshetőség, de később elég határozottan elhessegettem magamtól a dolgot, mert végül is nem hiszem, ha az Önök szigorú, rezzenetlen és szinte ijesztően fegyelmezett figyelmére gondolok, hogy álmodozók közé tévedtem volna, azt meg aztán egyáltalán nem, hogy éppen Önöknek kéne azt ebben az esetben megvilágítanom, mennyire kibíráhatatlan a világnak ebben az állapotában az álmodozásnak még az idiotizmusa is.

A nyom hamis tehát, szögeztem le, s ennek a hamis nyomnak az elejtése mellett nem foglalkoztam tovább témaajánlatuk valódi tartalmának a megfejtésével sem, hanem – nem kis részben azoktól a hullámoktól elsodorva, amiket a javasolt tárgynak ez a megfejtetlenül maradt valódi tartalma keltett bennem – feltettem magamban a kérdést, mi volna, ha eredeti szándékomtól eltérően mégis eljőnnék ide Önök elé újra, s ha újra eljőnnék, néztem magam elé a helyzethez illőn olyan tűnődőféle arcot vágva, akkor mi volna, amiről beszélni lehetne még.

Legyen a szerelem? – töprengtem.

Vagy legyen inkább a halál?

Először egy ágyon ültem, ott a telefon, aztán egy székben egy ablak előtt, és törtem a fejem tényleg, még mindig nem az ablakon ki- (mondván: szerelem?), hanem magam elé nézve (mondván: halál?), s még mindig azzal a tűnődőféle arccal, a helyzethez illőn.

A legjobb lesz, álltam fel akkor abból a székből, ha a lázadásról beszélek, arról, hogy valami, ami fennáll, mitől olyan kibíráhatatlan.

Visszaültem az ágyra, s attól kezdve döntésem már nem változott, így aztán, ebből következően, erről is lesz szó itt a mai este.

Mielőtt azonban belekezdenék, volna egy kérésem.

Láttam, hogy amikor beléptem ide, az az úr ott... bezárta mögöttem a terem ajtaját.

Nem szeretek bezárt teremben beszélni.

Kérem megértésüket.

Most pedig a tárgyra!

A kérdés így hangzik: lehet-e valamit mondani a lázadásról, tisztelt egybegyűltek, nagyrabecsült uraim!

Hallgassanak meg erről, kérem, mindenekelőtt egy történetet!

II

Ezerkilencszázkilencvenkettő nyarán a berlini földalatti Zoologischer Garten nevű központi pályaudvarán egy vonatra vártam Kreuzberg felől. A beérkező szerelvény elejét, vagyis azt, hogy ezeknek a szerelvényeknek hol kell majd megállniuk, itt is, mint minden efféle peronon, egy alumíniumrúdra szerelt, irányítólámpákkal kombinált hatalmas tükör pozíciója határozta meg: eddig a pontig el kellett jusson minden vonatvezető a vonatával, ugyanakkor viszont piros jelzés mellett ezt a pontot egyetlen vonatvezető sem léphette át. Eddig s ne tovább, szabta meg a tükör s az alája szerelt irányítólámpa a közlekedés rendjét beérkezés esetén, ami azonban nem jelentette azt, hogy maga a peron is megszakadt volna a tükörnél, nem, a peron maga túlnyúlt ezen a jelzésen, és nagyjából úgy másfél méter után ért csak tényleg véget. Egy tiltott zóna támadt tehát így a tükör s a peron valóságos vége között, ahonnan a vonatvezető a vonattal az előbb leírt módon, a várakozó utasközönség azonban, akik közt most ott álltam én is, abszolút érvennyel ki volt zárva, rájuk nem vonatkozott ez az ésszerűen hüvös szabályozás, nekik mindegy volt a pi-

ros jelzés melletti beérkezés s a zöld jelzés melletti távozás szigorú váltakozása, mert őket egy keresztirányú sárga vonal a tükör magasában, aztán egy apró betűs tábla tiltó szövege a hátsó falon, végül pedig e vonal s e tábla benső tükréként egy hibátlanul működő ösztön, mely e tiltást elfogadta, eleve és örökre kirekesztette innét.

Augusztus volt. Vártam a vonatra Kreuzberg felől, de a vonat Kreuzberg felől egy kicsit késett. Az utasok gondtalan tömegét figyeltem magam körül, s előbb csak annyi tűnt föl, milyen feszült az utasoknak ez az úgynevezett gondtalan tömege. Aztán rájöttem arra is, miért, miután – valószínűleg utolsóként ebben a feszülten gondtalan tömegben – végre én is észrevettem, hogy a sárga vonallal elzárt térben, hogy a tábla fegyverező hatálya alatt, hogy a tiltott zónában ezúttal áll valaki.

Egy öreg clochard vizelt ott, le a sínekre, nekünk félig háttal, s kissé összegörnyedve, mint akinek fájdalmat okoz ez a vizezés meg ezek a sínek.

Az a bizonyos ösztön, mely épp az erre a területre való belépést tiltotta meg, nem egyszerűen csak megtiltotta a belépést, hanem magát ezt a területet is mintegy kitörölte a tudatból, így aztán most, hogy ez a tudat hirtelen fölfedezte, a tükör s a peron vége közt egy egész zóna létezik még, azonnal be is jelentette: amennyiben egy hétköznapi ész azt állítaná, hogy az efféle, közlekedéstechnikailag amúgy is fölösleges zónáknak biztonságtechnikai szempontból aztán meg végképp semmiféle értelmük nincsen, ő, ez a tudat, a meghatározottabban tiltakozna, s azt felelné erre, mindez tévedés: egy-egy ilyen terület fennmaradásának, sőt fenntartásának a legmesszebbmenőkig ható értelme van. Egy-egy efféle tiltott zóna, mint történetesen a miénk itt a Zoologischer Gartennél, nemcsak azt közli világosan, hogy az őt létrehozó véletlen a maga természetére szerint elkerülhetetlen, hanem példászerű bizonyítékát adja annak is, hogy emberi világunk szabályai, még a legegyszerűbbek is, valójában megfeythetetlenek és megkérdőjelezhetetlenek. Ezeket a szabályokat tudniillik, mondta ez a tudat, még a legjelentéktelenebbeket is, a maguk láthatatlan gyűjteményéből kiemelni nem lehet, az ilyenféle törvények, még a legenyhébbek is, kizárólag akkor kapnak létre, ha megsértik őket, csakis a botrány valamilyen fokozatával, vagyis egy bizonyos fokú veszély bevezetésével ragadhatók meg működés közben, márpedig működés közben veszélyt bevezetni ebbe a működésbe mi más volna, mint egy önmagunk ellen indított – habár esetleg enyhe – támadás mellett dönteni, azaz a vizelést abba kell hagyni, mondta ez a tudat, a clochard-nak mennie kell, a botrányt meg kell szüntetni, ama gyűjteményből kiemelt szabálynak pedig, ezúttal a belépési tilalomnak egy másfél méteres területre, vissza kell térnie a gyűjteménybe, s az egésznek tovább kell működnie, az én számomra, mutatott magára ez a tudat, tényleg láthatatlanul.

Ez volt tehát úgy nagyjából a lényege a hangulatnak, mely az utasközönség soraiban ezen az augusztusi kora délutánon általánosan uralkodott, s én azt hittem, ez az augusztusi kora délután úgy nagyjából erről is fog szólni, ahogyan ugyanis a vizezés végeztével a clochard-ral együtt ez a tiltott zóna a tudat számára lassan megint a működő homályba belevész; csakhogy ekkor a miénkkel szemben, a túloldali peronon, ami a velünk ellentétes irányba tartó közlekedésnek, vagyis a Kreuzberg felé utazó közönségnek volt fenntartva, két rendőr tűnt föl, s ezzel ez az egész augusztusi kora délután, mint ahogy az rendszerint az egész világgal is történni szokott, ha rendőrök tűnnek föl benne, gyökeresen és egy csapásra megváltozott.

Igazán nem szívesen zökkentem ki Önöket e történet fenyegető lendületéből, de sajnos úgy érzem, a legfőbb ideje, hogy itt, ezen a ponton lefékezzek egy pillanatra, s mivel nyilván elkerülte a figyelmeztetést, emlékeztessék Önöket kérésemre, mely ennek a különben elragadó teremnek a lezárt ajtajára vontkozott. Ha az Önök feje fölött az a gyönyörű barokk óra pontosan mutatja az időt, akkor körülbelül tizenöt perce állok már itt ezen az emelvényfélén, s ez a tizenöt perc – az én számomra, aki egész életét hol abban a félelemben töltötte el, hogy bezárják, hol meg abban, hogy ő maga nem tud bezárkózni – maga az örökkévalóság, kérem, ezt higgyék el nekem. Nem terhelném Önöket ezzel a vallomással, ha különben érthető volna, hogy én személy szerint egyenesen a pokolban érzem magam egy afféle önkéntelen mozdulatra, mint azé az úré volt, aki beengedett ide, s aki belépésem után, mikor hátat fordítottam neki, nyilván szórakozottságból, elfordította a kulcsot a zárban, majd feltehetően még mélyebb szórakozottságból ezt a kulcsot belesüllyesztette a zsebébe. Azt hiszem, uram, senki nem fogja megmosolyogni Önt sem a szórakozottságáért, sem azért, ha nem várja meg előadásom végét, hanem már most rögtön fölkel a helyéről, s kinyitja ezt az ajtót, mint ahogy azt hiszem, nem is érdemes erre a tárgyhöz igazán nem tartozó különös érzékenységre tovább vesztegetni a szót, hiszen mozdulatából látom, kérésemnek eleget kíván tenni, én

pedig ezzel vissza is térhetek a Zoologischer Gartenre, s folytathatom ott, ahol az imént abbahagytam, azaz-hogy folytathatom eme állomás szerkezetének a rövid vázlatával, mely feltétlen szükségesnek látszik, amennyiben meg akarják érteni, mi is történt a rendőrök megjelenésével abban a földalatti-megállóban azon az augusztusi kora délután.

A Zoologischer Garten metrójáratának központja egy többemeletes rendszer a föld alatt. Az egyes emeletek között sötét és rideg csatornákon meg folyosókon mozgó- és gyaloglépcsők vezetnek át, és ugyanilyen sötét és rideg csatornák meg folyosók kötik össze egy adott emeleten a két ellenirányú közlekedést szolgáló peront is, vagyis az, aki, mondjuk, Ruhleben felől megérkezik ide, a Zoologischer Gartenhez, de nem akar továbbhaladni Kreuzberg felé, mert meggondolta a dolgot, és szeretne visszatazni Ruhlebenbe, az például a mi emeletünkön nem teheti meg, hogy egyszerűen fogja magát, s átgyalogol a túloldalra, mert a kettős sín pár, amin a kettős irányú közlekedés Kreuzberg felé és Kreuzberg felől zajlik, egy mély árokba, igazán mondhatni, hogy egy mehökkentően mély szakadékba van elsüllyesztve, s ennek a magát meggondoló embernek azért le kell mennie egy lépcsőn ez alá a kettős sín pár alá, s ott egy sötét és rideg folyosón a kettős sín pár szakadéka alatt át kell gyalogolnia a túloldalra, egy lépcsőhöz, amelyen aztán ide, erre a túloldali peronra, most már mondjuk így, a mi peronunkra följöhet, s mehet, ha már így alakult neki, vissza Ruhleben felé.

Egy ennyire bonyolult rendszerben jelent meg tehát hirtelen az a két rendőr, szemben velünk, a szakadék másik oldalán.

Tulajdonképpen csak az egyik volt igazi rendőr, a másik – fiatal korából ítélve, s ahogy fülig vörösödve egy engedetlen, rá-rávicorgó farkaskutyát próbált meg féken tartani – csupán amolyan rendőrtanonc lehetett, mindenesetre egyikőjük arcvonását sem bírtam meghatározni, mindössze a zsírosan fénylő, pattanásos bőrt meg a keskeny, előírászerűen kegyetlen ajkakat az őregen is, a fiatalon is; az arcvonásokat nem, mert az efféle arcvonást, ha ezer rajzlapot tesznek is az ember elé, s minden rontott rajzlap után kötéllel verik is az ember hátát, ezerből egyetlenegyszer sem lehet visszaadni. Tehát csak az egyik volt az igazi, s ez már abból is látszott, hogy csak ennek tűnt fel a vizelő clochard a másik peronon, ráadásul a tiltott övezetben, s csak ez indult el azonnal, hogy elérvén a legkisebb távolságot a két peron között, szigorúan átkiáltson a clochard-nak, hogy ezt a tevékenységet rögtön hangja abba, mert – kiáltotta át a rendőr – a clochard meg fogja különben keserülni.

Az a bizonyos legkisebb távolság a két peron között értelemszerűen két egymás mellé sikló szerelvény szélességével volt azonos, vagyis ez a legkisebb távolság kettejük közt nem lehetett több, mint tíz méter összesen. Ám a közelségnek ez a tíz métere túlságosan is nagy volt ahhoz, hogy a rendőrtől való félelem legyőzze a clochard-ban annak biztos tudatát, miszerint a fájdalmas vizelést abbahagyni idő előtt még fájdalmasabb, így aztán ő, ezzel a fájdalmas képpel kicsit most felénk fordulva mintegy eleresztette a füle mellett a rendőr hivatalosan recsegő felszólítását, amivel elkövette ennek a rendőrnek a szemében azt, amit egy rendőrrel szemben egy rendőr szerint elkövetni nem lehet: figyelmen kívül hagyta, s vizelt tovább.

Egyszer már megpróbáltam elmondani, mi történt ezután, s bevallom, nagyon mély nyomot hagyott bennem, hogy nem sikerült. Ma már világosan látom, hol követtem el hibát, csak hát világosan látni ezt a hibát, ugyanakkor pedig meg nem történtté tenni ennek a hibának a tényét, az természetesen nem ugyanaz. A tévedés, amelynek következtében máshová került a hangsúly a dolgokon, a saját figyelmem tévedése volt, a figyelem vétette el bennem a célt, ugyanis máshol igyekezett az események tengelyét megragadni, mint ahol az eseményeknek ez a bizonyos tengelye nyugodott. De nem is ez volt olyan elszomorító, nem is a tévedés tartalma hagyott olyan nagyon mély nyomot bennem, hanem az oka, hogy tudniillik figyelmemet az együttérzés vezette félre – az együttérzés a clochard-ral, ez tudniillik kizárólag az üldözésre ráépülő menekülésben volt hajlandó érzékelni ennek az augusztusi kora délutánnak a lényegét.

Nem tagadom ma sem, hogy amiként azt Önök bizonyára előre sejtik, a történet maga, amit itt mesélek, az persze az üldözés és a menekülésé, mi egyébről lehetne különben még beszélni; azonban az az első nekirugaszkodás kizárólag ennek az üldözésnek a pusztá megnevezésével, majd ennek a menekülésnek a részletes, beható elemzésével foglalkozott, egyszóval csak és csak a meneküléssel, mintegy eltekintve attól, hogy volt előbb meg közben az az üldözés, volt az a két üldöző, és ezt is, őket is a lehető legbehatóbban kellett volna kielemezni. Az egyensúly borult fel ezzel az egyoldalúsággal, s vezette tévútra azt az első kísérletet, s hogy ez az egyensúly valahogy visszaálljon, azért, ígérem, most mindent megteszek.

Az igazi rendőrrel az az első verzió mindössze annyit árult el (s azt is nagy sietve, mert minél előbb a clochard-ral akart törődni), hogy az, látva felszólításának hatástalanságát, s hallva a vizezés abba nem maradását a síneken, az egyetlen megoldást választotta, amit lehetett: célba vette a lépcsőlejáratot, mely a két peront a sínek alatt összekötő folyosóra nyílt, s félig futva, nyomában a rendőrtanonccal meg a vicsorgó farkaskutyával, nekieredt ennek a lépcsőlejártnak. Igen, célba vette, teszem most hozzá azonnal és fegyelmezetten, bár a kiigazítás feltétlen szükségességét nagyon is belátva a legszívesebben ordítanám, és nem hozzátenném, hogy igen, nekieredt, mivel azt a tíz métert át nem ugorhatta!

Tisztelt hallgatóság, annak a kora délutánnak a fókuszában, és hadd jelentsem be ezt Önöknek, legalább ma, e második kísérletnél, kétségbeesett határozottsággal, annak a néhány percnél a gyújtópontjában, tisztelt uraim, mely a Kreuzberg felől késedelmes szerelvény beérkezését megelőzte, ez a tíz méter állt! – és kérem, lássák ezt most olyan élesen maguk előtt, mintha száz reflektor világította volna meg azt a tíz métert ott a Zoologischer Garten föld alatti emeletén!

Az első verzió... de végül is itt van nálam, egy pillanat... elhoztam a kéziratot, gondoltam, hátha szükségem lesz rá... várjunk csak... igen, megvan, tehát ez az első szövegváltozat azt állítja, hogy – idézem – „dühödten, hogy ott van köztük ez a szakadék, akkor elindultak – nyilván a rendőrökre gondol – ...a lépcsőlejárathoz, mely a sínek alatt... bla-bla-bla-bla, ezt már tudjuk... lehetett látni – folytatódik a szöveg –, mennyire rohannak, na, ez az! –, hogy mennyire meg vannak dühödve, hogy a bűnös esetleg, valahogy, míg ők a sínek alatt rohannak érte, még megugrik. Nagy kínban haladtak a lépcsőlejárát felé, hiszen most távolodniuk kellett, ideiglenesen, attól, amihez nagyon kívántak már közeledni, és ebben a nagy kínjukban folyton vissza-visszanéztek a túloldalra, a clochard-ra, nehogy az eltűnjön valahogy, mire ők átérnek ide a sínek alatt. De ezt aztán észrevette az öreg clochard is, abbahagyta a vizelést, megértette, írja ez az első variáns, hogy mindjárt itt lesznek érte. Elkezdett tehát menekülni, célja a peronunk közepén nyíló feljárat volt, mely kivezetett a szabadba, ez volt a cél, de amikor odafordult felénk, s ebbe az úgynevezett menekülésbe belekezdett, rögtön nyilvánvaló lett az összes utas előtt, hogy ebből a menekülésből bizony nem lesz itt semmi, mert ez az öreg clochard annyira reszketett egész testében, hogy hirtelen teljes csönd lett végig a peronon. Valahogy a lábizmai sem működtek már, mert rettenetes erőfeszítéssel, csápoló karokkal is mindössze néhány centimétert bírt megtenni, mondjuk, egy fél perc alatt, centiméterről centiméterre küzdött előre magát a szemünk előtt, reszkető test, kaszáló karcsapások – mondja ez az első kísérlet –, miközben persze a rendőr meg a társa a vicsorgó farkaskutyával ugyanakkor szélesebben. Néztam az öregre, ezt a reménytelen küzdelmet a menekülésre, s közben éreztem, mint közeledik a zsíros képű rendőr alul, még láthatatlanul, hogy egy olyan mosollyal az arcán bukkanjon föl végül itt – áll ebben a kéziratban –, amelyből sugározni fog az elégedettség, hogy hát rendben, a világ jó, a dolgok a helyükön vannak, sőt ezek a dolgok ebben a jó világban éppen így, és nem másképp vannak a helyükön, így van kimérve, hogy a bűnös csak centimétereket és reszketve, míg pedig az üldöző métereket és szélesebben...” és így tovább, végig ebben a hisztérikus lihegésben, úgyhogy az idézetnek ezzel véget is vetek, ízelítőnek talán ennyi is bőven elég.

Nem tudom, észrevették-e, hogy ez az első verzió egyszerűen otthagya a lényegét, egész egyszerűen ez az első verzió átsiklott azon a bizonyos tíz méteren, mintha mit se számítana itt már a rendőr leírhatatlan arcvonásainak megkeményedése, majd ennek a rendőrnarcnak a teljes elborulása, végül az ezen a rendőrről elhatalmasodó düh, s a ráépülő bosszúvágy, mintha mindez annak az első szövegfrónak, nekem, korábbról, az ég adta világon semmit se jelentett volna, holott éppen ez az elborulás és ez a bosszúvágy árulta el a legvilágosabban, mi történt ott azon a tíz méteren a rendőr bensejében.

Ez a rendőr a saját szemében egy korlátozott hatalmú lény volt, akit a clochardokkal szemben feltehető társadalmi megvetés teljes mértékben felhatalmazott arra, hogy ezt a korlátozott hatalmat egy végtelen hatalomba átfordítva lesújtson, és főként az ilyen clochard-okra sújtson le, az efféle kivénhedt páriákra, mint ez itt a Zoologischer Gartennél, mégpedig azonnal és a leghatározottabb eréllyel, mikor egy ilyen pária a társadalmi megvetés értelmét mintegy megvilágítva, már a pusztta megjelenésével egy tiltott térben ennek a határozott erélynek óvatlanul szinte odadobja magát. A rendőr arcvonásaiból leolvasható volt, hogy ezek a clochard-ok általában az egész napjukat azzal töltik, hogy elkerüljék a tiltott helyeket, a számukra veszélyes zónákat, márpedig ezeknek csupán ösvények léteznek e helyek és zónák között, ide-oda szédelegnek, mint az elaknásított területre betévedt civilek, kóvályognak erre-arra az aknák

között, hogy megússzák, de nem képesek megúszni, egyszer-egyszer valószínűleg fáradtságból, föltehetően szinte a neveltségességig kimerülve éppen hogy oda-odatévednek és rá-rálépnek egy-egy ilyen aknára, és akkor az az akna robban, és akkor azon a helyen máris szemben találják magukat azzal, aki felelősségre vonja őket, aki nyakon ragadja ezeket a kimerült senkiháziakat, aki lecsap tehát pária voltukra, mint most ő – nos, körülbelül ezt lehetett leolvasni abból a leírhatatlan arcból, mikor ez az igazi rendőr, észlelvén, hogy mi történik a túloldalon, a lehető legkisebb távolságból megközelítette a clochard-t, és felszólította, hogy hagyja abba a vizelést.

Mind ez idáig akár egy hétköznapi jelenet is lehetne, tudom, mielőtt azonban elálmosodnának tőle, mondván, ugyan kérem, egy vizelő clochard meg ahogy egy rendőr nyakon csípi, mielőtt tehát magukban ezt mondanák, kérem, vegyék számításba, hogy abban a történetben, amit én mesélek, a rendőr a clochard-t nem tudta nyakon csípni. Ott álltak egymással szemben, a távolság, mint tudják, nem volt tíz méternél több, és tíz méterről az ember a másik tekintetének a legapróbb rezdülését is érzékeli, viszont nem érheti el, nos, ott álltak egymással szemben, a teljes pária meg a teljes rendőr, s ebből a teljes rendőrből egy tehetetlen rendőr, abból a teljes páriából meg egy nem engedelmeskedő pária lett, így álltak ott egymással szemben a Zoologischer Garten egyik föld alatti emeletén.

Egy rendőr szemében a tehetetlen rendőr még a nem engedelmeskedő páriánál is elviselhetetlenebb, nem csoda tehát, hogy mikor ez a rendőr engedetlenséget tapasztalván a túloldalon, megragadta a gumibotját, majd felismerte, hogy hiába is lendülne a kéz, mert az a tíz méter ott van, nos, akkor az arcvonásai tényleg megkeményedtek, s az a tekintet tényleg elborult. Ama végtelen hatalomból ugyanis az következett, hogy ennek a végtelen hatalomnak azonnal és feltétlenül hatnia kell, ha már az a pária állítólag tényleg annyira meg van fosztva a védelem vagy a jog vagy a hivatkozás társadalmilag meghatározott minimumától is. Ám ez a végtelen hatalom hirtelen nem hatott sehogyan sem, a clochard egyszerűen nem is nézett rá, csak vizelt tovább fájdalmas arcot vágva, egy kicsit felénk fordítva persze azért ezt a fájdalmas arcot, ő meg, a rendőr, csak ácsorgott ott a semmibevételnek ezen a megalázó színpadán, és kénytelen volt tudomásul venni, mint lesz abból a végtelen hatalomból egyszerű tehetetlenség – sőt! mivel mégse lőhetett át a revolverével sajnos, látszott rajta, hogy kifejezetten fegyvertelennek érzi magát, s ezt a fegyvertelen állapotot, borult el a tekintete, egy rendőr, revolverével az oldalán, kiváltképp nehezen viseli.

Igazán nem jószántamból teszem, de most újból meg kell szakítanom az előadást, az óra ugyanis a fejük fölött azt mutatja, hogy idestova harminckét perce beszélek már. Igen tisztelt egybegyűltek, én nem tudom, mire való ez a komédia, és nem tudom, miféle játékot űznek itt velem, mindenesetre megelégedtem, és szeretném biztosítani Önöket, mennyire fölöslegesen fáradsztják magukat, amikor be akarnak csapni. Eddig hajlandó voltam türelmesen részt venni a játékban, eltűrtem, hogy bezárják mögöttem a termet, végignéztem azt az urat, ahogy második felszólításomra odamegy az ajtóhoz, s úgy tesz a kulccsal, mintha kinyitná, most azonban, harminckét perc után, ne haragudjanak, de elég: tisztában vagyok vele, hogy nem feledékenységről van szó, és nem is szórakozottságról, Önök engem egész egyszerűen bezártak ide.

Nézzék, hiába zúgolódnak, maga meg, uram, hiába áll fel, maga mutogathatja nekem, hogy nyitva van az az ajtó, ha az az ajtó be van zárva! Kérem, ne tegyen úgy, mintha ártatlan volna a dologban, kérem, ne tárja már széjjel a karját olyan ártatlanul! Nem lehetetlent kérek, csak azt, hogy ne komédiázzon, és hogy Önök se komédiázzanak velem! Mondják meg, ha nem Önök tehetnek róla, hogy hát mit csináljunk, így alakult, és nem értjük mi sem, az az ajtó, mondják meg nyíltan, valamitől tényleg bezáródott, amikor elkezdődött az előadás! Nagyon kínos ez nekünk, inkább így beszéljenek, hiszen mi magunk sem értünk a dologból semmit, Ön megérkezett, az ajtó bezárult, s mi tényleg nem tudjuk, mi tévők legyünk. Ezt a hangot megértem, uraim, és ha nyíltan beismerik, hogy valami ilyesféle kellemetlenségről van szó, s nem bonyolódhatnak bele egy további komédiába, akkor számíthatnak a legteljesebb megértésemre is. Mindenesetre lászon hozzá az, akit illet, hogy azért a végén valahogy mégiscsak kijussunk innét, ha nem megy kulccsal, akkor feszegessék, mit tudom én, segíteni nem tudok, viszont azt megígérhetem, hogy míg Önök elbíbelődnek a zárral, addig én az előadás folytatásával járulok hozzá, hogy az ügy mindannyiunk számára megnyugtatóan befejeződhessék. Amennyiben így látják Önök is, kérem, bólintsanak!

Úgy tűnik, egyetértenek.

Köszönöm.

Akkor térjünk vissza a Zoologischer Gartenbe, és engedjék meg, hogy elmeséljem, mit olvastam ki a rendőr szeméből. Új bekezdés. Egy rendőr általában jókra és gonoszakra osztja fel a világot, s én azt olvastam ki abból a szemből, hogy ez a rendőr is csak jókra és gonoszakra. Nem volt kétséges, önmagát hová sorolja, még ke-

vésbé, hogy az öreg clochard-t hová, így aztán az ő szempontjából nézve a dolgot a jó most elindult, hogy bosszút álljon a gonosz felett. Nem akarok belebonyolódni, hogy akkor hogy is van ezzel a gonosszal meg a jóval, mindössze azért idéztem fel a rendőr szeméből, mert épp ez a rendőrien gyermeki fogalmazás világít most rá élesen, s világított rá akkor még élesebben, hogy az a tízméteres szakadék valóban áthidalhatatlan volt kettejük között, s nem az az érdekes, mint az első verzió szeretné ezt érzelmeket keltve bemutatni, hogy miként is zajlott le az üldözés meg a menekülés (egyébként nagyjából tényleg úgy, ahogyan azt az első verzió a maga nyers fogalmazásában leírta), hanem hogy hiába volt az az üldözés, és hiába volt az a menekülés, azt a tíz métert a rendőrnek nem sikerült áthidalnia, az a tíz méter maradt, azaz: hiába fogta meg végül ez a rendőr ezt a clochard-t a berobbanó szerelvényrel nagyjából egyidőben, az én szememben az a tíz méter legyőzhetetlennek bizonyult, mert az én szemeim azt látták ebben az üldözésben és ebben a menekülésben, hogy, az iménti rendőrnélv egy szerűségével szólva, a jó sohasem éri el a gonoszt, mert a jó és a gonosz között nincsen semmiféle remény.

Ez volt az, ami engem megrendített, s nem az, ahogy a clochard centimétereket és reszketve, meg ahogy a rendőr métereket és széleseben.

Uraim, bizonyára sejtik, miért hozakodtam elő ezzel a történettel.

III

Önök most azt mondhatják erre, jó, jó, de azért reméljük, nem azt akarja ez az ember itt mondani, hogy lengjen be mindent a hűgyszag, a szabályok megszegőit pedig csókoljuk homlokukon?!

Erre azt felelem, hogy nem, ez az ember nem ezt akarta mondani, s ha felmerül Önökben ilyesmi, akkor kénytelen vagyok megkérdezni, értjük-e egymást egyáltalán?!

A lényeges dolgok bejelentésénél általában várok, és húzom, amíg csak lehet, most azonban olyan fontosnak tartom ezt a bejelentést, hogy szó sem lehet semmiféle késleltetésről, kérem, értsék meg, az a rendőr meg tudta volna ölni azt a clochard-t a miatt a tíz méter miatt, és én ezt a történetet azért ráncigáltam ide, mert egy világos kijelentéssel akartam Önök elé állni, hogy tudniillik van gonosz, s hogy azt a jó sajnos nem éri el.

Ott álltam a Zoologischer Garten egyik szerelvényén, a tükör alatt a lámpa zöldre váltott, elsiklottunk a mellett a másfél méteres zóna mellett, és ebben a zónában persze már senki sem állt. Arra gondoltam, hogy a világ kibírhatatlan, s a legszívesebben kiugrottam volna a sötét sínekre, de aztán persze mégsem ugrottam ki, csak azon töprengtem, mikor is mondtam ki magamban utoljára: jó? gonosz?

Gyerekkoromban? Vagy amikor már gimnazista voltam?

Mindegy, régen, feleltem akkor, a Zoologischer Gartentól a Ruhleben felé zakatolva, és szeretném most megkérni Önöket, nehogy azt higgyék, hogy amikor erről a poros homályból előhalászott „jó”-ra meg „gonosz”-ra célzok, akkor mondjuk a clochard-ra meg a rendőrről gondolkodom! Remélem, értik, hogy akkor ott a gonosz és jó jelenlétéről volt szó, meg arról, hogy köztük sajnos nincsen közlekedés, arról, hogy a világunk sajnos egyetlen döntő részlete elég, hogy az egész világ kibírhatatlan legyen.

Ment ez a vonat velem a Ruhleben felé, és az eszembe jutott az a reszketés meg csápolás, akkor eltűntem, vajon ez a clochard meg a többi pária mind mikor lázadnak fel, meg hogy milyen is lesz az a lázadás. Nyilván nagyon véres és szörnyű, borzongtam meg, ahogy majd váltakozva fölkoncolja egyik a másikat, aztán leintettem magam, és azt mondtam, ó, nem, az a lázadás, amire én gondolkodom, más lesz, az a lázadás majd az egészre vonatkozik.

Minden lázadás az egészre vonatkozik, villant meg bennem erre, s kábultan figyeltem, mint fut el egyik kivilágított állomás a másik után, magam előtt láttam újból a clochard-t, s megértettem, hogy az ő számára nemcsak a tükör s a peron vége közti másfél méter, hanem tiltott zóna az egész peron, a lépcsők, az utcák, az épületek, minden, ami a föld felett, és minden, ami a föld alatt van.

De akkor már riadtan néztem azokat az el-elsuhanó, kivilágított állomásokat, mert kezdtem rádöbbenni, hogy tiltott zóna lesz ez a város, ez az ország, ez a kontinens nekem magamnak is, hiszen az őszinte belátása annak, hogy az egész elviselhetetlen, nyílegyenes út a nemhez, mely erre az egészre vonatkozik. Láttam magam előtt azt a tíz métert újra, ami elválasztotta a rendőrt s a clochard-t a pályaudvaron, és azt mondta akkor egy hang bennem, hogy jó, rendben, lázadj föl, ha nem bírod, mondj nemet a világra, mely bármikor clochard-ra vagy rendőrré tehet, s ahol az a tíz méter fenntartható.

Ne lázadj, nem vagy te lázadó, mondta bennem egy másik hang akkor, inkább búcsúzz el attól, amitől még el lehet, búcsúzz el, és örülj például annak, mit tudom én, hogy az utcákon ezerkilencszázkilencvenket-

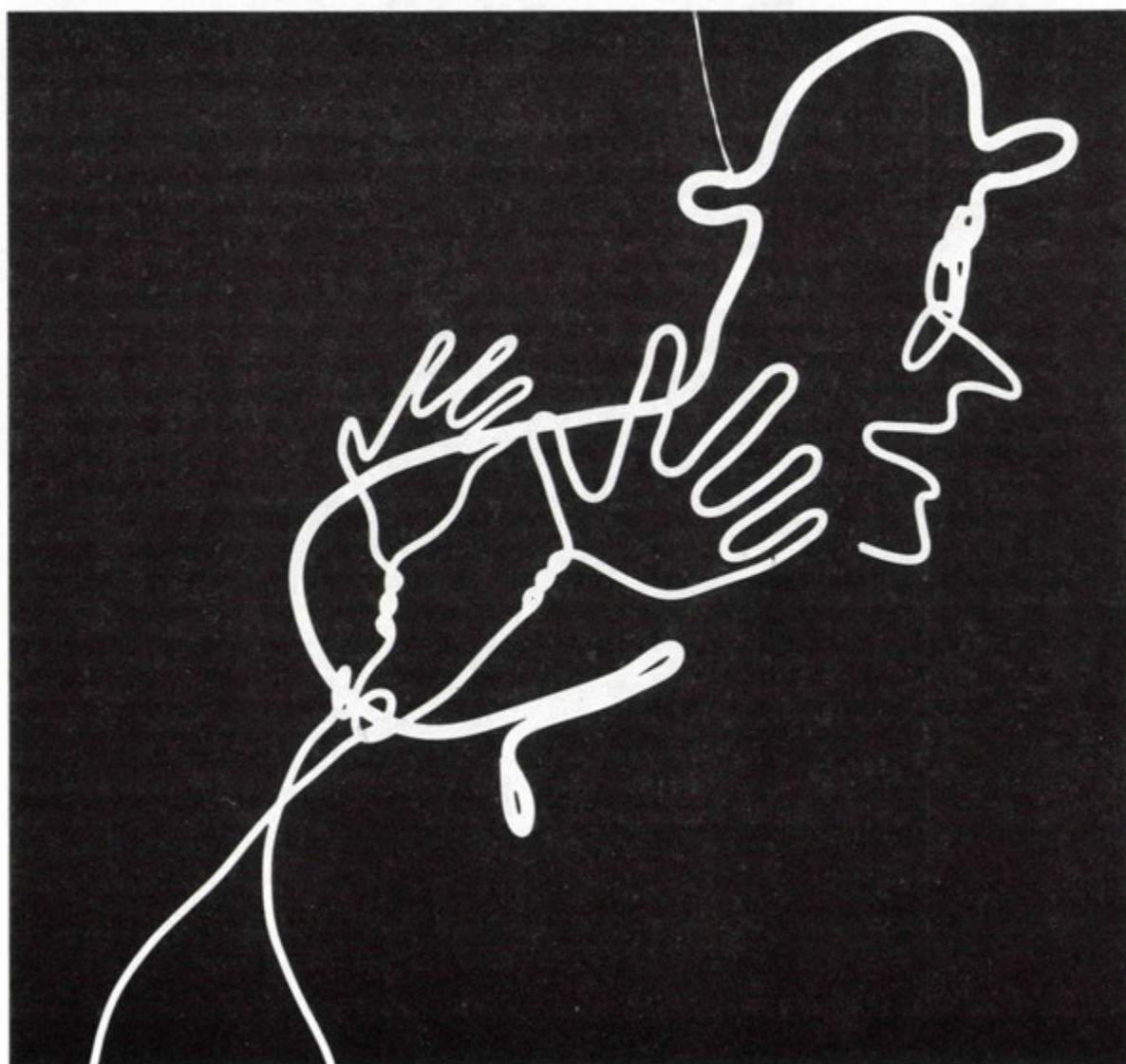
tőben itt még nem lőnek, örülj, hogy augusztus van és nem december, hogy van földalatti, vannak lépcsők meg emberek, s egyáltalán, örülj, hogy a gonosz még inkább, ha van, csak meglapulva, kínzón, a föld alatt. Van gonosz, tisztelt egybegyűlte.

IV

Nézzék, elfáradtam.
 Hogy állunk azzal az ajtóval.
 Negyvenkét perce beszélek, és az az ajtó még mindig be van zárva.
 Nem jövök ide többé, ne is hívjanak.
 Hogy megmutatja, hogy sikerült az ajtót a kulccsal?
 Hát, jó, mutassa meg.
 Rendben, odamegyek.
 De uralom, ez magának nyitva van?!

Uram, maga azt hiszi, hogy azért, mert egy ajtószárnyat el tud mozdítani a zsanérjáról, attól azon az ajtón már ki is lehet menni?!

Égi lakatost hívjanak, ha nem megy másként, kérem.
 Ki akarok menni.
 Az előadásnak vége.
 Ezúttal a lázadásról volt szó.

Szilágyi Ákos: Totális temetés

A NAGY SZOVJET HALOTTAS KÖNYVBŐL

Amíg egy forradalom véget nem ér, tart a ki- és elhantolások, oda- és visszatemetések sora. Amikor a forradalmi ciklus lezárul és kezdetét veszi a restauráció, a politikai szentek nemcsak odafenn, az ideológiák arcképcsarnokaiban, hanem lenn, a sírokból is mintegy helyet cserélnek egymással. A forradalom mártírként eltemetett halottai, a „szabadság vértanúi” kivettettek a szent sírokból, míg a forradalom áldozatainak koporsói – élükön a lefejezett királyokkal – megindulnak ősi temetkezési helyeik és a nemzeti kegyhelyek felé.

1661. január 30-án, I. Károly kivégzésének évfordulóján az angol parlament határozatának megfelelően kihantolják sírjából a „királygyilkos” Cromwell holttestét, mely addig az angol királyok ősi temetkezési helyén, a Westminster apátságban nyugodott, és másik két, főbenjáró bűnüket elkövető társa holttestével együtt nyilvános kivégzési procedúrának vetik alá: a szemből burkolt holttesteket előbb felakasztják, majd lefejezik, végül a lándzsára tűzött fejeket közszemlére teszik ki. (A halálbüntetés, amit a személyre több évvel halála után szabnak ki és hajtanak holttestén végre – hadd halja azt a halált, amit megérdemel! –, vagyis a második halálba küldés az első halálnem törlése végett, legalább olyan mértékben foglal magában mágikus-vallásos, karneváli-groteszk és reprezentációs-szimbolikus elemeket, mint később Lenin holttestének életben tartása, halálának szimbolikus törlése, a halál felfüggesztése, azaz megjutalmazása az „örök élettel”, amit temetetlen-sége tanúsít.)

Mirabeau-nak, a francia forradalom ünnepelt hőségének földi maradványait világraszóló gyászünnepek keretében helyezték el az ebből az alkalomból felállított nemzeti kegyhelyen, a Pantheonban; pár évvel később viszont, miután fény derült rá, hogy nemcsak a szabadság nagy barátja, hanem a király fizetett ügynöke is volt, holttestét ki-dobták a Pantheonból, ahová időközben grandiózus külsőségek közepette átemették Voltaire földi maradványait is. Ugyanígy temették át, illetve temették újra később Descartes-ot és Rousseau-t. A „szabadság mártírja”, Marat is a Pantheonba került, a thermidori reakció időszakában azonban őt is kitehették.

Az orosz forradalom az el-vissza-újratemetési tervek tanúsága szerint még ma sem zárult le teljesen. Sztálin, akinek bebalzsamozott teteme 1953-ban Leniné mellé került, a mauzóleumba, 1961 végén került ki onnan, pártja XXII. kongresszusa után. A hruscsovi „desztalinizálás” nem hagyhatta érintetlenül a mauzóleumot sem: a „tisztogatások” – régi gyakorlat szerint – a halottak sorait is megtrikválták. De Sztálint csak a halhatatlan istenek közül iktatták ki: a régi, kétfestű, kétarcú államisten visszanyerte „emberi ábrázatát”, Leninben Egy lett és Oszthatlan. Sztálin kiszorult a mauzóleum köré vont nekropoliszba: a Kreml falánál han-

tolták el a többi bolsevik vezetővel egy sorban, földi alakját a sír előtt felállított mellszoborban örökítve meg. Ezzel szemben Hruscsovot, az Antisztálint, akinek halála – szerencsétlenségére – a „hruscsovtalanítás” időszakára esett, még holtában sem engedték közelebb a kreml nekropoliszhoz a novogyevicsi temetőnél, ahol is mint egyszerű szovjet nyugdíjast, rendőrkordonnal zárt családi körben hantolták el.

1990 óta a Lenin-mauzóleum körül is ádáz viták és elke-seredett tüntetések zajlanak. A totális szovjet állam múmiájának elporladásával a totális – másként: örök, eszményi – temetés szakrális-hatalmi jelentése, legitimizáló funkciója is szertefoszlott. Lenin földi maradványai, amelyek bebalzsamozott holttestének, meglehet, már csak kisebb részét képezik, immár nem az állam halhatatlanságát, a paradicsomi „örök életet” szimbolizálják, hanem – ha egyáltalán valamit – egy állam halálát és egy történelmi katasztrófát. Ő az utolsó temetetlen holttest a temetetlen halottak birodalmában.

De mi legyen a mauzóleummal, az orosz vég kezdetének házával? És mi legyen lakójával? A vélemények megoszlanak. Egyesek úgy vélik, hogy Leninnek is meg kellene adni a végtiszűességet, s annak rendje és módja szerint el kellene végre temetni. Mások szerint a mauzóleum történelmi relikvia, amelyet eredeti állapotában kell megőrizni az utókor számára: helye a történelem múzeumban van. Bizonyos okkult tanítások hívei Lenin temetetlen-ségében a Nagy Bűnös büntetését látják: csontjait nem fogadta be az áldott anyaföld, amíg le nem vezekelte bűneit. A vezeklés módja volt a mauzóleum: halálát is élnie kellett – hetven éven át, mindaddig, amíg össze nem omlott az, amit létrehozott. De vannak olyanok is, akik a mauzóleumban csak a „nagy bizniszt” látják, s legszívesebben nyugati cégeknek adnák el a bebalzsamozott tetemet, vagy maguk vinnék vándorkiállításon világ körüli útra.

Egy biztos, a forradalmi ciklus Oroszországban csak Lenin földi maradványainak elhantolásával érhet véget. Tervezik, hogy végakarátának megfelelően Pétervárott helyezik majd örök nyugalomra, anyja sírja mellett, egyidejűleg a kivégzett és temetetlen utolsó cár, II. Miklós földi maradványainak újratemetésével.

Kreatórium és krematórium

Bár a sztálini korszakot mintegy megalapozó temetés, a totális temetés Lenin temetése lett, 1924-ben még egyáltalán nem dőlt el, hogy a forradalom halott vezérének temetése a mauzóleumban fog végződni: nem temetik el, hogy örökön-örökké temethessék. Maga az 1924-es temetés még nagyon kevésbé emlékeztetett a totalitárius korszak örök temetésére, amely a forradalmi gyásztüntetést és politikai

demonstrációt állami életünneppé, a halotti ravatalt pedig életkiállításá formálta át.

„A Sztálin-kultusz pandanja a múmiává balszamosott Lenin, mint búcsújáróhely attrakciója a mauzóleummal – írja 1935-ös moszkvai naplójában a »nyugati ember« rezignációjával és a »messianisztikus-racionalista« forradalmár csalódottságával Sinkó Ervin. – Ezt a szerepet annyira méltatlannak érzem Leninhez, annyira Lenin-ellenesnek érzem, hogy bár naponta többször elhaladok a mauzóleum előtt, sosem tudom magam rászánni, hogy beálljak a látogatók hosszú sorába, a nép közé, melyet nap nap után atavisztikus, mágiikus ösztönei, relikviákat imádó sötét hagyományai szellemében nevelnek továbbra is, Lenin közszemlére kitett és színpadiasan őrzött hullájával.”¹ A sztálini kor totális temetése, a mauzóleum mint az Örök Élet világkirakata azonban éppen abból a »chiliasztikus forradalmi hangulatból«, abból »az egyrészt gyermeki, másrészt prométheuszi utópisztikus szándékból«² keletkezett, amelyre Sinkó Ervin 1935-ben is csak »nosztalgikus tisztelettel« tudott emlékezni, s amely oly különös módon vésődött bele a korabeli temető képébe: »hosszú sor hipermodern síremlék – szemafor-ábrázoló vastraverzek, másik sírdombon meg egy ember nagyságú körző, harmadikon kalapács, negyediken acélrudakból összeszerkesztett kubista ábra«.³ De az »emberi elme és ízlés eme eltévelyedéseinek groteszk emlékműveiben«⁴ Sinkó mégiscsak felismeri a *halál tagadásának* forradalmi stílusát: »Az októberi forradalom első éveiben azonban itt, Moszkvában a halállal szemben is az életnek egy új stílusát próbálták lázadóan szembeszegezni«.⁵ Az új stílus a halál modern tagadásán, a testi haláltól és a halottól való modern elforduláson és paradox – életbe temetkezés – életigenlésen alapult. Geoffrey Gorer alapvető tanulmánya, a *The Pornography of Death*⁶ megjelenése óta a halállal foglalkozó irodalomban közhelyszámba megy az a megállapítás, hogy a szexust tabusító régebbi koroktól eltérően a modernitás a halált tabusítja. »A halottkultusz gusztustalan, undorítóbb minden más gusztustalanságnál«⁷ – írta e modern alapérzésnek hangot adva Thomas Bernhard. A modernitást egzaltáló, ad absurdum fokozó, utópisztikus-fantasztikus forradalmi kultúrában a »halál«, a »holttest«, a »hulla« a legrosszabb és a leggyűlöletesebb metaforája volt. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a mauzóleum örök »Lenin-kiállítás« halál- és halottkultuszról tanúskodik. A modern ember ugyanis kétféleképpen iktathatja ki az életből a tetemet, a hullát, s ezzel együtt saját végességének tudatát: egyrészt úgy, hogy a tetemet »haláltalanítja«, a halottat élőnek álcázza, legalábbis addig, amíg itt van; másrészt úgy, hogy eltünteti, a szó fizikai értelmében megsemmisíti, »átváltoztatja« tiszta és higiénikus porrá.

A halott, azaz a hulla kiiktatásának általánosan elfogadott módja a modern világban: az elégetés, amit – akárcsak a haldoklás folyamatát, a haldokló ellátását – nem a hozzátartozók, hanem személytelen intézmények bonyolítanak le az élet zavartalan nyugalmanak és megszépítésének jegyében. Egy századfordulós német kézikönyv – a hamvasztási eljárás egyszerűségét és nemességét, az elhunyt hamvainak tisztaságát dicsérve – *esztétikailag* állítja szembe a szép temetési módot, a krematóriumot a rút földbe temetéssel, a szép hamvakat az oszlásnak indult hulla undorító látványával: »A földbe való temetésnél az enyészet iszonyata évekig, sőt évtizedekig is eltart... milyen benyomást kelte az, ha néhány hét után kinyitják a sírt és látnák a rothadás folyamatát – a látvány mindenestre a lehető legvisszatasztosabb lenne, míg másfelől egy hulla látványa a

hamvasztókemencében feltétlenül ünnepélyes valami! A behelyezett testet izzó levegő veszi körül, s rövid időre párába burkolva, szinte felismerhetetlenné teszi, vagy mintha tűzgolyó venné körül! Mihelyt e pára elvonult, ott fekszik a test fehér izzásában, teljes nyugalomban, izzó levegő söpört végig rajta, s lassanként, minden észrevehető megrázkódtatás nélkül hamuvá omlik össze. A hamvasztóhelyiség falairól tiszta, fehér izzás verődik vissza. A folyamat teljesen nyugodt, minden ellentétes állítás csonkulásokról, a tetem erőszakos mozdulatairól a fantázia szüleménye, rosszindulat vagy hiányos berendezések eredménye, amilyenek Németországban nem fordulnak elő! Aki csak egyszer is szemlélője volt egy hamvasztásnak, az kénytelen lesz elismerni *esztétikai előnyeit*!«⁸ A szépségnek és tisztaságnak ez a – minden valóságostól irtózó – szeretete alighanem megkönnyítette a hullahegyek látványának elviselését a koncentrációs táborokban is. Az érzéki, oszló-foszló, rút tetemeknek ez a *tiszta esztétikai metamorfóza* a krematóriumokban valósággal megszépítette a tömeggyilkosság látványát. Modern szemmel nézve ugyanilyen nyilvánvalóak az atomhalál és neutronhalál *esztétikai előnyei* a hagyományos lövedékektől és bombáktól szétzaggatott hús-vér emberek hulláinak undok látványához képest, föltéve, hogy az új látványnak még lesznek nézői.

A modern iszonyodás a hullától, melynek halhatatlan művészi megfogalmazását adta *Egy dögre* című híres költeményében a »modernnek modernje«, Baudelaire, nem vallásos, hanem tisztán esztétikai jellegű.⁹ A primitív ember vallásos-mágikus félelmét a halottól még csak nem is színezi az anyagi-testi bomlás »rútságától«¹⁰ való irtózás. Nem azért fél megérinteni a halottat, mert undorodik tőle vagy mert fertőzéstől retteg. A félelem alapja az a világérzékelés, amelyben a test nem válik el a lelki-szellemi világtól, és az egyes ember nincsen egyetlen test »dobozába« bezárva. Egy halott azért félelmetes, mert temetetlen, mert itt van, és mindaddig nem is hal meg teljesen, amíg nincs eltemetve, nincs lezárva az út feléde és visszatérése elől, márpedig egy halott csak gonosz démonok eszközeként, ártó szándékkal térhet vissza az élők világába.

De még a kereszténység kései időszakában – különösen a középkor végén és a barokkban – megjelenő új keletű viselkedés és undor a tetemtől, ami pedig már a modernitás kezdetét jelzi, még ez is mélyen vallásos jellegű. Az undort itt nemhogy feloldani próbálnák a holttest látványának elködözésével vagy kiiktatásával, hanem épp ellenkezőleg, kiváltani és felerősíteni szeretnék a közszemlére tett, kultivált holttesttel, mint halál- és mulandóság allegóriával. A középkor végén ez a csontváz, a *morte secca* volt, a barokkban pedig a *transi*, a hulla, az oszló-foszló tetem.¹⁰ Az irtózat nem abból fakad, hogy a halott feléledhet és visszatérhet, árthat az élőknek, hanem abból, hogy nemsokára »én« is, aki nézem ezt, ugyanilyen halott leszek, széteső, rothadó anyag. A hullával mint a testi-anyagi mulandóság és hiábavalóság képével, evilági lényegével szembesítették az élőket, hogy megrendült hitét megerősítsék és őt magát újra a transzcendencia felé fordítsák. Az undor tartalma ebben az összefüggésben a kétségbeesés és rettegés a végtől, amelyet talán nem is követ öröklét és túlvilág. S ettől a kétségbeeséstől egyedül a transzcendenciaba vetett hit szabadíthat meg. »Lásd, előbb-utóbb mindenki ide jut, ez lesz

belőled is, »trágyaszák«; fordulj hát az örök dolgok felé, erősítsd meg hitedet és üdvözülni fogsz." Aligha kétséges, hogy a palermói kapucinusok katakombáiban kiállított gyermekmúmiák vagy mumifikált, köznap ruhákban oszló-foszló halottak a múlt században¹¹ nem arra szolgáltak, hogy a világi hívságok felé fordítsák a híveket („Egyszer élünk!”), hanem arra, hogy elfordítsák ezektől, és a vanítás élményén keresztül a testi-anyagi világ felszíne mögött rejtő mélyebb, igazi, szellemi világ felé vezessék.

A halál és holttest látványa csak a modern – hit nélküli, agnosztikus vagy ateista – ember számára nem válhat ablakká, mely az örökkévalóságra néz. A tetem látványa saját végességével, esendőségével és a reá is váró semmivel szembesíti. Az individuálisan és naturálisan felfogott, minden spirituális és közösségi összefüggéséből kiszakadt holttest a *semmi allegóriája* lesz. Ezt a semmit egyrészt sokkal adekvátábban fejezi ki, másrészt megszépíti a holttest modern elvalótlanításának már említett módja: az elégetés. A tiszta, steril végtermék valóban csak allegorikusan – az emlékezés és gondolkodás révén – vonatkoztatható arra a személyre, aki valóságosan élt és meghalt. Itt azonban, félreértések elkerülése végett, szeretném leszögezni: a holttest elégetésének modern, üzemszerű – az érintetteket a folyamatból kikapcsoló vagy üzemeltetőgatóként befogadó – módja és az elégetés vallásos szertartása között legalább olyan szakadék tátong, mint a modern krematórium és a kereszténységben szokásos földbe temetés között. Nemcsak azért, mert a halottégetés vallási szertartásában nyoma sincs a hullától való modern viszolygásnak és esztétikai undornak (hiszen az elégetésre a szabad ég alatt kerül sor, a legközelebbi hozzátartozók részvételével és jelenlétében), hanem azért is, mert – mint a hinduizmusban – a teljes anyagi-testi megsemmisülés, tűzzé s utóbb vízzé válás mintegy a kívánatos állapotot, a nirvána kegyelmi állapotát szimbolizálja, s bizonyos értelemben közelebb is visz hozzá.

A kereszténység kezdettől fogva kerülte és tiltotta a „pogányok” kegyeletstörtéti temetkezési módját, az elégetést; az Isten képeire és hasonlatosságára teremtett ember, azaz a *képmás* megsemmisítése éppúgy tabu volt, mint *másolatokban* való megsokszorozása. A kereszténység továbbá hitt a *megtestesülésben* és minden egyes ember hús-vér testi valója szerinti *feltámadásában*. Az elégetés „keresztényietlen” modern gyakorlata azonban nem visszatérés a „pogány” kezdetekhez, hanem új kezdet, amely a szabad individuum, a „véletlen egyén” megjelenésével függ össze és már a kereszténység első modernizálási kísérleteivel megengedetté válik. Az elégetés mint a hagyományos keresztény szertartás megújítása, mint egyfajta utópikus temetkezési mód a katolikus Morus Tamás *Utópiájában* jelenik meg először: „Akik... derülten és jó reménnyel telve néztek a halál elé – írja – , azokat nem gyászolják, hanem énekkel kísérik útjukra, lelküket nagy szeretettel ajánlják Istennek, *testüket pedig inkább komoly tisztelettel, mint fájdalommal elégetik*.”¹² Az elégetés itt sem nem vallási, sem nem esztétikai célzatú, inkább praktikus megoldás a „józan ész” jegyében: a testi alaknak vallási jelentősége már nincs, az esztétikai undor pedig még nem jelenhet meg, hiszen a vallási hit Utópiában is magától értetődően létezik (a halott lelkét a katolikus szertartásban szokásos módon még Istennek is ajánlják). Minél inkább individualizálódik az egyén, annál inkább szakad el külső a

belsőtlől, testi megjelenés a lelki lényegtől, az egyedi test a közösség testétől, s annál kevésbé lényeges a test mint az üdvözülés és feltámadás előfeltétele. Jellemző, hogy a protestáns felekezeteknél „a gyászünnepek nem közvetlenül a halottnak szólt, hanem istentisztelet volt, amely megerősítette az összegyűlteket az örök életbe vetett hitet”.¹³ A katolikus – különösen a barokk – temetések középpontjában azonban éppen a halott, a holttest áll. Minél inkább alkalmazkodik a modernitáshoz a keresztény tanítás, annál individuálisabb és spirituálisabb lesz, s annál inkább kerül „zárójelbe” a halott és a holttest. S megfordítva, minél kevésbé kell alkalmazkodnia, minél kevésbé következik be a régi vallási világállapot szétesése, s ezzel együtt az individualizálódás, mint azt a bizánci-ortodox kereszténység, s különösképp orosz pravoszláv ága mutatja, annál inkább marad meg az anyagi-testi lét fontossága, annál inkább képzelik el a feltámadást – Mereskovszkij szavával élve – „a hús feltámadásaként”,¹⁴ a szentek holttestét a romolhatatlanság dicsőségével vonva be.

A modern elégetés gyakorlata a századfordulón különösen ott tört magának utat, ahol a protestáns egyházak voltak túlsúlyban, illetve ahol átmenetileg a nyíltan ateista, forradalmi racionalitás kerekedett felül a történelmi egyházakon – Németországban és Oroszországban. A földi maradványok minden szellemi vonatkozást nélkülöző *salak*ként való felfogása és higiénikus eltakarítása a világból való változtatásban az egyes ember lelkének magányos üdvözülésével egészült ki, míg racionális változtatásban a szellemi lény – gondolkodó, tudós, művész, forradalmár – világi megdicsőülésével és örök emlékeztetével kárpótolta az Isten nélkül maradt egyént. Az orosz avantgárd tradíciógyűlöletét, múltutálatát legerőteljesebben a *hulla*, a *tetem* metaforája és a megmerevedett, holt, oszló-foszló múlt *elégetésének* karneváli motívuma fejezte ki ugyan,¹⁵ ám ez nagyon jól megfér a tudományos-fantasztikus halhatatlansági és feltámasztási utópiákkal. Végére is a halottat nemcsak úgy lehet kiiktatni a világból, hogy testileg megsemmisítik, hanem úgy is, hogy feltámasztják. S ha a feltámasztás laboratóriumi csak a képzeletben és a költészetben jöttek is létre (talán az egyetlen Lenin-mauzóleum kivételével), a krematóriumok valóban a 20-as években kezdtek Moszkvában épülni.¹⁶ A *Sztróityelszto Moszkvi* (Moszkva építése) című folyóirat 1925-ben két nagy cikket is szentel e témának: *Az emberi tetemek elégetése és a Szemétegetés Nyugat-Európa városaiban*¹⁷ címmel, egyben népszerűsítve is az új, higiénikus és esztétikus eljárásmodot. A *Sztróityelnaja promislennyosztj* (Építőipar) egyik 1927-es számában megjelent *Halottégetés és kremáció* című cikkben pedig egyenesen ez olvasható: „A moszkvai krematórium küszöbön álló megnyitása természetszerűleg vált ki fokozott érdeklődést mind a lakosság, mint a szakemberek körében.”¹⁸ Az avantgardista-forradalmi hullagyűlölet egyszerre fejeződött ki a krematórium kultuszában és a halottak fizikai feltámaszthatóságába vetett technikai-tudományos (!) hitben. A biokozmisták korabeli művészeti csoportja egyszerre volt „krematóriumpárti” és „immortalista”: „Mi kreátorok vagyunk – írta a Biokozmikusok Krematóriumának vezetője, Alekszandr Szvjatogor. – Megalapítottuk a Biokozmikusok Kreatóriumát. Műveletlen fülek a *kreatóriumot krematóriumnak hallják, és alighanem igazuk is van. Nekünk valóban túlságosan sok mindent kell elégetnünk, ha nem mindent.*”¹⁹ Ennek egyáltalán nem mond ellent, hogy eközben a „Biokozmikusok Immortalisták” meg ekként „dalolnak”: „A kozmikus maximalizmus – planetáris bolse-

vizmus – az egyetemes kommunizmus ... a személyiség halhatatlansága. A zseni és Ivan Ivanovics Ivanov egyéni halhatatlanságát írta a modern tudomány a biológia zászlajára.²⁰ Igaz, az „immortalisták” a térbeli lokalizmus leküzdését, az interplanetarizmus megvalósítását, időszerűbbnek és megvalósíthatóbbnak gondolták mint az időbeli lokalizmus – a halál – fölötti győzelmet.²¹ Így hát maradt a holt múlt, a holttest elégetésének vagy a halál felfüggesztésének, elnapolásának, feltartóztatásának alternatívája. Utóbbinak felel meg a tetem technikai tartósítása, például bebalzsamozása arra az átmeneti időre, míg a tudomány elő nem áll a feltámasztás formulájával és megvalósításának eszközeivel. Hogy mikor, mire helyezte valaki a hangsúlyt – a krematóriumra vagy a kreatóriumra és rekreatóriumra –, az a harc hevétől, irányultságától és pillanatnyi állásától függött. Gabo és Pevsner a *Realista manifestumban* például úgy fogalmaznak, hogy mindaz, amit a kultúra idáig létrehozott – dögtetemet, amely a krematóriumba való.²² Kazimir Malevics pedig 1919-ben mint holmi szuprematista Manjilov álmodozik arról a temetőről, amely egyetlen kis polcon elfér: „A halott elégetésével – írja – 1 grammnyi porhoz jutunk, következésképpen egyetlen gyógyszerári polcon ezer és ezer temető fog majd így elférni.”²³ De ugyanaz a Malevics, aki a krematóriumok racionalitásának és az urnatemetőnek elragadtatót csodálója, lelkes híve a halottörzű mauzóleum elgondolásának is, sőt – egy fennmaradt tervezete tanúsága szerint – egész „Lenin-vallást”²⁴ dolgozott ki, részletesen taglalva ceremóniáit, a megfelelő zenei kíséretet és énekeket, minthogy a mauzóleum alapját alkotó három hatalmas kőköcska „azt a nézőpontot szimbolizálja, ahonnan nézve Lenin halála nem halál, Lenin él és örökkévaló”.²⁵ Malevics egyenesen azt ajánlja, hogy minden leninista tartson otthonában kockát, amely „a leninizmus örök tanítására” emlékezteti.²⁶

A forradalmi-racionalista hulla- és temetőgyűlölet, az a kényszerképzet, hogy mindent, ami csak volt, ami már készen van, ami megmerevedett, el kell égetni, nem csupán az avantgardizmus egzaltált modernitáskultuszából fakadt, hanem az ortodox keresztény feltámadáshithez is erős szálak kötötték. Volt – és mindmáig van – valami ebben az orosz hullaiszonyban, ami Aljosa Karamazov zavarodottságát és kétségbeesését idézi a Dosztojevszkij-regény „Hullaszag” című fejezetéből.²⁷ Ami őt, a regény vallási hőst megbotránkoztatja és elbizonytalanítja, az nem más, mint szeretett sztarece holttestének szaga, a hullabűz: „ilyen halottnál bomlást, testéből hullaszagot várni merő képtelenség. [...] Ha még természetes is lenne a hullaszag, mint bármely más elhalálozott bűnösénél, akkor is később kellene jelentkeznie, nem ilyen feltűnő gyorsasággal, legalábbis nem egy nap múlva”.²⁸ Az ortodoxiában ugyanis ha nem is számít hittételnek, mindenestre bizonyosságként megy, hogy az igaz életűek, a szentek holtteste nem indul bomlásnak: a rothadás – gyalázat, a test felülkerekedése a lelken. A szentek halál utáni megdicsőülésének testük épen maradása a legfőbb jele, az, hogy nem érezni körülöttük hullaszagot. Az ortodoxiában vagy pravoszláviában a földi halálhoz közeledő ember „egyre inkább eltelik valóságos, pezsgő élettel, egyre inkább megtapasztalja azt, amit a húsvéti kánon »a halál halálának« nevez ... a lélek uralma pedig végső soron az élet uralmát, a romlandóság fokozatos legyőzését jelenti”.²⁹ Nem véletlenül

nevezik az ortodox egyházat Nyugaton a „Húsvét Egyháznak”, vagyis a feltámadás egyházának. „A húsvét éjjeli feltámadási istentisztelet örömteli, diadalmas hangulatát minden ortodox hitű ember ismeri [...] Húsvét hetében a halottakat is különleges húsvéti szertartás szerint temetik, amelyben a halottól alig esik szó, és amely elejétől végig Krisztus feltámadásának húsvéti örömet hirdeti.”³⁰ Az ortodoxiában tehát a halottól nem kell visszaborzadni, mert nem a testi élet mulandóságát, nem a vanitást, hanem az örök életet, a hús-vér valójában feltámadott Krisztust testesíti meg, s éppen ezért rothadásnak sincs kitéve. Aljosa Karamazov lelki válsága nem az esztétikai undorból és nem a vallási félelemből fakad („belőlem is ez lesz!”), hanem az ortodox kétségbeesésből, abból, hogy a feltámadás netán elmarad. Mi sem jellemzőbb a nyugati és a keleti kereszténység közötti különbségre annál, hogy Aljosát a *transi*, a hullaszag érzéki jelenléte nem megerősíti, hanem megrendíti hitében: egyáltalán nem természetes és nem „ildomos”, hogy az elhunyt hullává váljon, ellenben természetes és „ildomos”, hogy úgy feküdjön halotti ravatalán, mint aki éppen csak elaludt, s olyan, mintha élne.³¹

A krematóriumért való modern lelkesedés és a hullától való modern iszony mögött az orosz avantgárdban mindig megtaláljuk az „igazi életbe” és a „feltámadásba” vetett messianisztikus hit mozzanatát és a vallásos megbotránkoztatást azon, hogy az élő élettelené, a személy anyaggá, a test rothadó hullává válik. „A koporsó a halottra emlékeztet, a kép az előre”³² – mondja Malevics, s vajon nem ismerhető-e fel e szenvedélyes szuprematista létszeretben és képfelfogásban az ortodox orosz ikonnak – a halotti portréig, a halotti maszkig, sőt az egyiptomi múmiafestésig visszanyúló – különleges, az élet elvével összefüggő nagy tradíciója? Racionalista modernség és ortodox kereszténység egyébként Malevics saját halálában is különös módon keveredett: a maga tervezte szuprematista koporsóban vittek holttestét a Művészek Házába, amit a krematóriumi hamvasztás követett, hogy földbe temetett urnáját sírkő helyett nagy fehér kőköcska – egyik lapján a jól ismert szuprematista fekete négyzettel – jelezze.³⁴ Mert a kőköcska – mint már láttuk – számára az örökkévalóság szimbolikus alakzata volt. S mert az ortodox orosz temetőben minden halott mintha egyre csak azt hajtogatná: „Nincs halál! Nincs halál!”

American Way of Death

De a halált tabusító modernitás nemcsak úgy iktathatja ki a holttestet az érzéki világból, hogy elégeti, tisztá és tetszetős, színtelen és szagtalan porrá őrölve azt, ami eredeti állapotában oly mocskos, rút, színes és szagos volt, hanem úgy is, hogy bomlását egy időre felfüggeszti, nem engedi, hogy holttestté váljon. Az ideiglenes haláltalanításnak ez a módja a bebalzsamozás. Mert – ellentétben a közhiedelemmel – a holttestek bebalzsamozása nem csupán az ókori Egyiptom és a barokk Európa halálkultúrájához tartozott hozzá, hanem – ha más jelleggel és más céllal is – legalább ennyire elterjedt a modern korszakban, elsősorban Amerikában. Míg a vallási korszakban a holttest bebalzsamozása valamilyen vallási cél szolgálatában állt (Egyiptomban például a személy tartós testi ittléte a halál után előfeltétele volt túlvilági ottlétének, enélkül egy lépést sem tehetett volna lélekként a Holtak Birodalmában),³⁵ a modernitásban viszont a visszataszító, émelyítő, rút, brutálisan valószínű halál nyomait „törli” le a test felszínéről, mintegy halál-

talánítja a test látványát. A 18. században Európában jött divatba a balzsamozás, ami jól mutatja a vallásos hit megrendülését, a vallásos halál- és hullaiszony esztétikai undorra való átalakulását. Később Európában felhagytak vele és csak az amerikai szecessziós háború idején jött divatba újra, olyannyira, hogy – mint a halálszociológia atyja, Philippe Ariés írja³⁶ – „az Egyesült Államokban a század vége előtt önálló pálya lett a balzsamozás, pedig még nem is volt nagyon elterjedt”³⁷ és a „licensed embalmer” (a hatóságilag engedélyezett balzsamozó) mindennapos foglalkozássá lett. Azóta a balzsamozás a szokványos gyászszertartásnak olyannyira elmaradhatatlan eleme Amerikában, hogy a halottak „kikészítésének” – a halál elvalótlantításának, megszüpítésének, a test haláltalanításának – ezt a módját egyenesen *American way of death*-nek nevezik.³⁸ A vallási célzatú balzsamozás értelme az volt, hogy végig vigye a halált, véglegessé és visszafordíthatatlanná tegye, biztosítva egyben a halott túlvilági útjának előfeltételét. A modern balzsamozás viszont éppen arra irányul, hogy itt tartsa a halottat, elnapolja a halált vagy legalábbis befejezetlenné, s – a hulla, az oszló tetem látványának kiküszöbölésével – észrevétlenné tegye. Az elégetés a halottól való elválás túl drasztikus, túl gyors és túl végleges formája volt sokak számára, különösen akkor, amikor a túlvilágba vetett hit megingásával a halottól való búcsú, konkrét-érzéki alakjának elvesztése egyre nehezebb lett. Mert a modern balzsamozás nem a személy, a lélek minden egyes ember számára közös túlvilági életének, örök életének biztosítására, hanem a *magánember külső alakjának* megőrzésére irányul. Az egyént mint magánembert modern magánemberek érzelmi igényeit kielégítve magánemberek – hatóságilag engedélyezett balzsamozók – balzsamozzák be. A balzsamozás egyáltalán nem vallási szertartás, nem vesznek részt benne papok; pusztán technika, amely szaktudást és szakembereket igényel. A „szent”, azaz a legfőbb érték a modernításban az egyszeri és ismételheteretlen individualitás, ahogyan az a világban megtestesül, külső alakjában megjelenik. Ezzel szemben a vallási korszakban csak a szentek teste *szent*, ebben az esetben viszont a megőrzés nem személyiségükre, hanem a bennük megtestesülő általános tartalom, a szentség megőrzésére irányul. Mi sem mutatja ezt jobban a „szent test” feldarabolásánál: az egész középkori világ tele volt a szentek testrészeivel, a legkisebb templomban vagy kolostorban is őriztek valamilyen jelentéketlen testdarabkát (egyes szentek verítékét, kezeket, lábakat, hajfürtöket, ujjperceket stb.).³⁹ Az általános tartalom szükségképpen a test egészében, minden porcikájában megjelenik, az elhunyt szent testének minden része a szentséget sugározza, megszenteli a helyet, ahol található.

A halott modern megőrzésének értelme tehát kettős: a különös személy egyedi-individuális külső alakjának megőrzése, itt-tartása annál fontosabb, minél fontosabb maga a személy, s minél kevésbé hisznek túlvilági életében és bármilyen túlvilági találkozás lehetőségében; a holttest ideiglenes haláltalanítása pedig annál fontosabb, minél kevésbé hatja át az érzéki valóságot, a testi dimenziót a vallási korszakban még eleven spiritualitás, az egyén testét a közösségi testtel és a kozmosssal összekötő általános szellemiség, minél „üresebb” a test, anyagi szétesése, bomlása-rothadása pedig minél kevésbé a vanitást és a túlvilági örök életet és minél inkább a semmi rútságát és érzéki undorát ébreszti fel a szemlélőben. Innen nézve talán már érthetőbb, hogy miért éppen „a hitetlenek a lettek a rokonok sírjainak legszorgalmasabb látogatói”⁴⁰ és a szeretett

személy halálának el nem fogadásában miért a modern agnosztikusok és ateisták mentek el odáig, hogy „szeszben tartósították a testeket nagy üvegtartályokban, hogy látni lehessen őket, például Madame de Staël szüleit, Neckert és nejét”.⁴¹ Ez az utópikus temetkezési eljárás arra irányult, hogy a holttest – mint az élő személy tartósított testi képe – itt maradjon, velünk illetve közöttünk lehessen, vagyis ne kelljen eltemetni és ne kelljen szétesését látni. Bár a balzsamozással ellentétben a szpirituszba temetés nem lett általánosan elfogadott módja a halottmarasztalásnak, világosan mutatta, hogy a halott temetetlenisége és láthatósága éppen az ellenkezőjét jelenti annak, amit a tradicionális társadalmakban. A primitíveknek a *halált* mindaddig nem tekintik valóságosnak, amíg be nem fejeződik a temetési szertartás, mert addig a halott feléledhet és visszatérhet, amitől mindennél jobban félnek. A modernnek azonban nem attól félnek, hogy a halott visszatér, ha nem temetik el „elég jól” (elképzelni sem tudnának ennél nagyobb örömet!), hanem attól, hogy *örökre szemük előtt vész drága alakja*. Így hát nem is a halál valóságosságát, hanem a halál valótlanságát (pontosabban: ott a valóságosság, itt a valótlanság illúzióját) akarják biztosítani: *mindaddig, amíg valakit nem temetnek el, azaz alakja látható, nem halt meg egészen, halála nem teljesen valóságos*.

Az *American way of death* abban tér el ezektől a romantika és pozitívizmus korabeli utópikus temetésektől, hogy nem örökre kívánja tartósítani a halottat, hanem csak arra az időre függeszti fel a romlás folyamatát, ami a búcsúzáshoz szükséges, hogy tompítsa az elszakadás drámájának élességét, enyhítse az eltűnés drasztikus hirtelenségét. Így kerül az amerikai gyászszertartás középpontjába a halottnézés vagy halottvirasztás, ami Európában egyre inkább elcsökevényesedett (minden bizonnyal azért is, mert a halál tabusítása nem volt olyan kategorikus, mint Amerikában), s ami – egészen más okokból – a tradicionalista Oroszországban az ortodox temetkezésnek mindig is központi eseménye volt. Persze, az *American way of death* és a – mondjuk ezúttal így – *Russian way of death* csak látszólag találkoznak össze a halottnézés, a *viewing the remains* (a földi maradványok megtekintése) hagyományos temetési szertartásában. Hiszen az egyik esetben a halottnézés értelme teljesen profán és magántermészeti, valójában pedig éppenhogy elfordulás a holttest, a halál drasztikusan valóságos látványától,⁴² míg a másik esetben a halottnézés szakrális, közösségi esemény és minden tekintet – nemcsak a rokoni – a halottban, a halálban megjelenő öröklésre, a feltámadás ígéretére szegeződik, ami a halottól készített arcképből, az ikonban fejeződik ki tökéletesen. „Az *American way of death* – mint Philippe Ariés írja – egy hagyományos és egy euforikus tendencia szintézise. Ily módon a látogatók minden szegyenkezés nélkül mennek virasztani vagy végbúcsút venni (a formákat a szokás megőrizte) – igaz, hogy nem egy halotthoz fordulnak, mint régen, hanem egy csaknem élőhöz, aki – hála a balzsamozásnak – mindig jelen van, mintha csak fogadni vagy sétára invitálni készülne a látogatót. E megnyugtató együtt-létben nincs helye a szomorúságnak és a gyásznak.”⁴³

Innen nézve némileg módosul az a közkeletű és közhelyszerű elképzelés, amelyet a „sötét Oroszországgal” szemben a felvilágosult és racionista Nyugat utolsó rétorai, az újságírók a Lenin-mauzóleumról kialakítottak. Eszerint a Le-

nin-mauzózeum nem egyéb, mint visszazuhanás a középkorba, bizánci bigottság, keleti sötétség, politikai manipuláció: „A parasztok milliói számára, akiknek vallásos ösztöneit a forradalomban elfojtották, a mauzózeum hamarosan zarándokhelyé változott, egy olyan ateista hit különös Mekkáijává, amelynek szüksége volt egy prófétára és szentekre, egy szent sírhelyre és ikonokra”⁴⁴ – írja például Sztálin-életrajzában Isaac Deutscher. A Lenin-mauzózeum 1929–1930-tól kiteljesedett totalitárius orosz képlete ennél komplikáltabb.⁴⁵ A történeti keletkezés, a genesis pedig egyenesen azt mutatja meg, hogyan lesz egy lényegében modern, „amerikai” temetésből végül is – az ortodox tradíciót kisajátító – államvallásos „örök temetés”.

Lenin bebalzsamozása 1924-ben, mindjárt halálát követően nem valamilyen vallási tradíció – legkevésbé az egyiptomi mumifikálás – utánzása volt, hanem szokványos modern temetés: *American way of death*. A temetési bizottság 1924. március 25-i nyilatkozatában világosan megfogalmazza, hogy „V. I. Uljanov-Lenin halálát követően testét hagyományos módon balzsamozták be, aminek célja ideiglenes megőrzése volt”.⁴⁶ Ezt alátámasztja az SZSZK Központi Végrehajtó Bizottsága Elnökségének 1924. január 24-i kezeltetésű határozata is, amelyben ez áll: „Elébe menve számos delegáció kívánságának és a KVB-hez beérkező sok más kérésnek, továbbá abból a célból, hogy mindazok, akik nem értek fel a temetés időpontjában Moszkvába, lehetőséget kapjanak a búcsúvételre szeretett vezérüktől, a Szovjetunió KVB-je a következő határozatot hozta:

1. A koporsót, amelyben Vlagyimir Iljics teste nyugszik, kriptában (szklep) kell megőrizni, biztosítva utóbbi látogathatóságát.

2. A kriptát a Kreml falánál kell felállítani, az októberi forradalom harcosainak közös sírjai mellett.”⁴⁷

Sem mauzóleumról, sem végleges mumifikálásról és a holttest örök kiállításáról nem esik szó. Ez bizony, ha főszereplője nem is magánszemély, hanem történelmi személyiség, egy eszme megtestesítője, hamisítatlan „amerikai temetés”. Akkor is az, ha a *funeral director* – e „doctor of grief, an expert in returning abnormal minds to normal in the shortest possible time, member of an exalted, almost sacred calling”⁴⁸ – szerepét itt a bolsevik párt, illetve egy kormánybizottság tölti be. A temetés „amerikai módja” nemigen illik a szovjet korszakról alkotott képbe. Csak-hogy a 20-as évek Szovjetuniójában az egész ország az „amerikanizálás” jelszavától hangos; Taylor és Ford a NEP-korszak bolsevikjainak valósággal eszményképei; mindent örökösen „taylorizálnak” és „fordizálnak”, Amerika pedig a dinamikus modernitás legvonzóbb példája. Még Sztálin is így határozta meg ekkor „a leninizmus munkastílusát”: „Ennek a stílusnak két sajátossága van: a) az orosz forradalmi lendület, b) az amerikai gyakorlatiasság”.⁴⁹ Lev Szosznovszkij, úgynevezett „öreg bolsevik” pedig az *Izvesztijja* újsávi körkérdésére – „Mit fog csinálni az új, 1923-as évben?” – így válaszol: „Mindenekelőtt keresni fogom és meg is fogom találni az új embereket – az orosz amerikaiakat. Azon leszek, hogy megfelelő posztokra kerüljenek a pártban és a szovjetekben, és vigyázok majd rájuk, nehogy a provinciális tyutyimutyiság elsöpörje őket. De erre csak eleinte lesz szükség, később maguk az »amerikaiak« söpriki majd el ezt a tyutyimutyiságot. Az »amerikaiak« az össznépi figyelem középpontjában kell legyenek, egyetlen acélos csapattá kell összekovácsolódnuk és mindenkit rá kell kényszeríteni, hogy őket tekintse mércének. Mert mit is jelent ez a szó – »amerikaiak«? Olyan embereket, akik úgy

tudnak dolgozni, olyan ütemben és olyan lendülettel, amit a régi Oroszhon nem ismert. Az »amerikaiak« azok az emberek, akik mindent alaposan megfontolnak, mielőtt cselekednének, de mikor aztán nekifognak a dolognak, akkor – mindenféle »majdmeglátjuk« és »csakleszvalahogy« nélkül – a saját alkotóerejükbe vetett törhetetlen hittel és józanul felmérve erejüket, végigviszik, amit elkezdtek [...] 1923-ban az orosz »amerikaiak« újonnan szerveződő pártja (a párt tagjainak, persze, nem kötelező megjárniuk Amerikát) megsemmisítő háborút indít az oroszországi tyutyimutyiság ellen. Egész Oroszország amerikaijai, egyesüljetek!”⁵⁰ És ha „Mr. Westet a bolsevikok országában” úgy fogadták, ahogy azt Kulesov filmburleszkjében látni, ha „vigyázó szemét” szovjet gazdasági szakember és avantgardista művész – Majakovszkijtől Eizenstejnit – Amerikára vetette”⁵¹ a 20-as években, miért ne lehetett volna a termelés, a mindennapi élet mellett a temetést is amerikanizálni? A nagy szovjet modernizációs ugrás ekkor még nem hagyta el teljesen a realitás talaját, mintát és mércét keresett a létező világban. A 20-as évek eufóriás szovjet „amerikanizmusa” azonban a 30-as évek totalitárius etatizmusában végződik, s ezt éppen Lenin temetése mutatja a legjobban: *American way of death*ként veszi kezdetét és totalitárius örök temetesként teljesedik ki a 30-as években. Az ideiglenes bebalzsamozás és halottnézés után Lenin holtteste megindult a mauzóleum felé, ahelyett, hogy a nagy történelmi személyiségek megőrkítésének amerikai útját követve – Abraham Lincoln elnökhöz hasonlóan – valamilyen szovjet Disneylandben kötött volna ki, természetesen nem testi valójában, hanem a róla mintázott beszélő szobor alakjában. Lenin bebalzsamozott teteme és Lincoln beszélő szobra között, a Mauzóleum és a Disneyland között már nem pusztán a kivitelezés, az eljárás mód, hanem két világállapot – a vallási és a modern – von éles különbséget.⁵² A modern megőrkítés nem balzsammal dolgozik és nem a fizikai testre irányul, hanem celluloidszalaggal, emulzióval, elektronikus képernyővel és a fizikai alak technikai-gépi reprodukciójával azonos. „Lincoln szobrát Disneylandben azért nem lehet valaha is életre kelteni, mert már él, mozog, beszél. Semmi sincs benne, ami hiányozna nekünk.”⁵³ Ezzel szemben a mozdulatlan, „haláltalanított” Lenin-temben ott rejtőzik valamilyen transzcendens mozzanat, valami néma várakozás – nézőben és halottban egyaránt – a feltámadásra.

„A hús feltámadása”

De hogyan jött létre Lenin „amerikai temetéséből” az ortodox orosz halottnézés, feltámadásra várás időtlen intézményesítése a mauzóleumban? Hogyan jött létre az, amit Groys szellemesen a piramisok és a British Museum keresztesítésének nevez? „Lenin múmiáját – írja ő – kultikus tisztelet övezi és féltve őrzik a »Mauzóleum« elnevezésű piramis mélyén. Egyidejűleg a »Mauzóleum« nevű múzeum Lenin testének kiállítóterméül szolgál. Kétségtelen, hogy a modern muzeológia történetének egyik legsikeresebb kiállításáról van szó.”⁵⁴ Bár a végleges bebalzsamozás és a mauzóleumépítés tervére hatással volt Tutankhamon fáraó 1922-ben feltárt sírkamrája,⁵⁵ az is kétségtelen, hogy a holttest megmutatása, láthatósága, kiállítása nem a modern múzeummal, hanem az ortodox halottnézéssel és ikonnézéssel van kapcsolatban: „Az ikonfestészet őse – írja Pavel Florenszkij Az *ikonosztáz* című művében – egyrészt az egyiptomi maszk: a fából készült, kifestett belső szarko-

fág, a múmiára helyezett fedél, amely maga is egy mumifikált test, nyitottan hagyott arccal”,⁵⁶ másrészt a helleniztikus portré, amely „a temetési szertartás közvetítésével, az elhunyt révén állt kapcsolatban az ikonnal”.⁵⁷ Márpedig ha „az ikon alapja: a bizonyoságtévő teste, s ezt csak konkrét és eleven módon tapasztalhatjuk, minden más ellentmondana a természetes érzéknek”⁵⁸ és ha a halott személy „nemcsak metafizikai értelemben, hanem fizikailag is”⁵⁹ azonos halotti portréjával, ikonjával, akkor miért ne funkcionálhatna Lenin bebalzsamozott földi porhüvely, fizikai teste ikonként? Azért, mert nem kép, hanem test? De hiszen az ortodoxia jól ismeri a „hészükhazmus” fogalmát, vagyis azt a lelki gyakorlati tevékenységet, amelynek eredményeként maga a hús-vér ember is ikonná, úgynevezett *élő ikonná* válhat, ami nem más, mint a minden emberben meglévő istenkép helyreállítása!⁶⁰ Lenin „amerikai módi” szerint bebalzsamozott teteme tehát a mauzóleumban nem profán kiállítási tárgy, hanem *élő ikonná* vált, amit látni kell.

A holttest eltemetése – már az őstörténet tanúsága szerint is – a halál utáni életbe vetett hitről árulkodik. Bár a mágikus-vallásos szertartásokban jól felismerhetően jelen vannak bizonyos praktikus, higiéniai megfontolások is, a higiénia mint az eltemetés egyetlen vagy legfőbb motiválója csak a modernitásban jelenik meg. A holttest temetlensége, megőrzésének, itt-tartásának igénye a modernitásban viszont arról árulkodik, hogy megszűnt a túlvilágba, a halál utáni életbe vetett hit, ám nem szűnt meg az öröklét utáni vágy és a haláltól, saját végességünkötől való szorongás. A túlvilágba vetett hit elvesztése az orosz társadalomban 1917 után széles népi rétegek számára jelentett olyan megrendülést, amit csak úgy lehetett hirtelenjében feloldani, ha az eredeti és teljesen természetesnek tűnő vallásos szükségletüket a túlvilágról és az egyházzal világi hatalmakra, intézményekre, személyekre irányították át. A bolsevik ateista propaganda leghatásosabb eszköze a 20-as években az ortodox egyház szentjeinek, egészen pontosan a szent *maradványoknak* (moscsi) a *kitemetése és közszemlére tétele volt*,⁶¹ amit a nagyobb hatás és a hitel kedvéért általában le is fényképeztek és le is filmeztek,⁶² s ily módon is propagáltak. Minthogy az ortodox egyház, a „feltámadás egyháza” – nemcsak a bizánci eredet, hanem a szláv pogány tradícióhoz való alkalmazkodás következtében is – mindig is erősen kötődött az érzékiséghez, a feltámadást is a „hús feltámadásaként” értelmezte és valóban hitt a szentek földi maradványainak éppen maradásában, a szentségről való ilyen közvetlen-érzéki megbizonyosodás lehetőségében, azért a propagandának ez az érzékekre, a látásra és szaglásra apelláló módja nagyon is hatásosnak bizonyult: „Íme, lássátok saját szemetekkel – szóltak e különleges halottmészárszék összegyűlt falusiakhoz az új ateista hit prédikátorai – az egyház hazudott, a szentek teste is elrothadt, a hit érvénytelen, Isten és túlvilág nincsen!” Az ortodox hitnek már említett igen erős kötődése az érzékiséghez és az érzékekhez, ami oly áldásosnak bizonyult a művészi fantázia és általában az esztétikai érzékenység számára, itt a hit ellen fordult. Az ortodox szentek kiáldott és közszemlére tett „bűdösödő tetemével” szemben nyert mintegy új vallásos jelentést Lenin bebalzsamozott teteme: „Íme, lássátok és győződjetek meg róla saját szemetekkel: nem romlik, nincs szaga! Nem csalás, nem ámtítás, a tudomány nem hazudik és nem titkolódik, és mindenre képes!” A vallás helyére itt láthatólag a tudomány lép; mostantól a tudománytól várják a par excellence vallási célok teljesítését, a tudomány csodáiba vetik hitüket, mert a tudomány meg is

valósítja mindazt, ami előtt a vallás szemmel láthatóan csődöt mondott. Az ember feltámasztása, örök élet, paradicsom, Isten, ördögűzés – mostantól mindez világi tudományos terv és megoldandó feladat. Ha Lenin nem Isten, akkor mi a magunk forradalmi módján, a tudomány segítségével majd azzá tesszük: „ellopjuk” neki az égből a halhatatlanságot. Mert mélységes tévedés lenne azt hinni, hogy a Mauzóleum valamiféle rejtélyes orosz vagy szovjet halottkultusz és halálkultusz színhelye.

Az orosz kultúrától mindeféle halottkultusz idegen maradt: „Alighanem sehol a világon nincs annyi elfeledett, lerombolt és felszántott temető, mint Oroszországban – írja Leonyid Szedov *A tarka lélek* című esszéjében a halál sajátos orosz felfogásmódját elemezve. – Aligha találkozni másutt azzal az elképzeléssel, hogy a temető a mulatság és vidámság színhelye. Am Oroszországra ez nagyon is jellemző [...] Vajon hogyan lehetséges, hogy ez a minden népnél – úgy mond – keresztényebb nép ilyen bámulatosan érzéketlen minden halállal szemben, míg az életet, bármilyen legyen is, fölébe helyezi? [...] Az orosz kultúrát az örökkévalóság mindenféle érzésének legnagyobb fokú hiánya jellemzi, beleértve ebbe még ennek legprimitívebb formáját, az ősök tisztelését is.”⁶³ Kéremény, ám kissé félrevezető szavak. Mert az orosz kultúra csak a *halott ősök* tisztelését, a halottkultuszt nem ismeri. Mihelyt az ősök örök életéről, feltámasztásáról, életre kelteséről van szó, az orosz kultúra bámulatos teljesítményekre képes. Való igaz, hogy a spirituális, tisztán szellemi örökkévalóság „hidegen hagyja”, de a hús-vér feltámadás lehetősége lenyűgözi. Mereskovszkij, aki nevezetes Ozirisztanulmányában⁶⁴ az ortodox kereszténység felől értelmezi újra az egyiptomiak halottkultuszát, egyfajta kezdetleges feltámadáshitté alakítva át az Ozirisz-vallást, ki is mondja e titkot: „Egy bizonyos: az egyiptomi hit a hús feltámadásában közelebb áll a keresztény feltámadáshoz, mint a lélek halhatatlanságának pogány és modern tanához.”⁶⁵ A nyugati kereszténységnek éppen azt veti a szemére, hogy „a kereszt és a halál jegyében áll, de nem a feltámadás jegyében”,⁶⁶ ami nem véletlen, mert „a hús feltámadásában” hinni sokkal nehezebb, mint „a lélek halhatatlanságában”.⁶⁷ Leonyid Szedov imént idézett feddő szavai Mereskovszkijnál az orosz kultúra legszebb dicséretévé válnak. Tündökletes esszéjében Egyiptom voltaképpen az ortodox Oroszország álneve: „Hérodotosz nem tudja felfogni, valamint Platón és (Hérakleitosz és az orphikusok kivételével) a görögök sem, hogy a feltámadás nem a »halhatatlanság«. A lélek »halhatatlansága« csak eszme a szellemben, ellenben a hús feltámadása tapasztalat. Arra a kérdésre, hogy legyőzhető-e a halál fizikailag, nem lehet megfelelő észokokkal, mint Szókratész a »Phaidon«-dialógusban teszi, hanem csupán tapasztalattal. A húsnak feltámadása vagy képtelenség vagy a legvalóságosabb valóság, a legbiztosabb tapasztalat. Egész Egyiptom nem egyéb, mint kísérlet a feltámadásra. Lehet, hogy ez a kísérlet Egyiptomban magában nem sikerült vagy nem valósult meg egészen. De ha sikerülni fog valaha (a keresztények azt hiszik, hogy már sikerült), akkor csak Egyiptom közreműködésével sikerülhet. Ezért olvassuk Máté evangelistánál (2, 15.): »Egyiptomból hívtam ki az én Fiaimat.«”⁶⁸ Ezt az egyiptomi-orosz-ortodox feltámadáshitet, amely a hús-vér élethez és nem a spirituális halhatatlanság eszméjéhez kapcsolódik, leghívebben két bibliai idézet fe-

jezi ki. Minden ortodox hívő betéve ismeri mindkettőt. Az egyik Máté evangéliumából való: „Isten nem a holtak Iste-ne, hanem az élőké”,⁶⁶ a másik Lukács evangéliumának az a része, amelyben Jézus megjelenik az apostoloknak: „Ijed-tükben és félelmükben azt vélték, hogy szellemet látnak. De ő így szólt hozzájuk: Miért ijedtetek meg, és miért tá-madt kétely szívetekben? Nézzétek meg kezem és a lábam! Én vagyok. Tapogassatok meg és lássátok! A szellemnek nincs húsa és csontja, de mint látjátok, nekem van. Ezután megmu-tatta nekik kezét és lábát. De örömlükben még mindig nem mertek hinni és csodálkoztak. Ezért így szólt hozzájuk: Van itt valami ennyivalótok? Adtak neki egy darab sült halat. Fogta és szemük láttára evett belőle.”⁶⁷

A halhatatlanságnak ezt az érzéki elképzelését, a hús-vér feltámadásba vetett hitet nem volt nehéz „áthúzni” a túlvilágról e világra, hiszen soha nem is volt ott teljesen, s amikor ott járt, akkor is azért, hogy e világnak eszközölje ki az öröklétet. Az a könnyedség, amellyel – mint mindjárt látni fogjuk – a századforduló nagy orosz vallásfilozófusa, Nyikolaj Fjodorov a feltámadás spirituális és kegyelmi adományát materializálja és „a hús feltámasztását” a tudomá-ny egyetlen feladatává teszi, önmagáért beszél. „Egyip-tom közreműködése” nélkül talán nincs Lenin-mauzóleum, legalábbis abban az értelemben, ahogy az orosz vallásfilo-

zofia „Egyiptomot” koncipiálta. Florenszkijnél, Meres-kovszkijnál Egyiptom lett a „hiányzó láncszem”, amely az egyiptomi halottkultust – ellentétben a görög életkul-tusszal és halhatatlanságesszmével – az ortodox–keresztény feltámadáskultusszal összekapcsolta (egyebek mellett a mú-mián–halotti maszkon–halotti portrén–ikonon keresztül). Csak ebben a mélyebb értelemben létezik kapcsolat a fá-raósirok bebalzsamozott múmiái és a Lenin-mauzóleum or-todox „örök ravatala”, feltámadásünnepe között.

„Emberi föltámadás műhelycsarnoka”

„A holtak feltámadása itt, Egyiptomban valóban megke-zdődött – írja Mereskovszkij. – Egyiptom egész művészete a feltámadáshoz való egy akarattal van áthatva; nem is mű-vészet többé, nem kontempláció, hanem cselekvés, a legna-gyobb minden emberi cselekvés között – a holtak feltámasztá-sa, az igazi »mágia«.”⁷¹ Úgy látszik, mintha ezen a ponton ennek az „eloroszosított”, ortodox–pravoszláv „Egyiptom-nak” végképp semmi köze sem lenne Lenin temetetlen te-teméhez, a mauzóleumhoz, amelyben egyiptomi halottör-zés, pravoszláv–ortodox halottnézés és „amerikai balzsamo-zás” kapcsolódott össze a totális állam örökkévalóságának szimbolikus legitimációja jegyében. Cselekvésről, mágiá-

Ö V A L A T T

Mindig van remény

LENYOMAT A HETVENES ÉVEKBŐL

KAMARÁS ISTVÁN

– Egy kriptá különben sem olcsó – közölte a tisztviselő. – A legkevesébé a főútvonalon.

– Nem kell neki a főútvonalon lenni – mondta az érdeklő-dő. – Az a fontos, hogy betonozva legyen.

– Betonozva? – hökkent meg a tisztviselő. – Szokatlan, ké-rem. De azért lehet.

Féltette a gépelt árjegyzéket. Egy blokkra gyors szám-vetést csinált; a betonozott kriptának, sírkő nélkül, a mellékút-vonalon is elég borsos volt az ára. Az érdeklődő azonban kijel-entette, hogy nem baj.

Rága a körmét. Gondolkodott.

– Továbbá – mondta –, kell bele egy cső.

– Miféle cső? – kérdezte a fekete ruhás tisztviselő.

– Magam sem tudom. Mint egy kémény. Mint egy kürtő.

Mint a hajókon. Vagy amilyen a borospincékben van.

A mérnök, akit a tisztviselő odahívott, elég lassú és járása volt. Kétszer is elmagyaráztatta magának a dolgot, s utána is csak hümmögött.

– Ha szabad megkérdezni – kérdezte –, miből legyen a cső?

– Azt már önöknek kellene tudni – mondta kissé türelmét veszítve az érdeklődő.

– Palából is jó lesz? – kérdezte a mérnök. – Vagy inkább ki-téglázzuk? Vagy legyen egyszerűen valamilyen fém?

– Ön mit ajánl? – kérdezte az érdeklődő.

– Én semmit sem értek az egészből – mondta a mérnök. – De a legkézenfekvőbb volna a pala.

– Legyen pala – mondta az érdeklődő, és mészre nézte a nehéz felfogású mérnököt. – Továbbá – mondta aztán –, be kellene vezetni a villanyt.

– A villanyt? – bámultak rá mind a ketten. – Minek oda villany?

– Jó kérdés – mondta bosszúsán az érdeklődő. – Hogy ne legyen sötét.

Igy szól Örkény István Mindig van remény című novellája, ám úgy tűnhet, a folytatás is az ő műve. Az történt ugyanis a hetvenes évek végén egy al-földi kisvárosban, hogy egy lelkes szakszervezeti könyvtá-ros javaslatára (őt egy olvasásszociológus biztatta fel egy továbbképzésen) harminckét szocialista brigád vállalta, hogy a szocialista módon művelődni jelszó jegyében folyó ve-télkedőre elolvassa és véleményezi a művet. Mindez meg is történt annak rendje és módja szerint. Az anyag egy MINDIG VAN REMÉNY felirátú dossziéből bukkant elő másfél évtizeddel a történetek után, nyilván azért, hogy okuljon az utókor, és mert mindig van remény. És most, íme, a becses dokumentum: a brigádok rövid bemutatása (a szakszervezeti könyvtáros filctollából a margón) és véle-ményük (amelyeket nehéz szívvel rövidített a közreadó, hajdani olvasáskutató).

Lenin szocialista brigád (Állami Gazdaság, növényvé-dők és traktorosok, nők és férfiak)

Az fró rövid, tömör írása gondolkodásra készteti az olva-sót, hogy vajon mit is takarnak a rövid tömondatok, gyakori azonban az ellentmondás. Jelen művében is ez tükröződik, ugyanis nem világosodik ki igazán, hogy temetkezés vagy la-kás céljából épített-e a sírboltot. Ha már volt ilyen igénye a megrendelőnek, akkor közérthetőbb megvilágításban kellett volna az olvasó elé tárni, mert a fiatal olvasók körében a túlvilági élet érthetetlen, nevetséges, bolondos hisztéria.

Nyikolájev szocialista brigád (Hűtőgépgyár, szalagon dolgozó hűtőgépszerelők, nők és férfiak)

ról, feltámasztásról mind ez idáig szó sem esett. Valójában a halott Lenin bebalzsamozásának kétféle jelentése volt: egy népi, mondhatni exoterikus, amely nem ment tovább a test haláltalanításánál és látható jelenlétének biztosításánál, vagyis az „amerikai” gyász és az ortodox temetés evilágiasított összekapcsolásánál, s egy értelmiségi, ezoterikus jelentése, a beavatott kevesek számára, amely nemcsak tartalmazta a „mágia”, a tényleges feltámasztás cselekvő mozzanatát, hanem a bebalzsamozás egész értelmét ebben határozta meg. A bebalzsamozás ezoterikus olvasatban a halál *technikai felfüggesztését*, a testi szétesés lelassítását jelentette addig a pillanatig, amíg a tudomány fejlődés a fizikai feltámasztás technikáját létre nem hozta. A vallásos vagy mágikus feladatot itt is megőrzi, csak megoldását a tudományra bízzák. A tudomány – s nemcsak ebben az egy esetben – a szovjet korszakban mindvégig par excellence vallási célkitűzéseket realizált, s nemritkán ezeket is mágikusan: mágikus formulák és szertartások, nem pedig a valóságos gyakorlat és technika révén.

Lenin temetetleniségének exoterikus jelentése rajzolódik ki például azokból a kollektív levelekből, amelyek valóban „alulról” jöttek még, s egyfajta népi mentalitást tükröztek. (Természetesen e levelek felhasználása, közreadása, népszerűsítése már nem volt véletlen, s bizonyos párton belüli

csoportok érdekét is szolgálta, illetve segített az ezoterikusok feltámasztási tervének álcázásában.) „Elengedhetetlen, hogy Iljics fizikailag velünk maradjon és a dolgozók hatalmas tömegei láthassák őt”⁷² – írták a Putyilov gyár munkásai. Egy másik kollektív levélben ezt olvassuk: „Semmiképp sem szabad eltemetni (szó szerint: átadni a földnek, predavaty zemle – Sz. Á.) egy olyan nagy és hőn szeretett vezér testét, mint amilyen számunkra Iljics. Javasoljuk, hogy hamvait (prah) balzsamozzák be és helyezték el hermetikusan leforrasztott üvegekoporsóban, amelyben a vezér hamvai évszázadokon át megőrizhetők. Mély meggyőződésünk, hogy minden munkás támogatja majd ezt az elgondolást. Azt akarjuk, hogy Iljics mellettünk legyen, ne vesszük őt szemünk elől. Maradjon velünk örökre.”⁷³ B. I. Zabarszkij, a Lenin holttestének bebalzsamozására alakult tudóscsoport V. P. Vorobjov professzor után legfontosabb embere, harkovi körbencnök így emlékszik vissza ezekre a hetekre: „Az a gondolat, hogy V. I. Lenin testét meg kell őrizni, a néptömegek sűrűjéből kelt életre. Különösen vidékről érkezett ezzel kapcsolatban sok kérés. A kijevei vasutasok egy csoportja ezt követelte: »Azonnal bízzanak meg megfelelő szakembereket annak a kérdésnek a kidolgozásával, hogyan lehetne a mi drága Vlagyimir Iljicsünk testét évezredekre megőrizni.« Rosztovi diákok írták közös levelükben:

(...) Nagyon jónak tartjuk a kriptá feldolgozását, hisz több rádió- és tévériportban is hallottuk, ha már a kocsi, ház, nyaraló megvan, már nem tudják az emberek mire költeni a pénzüket. (...)

Auróra szocialista brigád (BUBIV, technikusok és adminisztrátorok, nők és férfiak, 6 éve résztvevői a vetélkedőknek)

Az országosan nagy port felvert divathóbort karikatúrája. Az egészséges közvélemény (Hofi Géza) sem ért egyet az esztelen, eltúlzott halottkultusszal. (...) A kulturális forradalom mai szakaszában még az ún. normális családi sírboltkultusz is egy lépés visszafelé.

Ady Endre szocialista brigád (a Járási ÁFÉSZ Mozgalmi és Igazgatási Főosztályának dolgozói, többségükben nők, első alkalommal vettek részt)

Az író félrevezeti az olvasót, mert az érdeklődő olyan lákást épített, amely kriptához hasonlít, ami egyben a mai modern lakásokat jelképezi. Az igénylő nem a kényelemre, hanem a moderniségre törekszik. Úgy gondoljuk, hogy a társadalomban élő emberek tudatát még jelentősen fejleszteni kell, hiszen hogy értenénk mi meg a novellát, amikor a szereplő mérnök sem érti meg az érdeklődő kérését.

Bolyai János szocialista brigád (a Hűtőgépgyár Szervezési Osztályának dolgozói, többségükben nők, első alkalommal szerepeltek a vetélkedőn)

Az életszínvonal növekedésével sajnos nem minden ember tudati fejlődése áll egyenes arányban. Ez főleg az idősebb korosztálynál és falun figyelhető meg. Vallásosságukat a szocialista eszmék még nem tudták feloldani. Még a mai napig is hisznek a túlvilági életben, a feltámasztásban. (...) Örökény nagyon szellemesen figurázta ki ezt az embertípust, aki megelégedik egy nagyon fontos követelménnyel, a víz bevezetéséről.

Auróra szocialista brigád (az Aprítógépgyár Programosztályának dolgozói, nők és férfiak)

(...) Az elburjánzó kriptáépítési divatot pellengérezi ki.

Szinte emlékműveket építenek, nem az elhunytaknak, hanem az élők saját maguknak. A temető lassan státuszszimbólum lesz. (...)

Martos Flóra szocialista brigád (Hűtőgépgyár Nyomdájá, szedők és gépészek, többségük nő, zömmel érettségizettek)

(...) az 1960–70-es évek hagyományán hatalmas változások mennek végbe. Ugrásszerűen megnövekszik a városok vonzása, egyre többen költöznek fel az ipari városokba, gyárak környékére. Ezt a hirtelen lakosságnövekedést képzelenség ellátni lakással. Örökény látja ezt a hatalmas városi koncentrációt, szemlélője az emberek gondjainak. Sokan albérltetbe költöznek, voltak, akik ágyra jártak. Ezt a ténytet gúnyolja ki az író novellájában. (...)

Léval Oszkár szocialista brigád (Hűtőgépgyár Műszaki Fejlesztés, nők és férfiak, mérnökök és technikusok, 8 éve vesznek részt a versenyen)

(...) A tisztviselőnek és a mérnöknek eszébe sem jutott, hogy az érdeklődőnek lakás céljára kell a kriptá, addig, amíg él. (...)

Petőfi Sándor szocialista brigád (Cipőipari Vállalat, csak általánost végzett nők és férfiak, harmadszor vesznek részt a vetélkedőn)

Keményen ostromozza az egyes emberek sznobizását, felveti az emberi gyarlóságot, a hivatali bürokráciát, de ugyanakkor rámutat arra is, hogy mekkorát változott az életünk, hogy már csak az a gondja az embereknek, milyen legyen az általa elképzelt kriptá. (...)

Csonka János szocialista brigád (Vegyesipari Szolgáltató Vállalat, szállítómunkások, raktárosok, gépkocsivezetők, négy éve versengenek, mindig az élményben végeznek)

(...) Örökény úgy leplezi le a haladás ellenségeit, hogy látszólag feldicséri őket. (...) Véleményünk szerint az író látszatra teljesen elszakad a valóságtól, s hőseit egy kicsit a képzelet birodalmába viszi, ahol fantasztikus dolgokat beszélnek és a józan észnek ellentmondó dolgok válnak

»Földbe temetni valakit nem újdonság, ellenben hosszú évekre megőrizni, ez az, amire csak a kommunista párt képes.«⁷⁴ És még egy korabeli levél „a nép sűrűjéből”: „Iljics testét nem szabad elföldelni, be kell balsamozni és ki kell állítani a központi múzeumban, hogy ezáltal a jövőendő századok munkásai láthassák a proletariátus vezérét.»⁷⁵ Arra a kérdésre, hogy miért kellene látni őt és miért éppen így, miért nem elegendő őt testi valójában fényképeken és filmekben látni, miért nem érik be a korszak emberei a modern halhatatlansággal,⁷⁶ a földi porhüvely technikai képeken való megőrkítésével, és miért ragaszkodnak ezenkívül még egy testfényképhez is, nos, erre a kérdésre a választ az orosz ortodox tradíció és az archaikus népi mentalitás továbbélésében kell keresni.

De volt Lenin bebalzsamozásának egy ezoterikus jelentése is, amely a korabeli napilapokból nem olvasható ki, s amely a vallásfilozófus-fantasza, Nyikolaj Fjodorov feltámasztási teológiájának jegyében állt.⁷⁷ A kormánybizottság élén, amely Lenin testének ideiglenes, majd végleges bebalzsamozását és az ideiglenes, majd végleges mauzóleum megépítésének tervét felügyelte, Leonyid Boriszovics Kraszín állt. Kraszín, az úgynevezett „öreg bolsevikok” egyike – később a forradalom éveiben külügyi népbiztos, majd

diplomata – annak idején a Lenin által annyit csepeült „istenkeresőkhoz” tartozott a pártban⁷⁸ s igen nagy hatással volt rá a „moszkvai Szókratész”, Nyikolaj Fjodorov *Közös teendőnk filozófiája* címmel 1906-ban kiadott monumentális művének elolvasása. A különc, autodidakta Fjodorov, akire Tolsztoj, Dosztojevszkij, Szolovjov úgy tekintettek, mint legjobb kortársukra, valóságos „szentemberre”, s akinek tanítása nagy hatással volt az orosz avantgardistákra is, azt hirdette, hogy az emberiségnek és minden egyes embernek egyetlen közös teendője, kötelessége van itt a földön: atyái, minden eddig élte őse feltámasztása, visszamenőleg egészen a legelső emberig, az ősatyáig. Halálról és feltámasztásról testi értelemben beszélt és a feltámasztást tudományos-technikai „projektumként” határozta meg. Szilárdan hitt a tudomány korlátlan lehetőségében. A feltámasztás folyamatát úgy képzelte, hogy miután összegyűjtik a holtak szétszóródott hamvait, a test molekulákra, atomokra hullott részecskéiből újra összerakják a testet. Az ortodox kereszténység alapelveit Feuerbachkal és a francia pozitivistákkal egyesítette. Az élő organizmust gépezetként fogta fel, amelyhez „a tudat úgy tartozik hozzá, mint májhoz az epe; rakjatók össze a gépet és a tudat vissza fog költözni belé»⁷⁹ – mondta. Úgy gondolta, hogy „az első feltámasztott

Ö V A L A T T

természetessé. Így – feje tetejére állítva – táru fel a világ emberellenes mivolta. Az fró torzképet ad az érdeklődőről és a tisztviselőkről. (...) Arra östökél, hogy kinevessük és meggyűlöljük a rosszat. (...) Úgy gondoljuk, az érdeklődő a halálra készül, mégis oly földi dolgokat akar magának, ami nem a túlvilágra, hanem az életre szükséges. (...) A tisztviselők is lehetetlen válaszokat adnak, holott a túlvilágon nincs fűtés és meleg, és nem élnek az emberek tovább.

Elektronika szocialista brigád (Hűtőgépgyár Műszaki Fejlesztés, technikusok, mérnökök, már 3 éve versenyeznek)

Társadalmunk egyik kóros jelenségét rögzíti: a nagyozlást, az úrhatszámot. (...) Parabola arról, hogy elvágódásunk, kitörési kísérleteink milyen szánalmasan torzak.

Déryné szocialista brigád (Városi Tanács, fél éve alakult brigád a titkárság és a szervezési osztály dolgozóiból, zömmel nők, érettségizettek és főiskolát végzettek)

A szerző kifigurázza az ügyintézt, magát az ügyet, de az ügyfelet is, illetve annak szemléletét. (...) Javaslatunk, hogy ésszerűen fel nem használható pénzét utalja át brigádunk kasszájába.

Komáromy József szocialista brigád (A Városi Tanács fél éve alakult, a pénzügyi osztály dolgozóiból, zömmel nők)

(...) Kivétel nélkül mindenkinek kétszer-háromszor el kellett olvasnia, és csak azután tudtunk beszélgetni róla. (...) Abban mindenki megegyezett, hogy ragyogó példája az úgazdag kriptaépítési hullám kigúnyolásának. Valaki hozzátette, hogy a szomszéd kriptájába biztos nem vezették be a villanyt, másvalaki pedig, hogy a mérnök inkább lakóházat, gyárat, pályaudvart tervezzen, az érdeklődő meg könyvet vegyen. (...) „Ugyan-ugyan, arra költi a pénzét, amire akarja”, mondta valaki, de ezt a véleményt mindannyian lehurrogtuk.

Hűtőtechnika szocialista brigád (Hűtőgépgyár, mérnökök, férfiak, a harmadik alkalommal vesznek részt)

(...) Többségünk szerint az érdeklődő lakáshoz akar jutni, s ez az egyetlen reménye. (...) A kisebbség viszont úgy véli, hogy nem kell feltétlenül kisiskolás módon eszmei mondanivalót keresni. Józan eszünk alapján mi sem értjük, de miért kell mindig célszerűen, racionálisan dönteni? Az abszurd döntésben az emberi szabadság nyilvánul meg, szabadon dönthetünk „értelmetlenül”.

Hámán Kató szocialista brigád (Cipőipari Szövetkezet, tűzögepen dolgozó munkások, második alkalommal vetélkedtek)

Annak ellenére, hogy nincs túlvilág, az emberek mégis reménykednek benne. Igyekeznek berendezkedni, előkészíteni túlvilági életüket. (...) Problémának, miből legyen a cső. A mérnök semmit sem ért az egészről, de a palát javasolja. Neki tulajdonképpen a halála után már mindegy, de a ma még élő ember reménykedik abban, hogy nem lesz neki mindegy.

Május 1. szocialista brigád (Cipőipari Szövetkezet, 8 nő, 3 bejáró, szalag mellett dolgoznak, első alkalommal vettek részt versenyen)

Ez a mű ellentmondásos véleményt ébreszt az olvasóban. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a megrendelő kriptát rendel. Lehetetlen dolgokat kíván, tulajdonképpen maga sem tudja, mit akar. Vagy a túlvilágban bízik, vagy nem tudja a pénzét hová tenni.

Bolyai János szocialista brigád (Hűtőgépgyár, műszaki ellenőrök, nők és férfiak, 5 éve vetélkednek)

Szocialista társadalmunkban az anyagi biztonság mellett egyre több családnak nyílik lehetősége jelentős összegek felhalmozására, ugyanakkor az emberek sokszor nem tudnak célszerűen gazdálkodni ezzel. Hogy ilyen vadhajítások létrejöhetnek, annak egy másik, egy lélektani oka is van: az, hogy keveseknek adatik meg az, hogy valami maradandót alkossanak, s a hétköznapi ember így próbálkozik a maga eszközeivel valami időtálló alkotni. (...)

Komplex IV. szocialista brigád (Aprítógépgyár, vil-

bizonyára olyasvalaki lesz, aki közvetlenül azt megelőzően hunyt el, őt követik majd azok, akiknek teste még nem indult túlságosan bomlásnak, de az újabb és újabb kísérletek ezen a területen is megkönnyítik majd a továbblépést”.⁸⁰

„Fjodorov a halottak fizikai, durván materialista értelemben vett feltámasztását követeli. Ez a hívő pravoszláv keresztény úgy filozófál, mint egy igazi materialista”⁸¹ – írta róla Bergyajev, aki az ortodox kereszténység perszonalista értelmezését abszolutizálva nem vette észre, hogy Fjodorov „materializmusa” nagyon is pravoszláv fogantatású és „a hús feltámasztása” igézetében formálódott ki. „Fjodorov legsebezhetőbb pontja éppen vallásos, teljesen naiv materializmusában rejlik”⁸² – állapítja meg Bergyajev. De ugyanez volt tanításának az a pontja is, amely a vallási világképet feladó, de a vallási inspirációt megőrző és a tudományból új vallást csináló kortársait, avantgardista művészeket – Hlebnikovtól Majakovszkijig, Paszternaktól Platonovig⁸³ – és politikai fantasztaát – Bogdanovtól Mahajszkijig és Kraszinnig – olyannyira vonzotta Fjodorovban. Fjodorov hatása nélkül aligha került volna Majakovszkij *Erről* című poémája végére, epilógus gyanánt „az emberi föltámasztás műhely-csarnokának” víziója, a „boltozatos koponyájú vegyész”, a „jövő emberével”, akihez a jelenből könyörög a költő:

„Őt támassza fel!”⁸⁴ Már Roman Jakobson jelezte 1930-ban írt nevezetes tanulmányában, hogy „Majakovszkij hite a személyes halhatatlanságban és a holtak jövőbeni testi feltámasztásában és az erről szőtt fantáziaképek Fjodorov materialista miszticizmusára vezethetők vissza”.⁸⁵ Majakovszkij V. Csekrigin, festőiskolai osztálytársa ismertette meg 1920 körül Fjodorov tanításával. Csekrigin ekkor épp a *Holtak feltámasztása* című rajzsorozatán dolgozott.⁸⁶ A híreshírhedt szlogen, miszerint „Lenin élt, Lenin él, Lenin élni fog” szintén Majakovszkijtól származik, de csak „nyugati szemmel” hat oly groteszken, „keleti szemmel”, Fjodorov tudományos-fantasztikus pravoszláviájának szémszögéből nézve evidens igazság, méghozzá olyan igazság, amely feladatot ró minden egyes emberre: Lenin – miként minden halott – feltámasztásának szent feladatát. Nem véletlenül nevezte egy kortárs orosz író Gorkijhoz írott levelében „Fjodorov halállal kapcsolatos felfogását *filozófiai bolsevizmusnak*”.⁸⁷ S valóban, a bolsevik Kraszinnem sokkal Lenin temetése előtt e szavakkal búcsúztatta egy fiatalon elhunyt elvtársát: „Bizonyos vagyok benne, hogy eljön még az az idő, amikor a tudomány mindenható lesz, és képes lesz reprodukálni (*voszproizvogyity*) az elhalt organizmusokat is. Bizonyos vagyok benne, hogy eljön még az az idő, amikor az

lanyszerezők, férfiak, ifjúsági brigád, első alkalommal vettek részt)

Négyféle vélemény alakult ki brigádunkban. Az első: Örkeny azokat az embereket ítéli el, kik vagyonukat nem jobb megélhetésre, életszínvonaluk emelésére fordítják, hanem nagyzási mániával kritikát készíttetnek maguknak. (...) A második: A vallás és a buzgó hit az oka, hogy annyi pénzt költ magára, a túlvilági életre, feleslegesen. A harmadik: Az író a tisztviselőt gúnyolja ki, aki nem veszi észre, hogy cukkolja őt a megrendelő. A negyedik: Azért szép ez a novella, mert annyira gondolkodóba ejt minket, hogy többfélét gondolunk róla.

Jedlik Ányos szocialista brigád (*Hűtőgépgyár Műszaki Fejlesztés, nők és férfiak, 7 éve résztvevői a vetélkedőnek*)

(...) A brigád tagjainak véleménye megoszlik a novella értelmezésével kapcsolatban. Az egyik elgondolás: bizonyos szférákban a legirracionalisabb kívánságok is teljesíthetők, ha van rá megfelelő anyagi fedezet. A halállal járó fizikai pusztulást, a lelki, morális és intellektuális megsemmisülést nem minden ember képes elfogadni. A halál mindig értelmetlen, de természetesen állapot, amelyet tudomásul kell venni, el kell tudni viselni. Nincs túlvilág és feltámasztás, ezért felesleges a pazar síremlék építtetése. Mások véleménye, hogy Örkeny a lakásgondok megoldatlanságát csúfolta ki. (...) Egyes vélemények szerint a novellában alkalmazott látásmód morbid, az élettől elvonatkoztatott. Lóg a levegőben.

Székely Mihály szocialista brigád (*Hűtőgépgyár Műszaki Fejlesztés, mérnökök, férfiak, négy éve vesznek részt*)

Háromféle vélemény alakult ki. Az egyik: a drágán megfizetett, rossz minőségű albérletek miatt érzett keserűség. A másik: a divatnak hódoló kispolgár kigúnyolása. A harmadik: a halál ellensúlyozásaként mintegy túl akarják élni magukat egyesek azáltal, hogy örök nyugvóhelyüket úgy alakítják, hogy annak maradására nyújtson kárpótlást az emberi élet végességéért.

Márclus 8. szocialista brigád (*Tejüzem, adminisztrátorok és tejkezelők, nők, többségük 4-5 általános iskolai osztályt végzett, ketten érettségiztek, első alkalommal vettek részt*)

A halál gondolata évezredek óta minden ember számára a legfélelmetesebb és a legtitkosabb probléma. Az emberi gondolkodás nem tudja igazán felfogni az elmúlás tényét. (...) A vallások nagy része a haláltól való félelem ellen ígér segítséget. A keresztény vallás legvonzóbb ígérete az, hogy a földi lét után egy megfoghatatlan túlélelési lehetőséget ígér híveinek. (...) Örkeny is azt a problémát veti fel, hogy az ember sohasem barátkozik meg a halállal. (...) Véleményünk azonos az író elképzelésével, hogy jól elrendezett életünk egyszerűen megszűnik, s mivel a mai ember nem hisz a túlvilági életben, így hát jelenlegi életformájában szeretne tovább élni.

Stromfeld Aurél szocialista brigád (*Aprítógépgyár, szerszámkészítők, nők és férfiak, 6 éve vetélkednek*)

(...) Ilyen a mi túlvilági igényünk, a mi „örökkévalóságunk”. A középkor emberéhez képest: semmi. Tehát kapunk egy fricskát, ugyanakkor érezzük az író helyeslését az optimizmus és a mindenben túlnövő életigenlés iránt. (...)

Vaskos örkenytelenség lenne most akár historizálni, akár aktualizálni. Legfeljebb azon lehet szomorkodni, hogy ma már nincsenek szocialista brigádok, csak káfétek és vállalkozások, és hát ezeket ugyan ki tudná rávenni akár egyetlen egypercesre is, ha csak nem a külföldi tulajdonos. Szóval, az a kérdés, ki vállalna fel ma ilyesmit, hogy megtudhassuk, hogy is állunk manapság ezzel a problémával? Talán a munkanélküliekkel lehetne megpróbálni? De hol vannak már a szakszervezeti könyvtárosok? Egyáltalán: még mindig van remény?

individuális élet elemecskéit hasznosítani tudják majd a fizikai személyiség újraalkotásához (vosszproizvogyity). És abban is bizonyos vagyok, hogy eljön még az az idő, amikor a felszabadított emberiség képes lesz a nagy történelmi személyiségek feltámasztására (vosszkrescsaty).⁸⁸

Ezekután talán nem meglepő, hogy miért éppen Leonid Kraszint találták a Lenin temetését intéző bizottságban a legmegfelelőbb embernek arra, hogy – V. Sz. Vejszrod és V. N. Rozanov professzorok mellett – figyelemmel kísérje a bebalzsamozás teljes folyamatát és a mauzóleum építésével kapcsolatos minden intézkedés végrehajtását. Kraszint tesz jelentést 1924. március 14-én „V. I. Lenin testének megőrzéséről a fagyasztásos módszer alkalmazásával” címmel az újabb, már nem ideiglenes balzsamozási kísérletekről.⁸⁹ S ő az, aki a leendő síremlékről folyó vitában nyíltan utal egy új, világi vallás feltételeinek megteremtésére: „Az első számú feladat az, hogy azon a helyen, ahol jelenleg Vlagyimir Iljics teste fekszik, síremléket emeljünk. A feladat valóban különlegesen nehéz. Végére is ez lesz az a hely, amely jelentőségét tekintve felül fogja múlni Mekát és Jeruzsálemet is. Az épületet úgy kell megtervezni és kivitelezni, mint ami [...] évszázadokra, egy egész örökkévalóságra szól.”⁹⁰

A „materialista misztikusok”, ezoterikus „feltámasztástervezők” mellett – és sok tekintetben velük szemben – létezett a forradalmi egzaltáltságnak egy racionalista-konstruktivista változata is, bár e két irányzat olykor nagyon jól megfér egyazon személyben is. A racionalista-konstruktivisták megrökönyödve és felháborodva fogadták a síremléknek, mindenféle mauzóleumnak még a gondolatát is, hiszen ebben a régimódi és megvetett-gyűlölt halál- és halottkultusz visszatérését vélték felfedezni: „gyűlöletesek nekem azok, akik síremlékkel szolgálnak ki benneteket”⁹¹ – írta még 1915-ben Malevics. A racionalista-konstruktivisták tehát a halál tényét és a holttestet is az Új Élet, a Mozgás, a Termelés, a Konstruktív szimbolikus képében avagy valóságosan működő világi, prózai mechanizmusokban, intézményekben kívánták „feloldani”.⁹² Ezek a tervezetek hangsúlyozottan nem síremlékek vagy antisíremlékek voltak; amennyiben egyáltalán Lenin földi maradványainak helyén képelték el őket. Mert más elképzelések Lenin emlékét csak az országépítésben, iparosításban, villamosításban stb. vélték forradalmárhoz és az általa képviselt eszméhez méltó módon, új módon megörökíteni. Így például Majakovszkij, aki Kraszint ezoterikus mauzóleumi tervébe nem volt beavatva, Scsuszjev síremléktervét⁹³ támadva azt javasolta, hogy lévén Lenin a *mozgás jelképe*, sírjára működő gyárat kellene építeni. Hasonlóképpen érvel a személynek szóló síremléktervek ellen B. Orlov, a Külügyi Népbiztosság munkatársa: „Vlagyimir Iljics emlékművének nem az embert, hanem az eszmét kell megjelenítenie. E célból azt javaslom, hogy Lenin elvtárs sírhelyén emeljenek egy óriási tornyot, olyat, mint az Eiffel, csak még annál is magasabbat. A tetején földgömb forogjon, odalenn pedig hatalmas lendkerekek, amelyek a gyárak és üzemek lármáját és zakatolását idénék föl. A torony tetején rádióátvívó működne, amely az egész világgal kapcsolatot teremthetne.”⁹⁴ A korszak talán legnagyobb orosz konstruktivistája, Tatlin sem mauzóleumról és síremlékekről álmodott. Olyan konstruktív tervezett síremlék helyett, amely „a mérnöki technicizmus diadala”⁹⁵

(kizárólag mérnökök és konstruktivista művészek vettek volna részt tervezésében és építésében, építészek nem!), és amely nem Lenin bebalzsamozott tetemének kiállítóterméül szolgál, hanem szimbolizálja mindazt, ami „az elhunyt vezért, mint valamennyi tudományág és egyáltalán az emberi gondolkodás valamennyi ágazatának *forradalmi megújítóját* jellemzi”.⁹⁷ Így a konstrukcióban előadóterem, információiroda, nagy teljesítményű rádióállomás, sok száz telefon stb. stb. működött volna. Egyes emlékműtervekben már-már a Disneylandben látható beszélő Lincoln-szobor képe rémlik fel, olyan technicistán modernnek: „A Vörös képe olyan tribünt kellene építeni, amelyet rádiótelefonnal látnának el. Ünnepi felvonulások vagy tömegrendezvények idején lemezről a rádiótelefonba játszanák be Iljicsnek az adott eseményhez kapcsolódó beszédét.”⁹⁸ (Mint ismeretes, Lincoln mozgó gépszobra is az amerikai elnök egyik híres beszédét mondja el – gombnyomásra.) De a forradalmi-racionalista – Lenin helyett az általa képviselt eszmét szimbolizáló – megoldások közül is kiemelkedik a fiatal munkás-konstruktőrök kollektívájának ez a javaslata: „Mi köze Leninnek, a forradalom fátylának az egyiptomiak kőcsovékből emelt síremlékeihez? Lenin emlékművének a dinamikát, az előretartó, töretlen mozgást kell kifejezésre juttatnia, azt az új stílust, amit mi LENERG-nek (Lenini Energiának) nevezünk el, és amely a legbonyolultabb feladatok vakmerően bátor megoldásából fakad (olyan feladatokra gondolunk, mint az akusztika, a fűtés, a világítás, az emberek szállítása stb.).”⁹⁹

A racionalista-konstruktivisták nem értették, hogy Kraszint és hívei sem síremléket építenek a Vörös tér közepén. A temetővel, az örök sírral, a bebalzsamozott tetemmel, a mauzóleummal ugyanis nem a halál és a halott, hanem a feltámadás és a halál legyőzése került az élet mindennapi forgatagának, a városnak a középpontjába. Pontosan úgy, ahogyan azt annak idején Nyikolaj Fjodorov elgondolta. A feltámasztás fjodorovi projektuma ugyanis megkövetelte, hogy az emberiség élete a temetőkben, az ősök földi maradványai körül összpontosuljon. A feltámasztás „közös teendője” itt, a temetőkben kell kezdetét vegye, amikor út az óra. Fjodorov szerint minden templomnak temetőben vagy temető mellett kell elhelyezkednie, és a temetőkben kell összpontosuljon a tudományos kutatás és a technikai tudás is.¹⁰⁰ Ne feledjük, hogy Lenin mauzóleuma, „örök sírja” a Szent Vazul-székesegyház mellett található, a mauzóleum melléképületeiben pedig lázas laboratóriumi munka folyik, valóságos kis kutatóbázis ellenőri a mumifikált test minden rezdülését és végzi a karbantartás mindennapos munkáját. „Templomot építeni temető nélkül – írja Fjodorov – annyi, mint behódolni azok előtt, akik meg akarnak feledkezni a halálról [...] A temetőn kívül teljességgel észrevétlen marad az a kapcsolat, amely az egyetemes feltámasztást Krisztus feltámadásával fűzi össze. [...] Aki úgy tekint a földre mint lakóhelyre és nem mint temetőre – az elfelejtette atyáit és a mindennapi élethez, feleségéhez ragadt; aki az egész földet egyetlen komfortos lakóhellyé akarja változtatni, az nem úgy tekint rá, mint égitestre, hanem mint pusztára földre ... Ám úgy tekinteni a földre, mint temetőre – annyi, mint az égitestektől a földnek kölcsönzött erőket arra fordítani, hogy visszaadjuk atyáinknak az életet, lakóhelyekké változtassuk az égitesteket és egyesítsük az ég térségeit.”¹⁰¹ A teme-

tést Fjodorov a feltámadás kezdetének tekinti, mert az emberi lény az egyetlen a földön, aki temetkezik. Az ember – temetkező állat, s éppen ebben rejlik elhivatottsága és esélye a feltámadásra. Nemcsak a temetőben, a múzeumokban is a feltámadás és feltámasztás csíráit, kis műhelyeit látja. „Csak a temetőket lehet teljes értékű múzeumokká átalakítani, de nem a mai múzeumok ritkaságyűjteményeivé. Csak a temetőmúzeumok lehetnek kivétel nélkül minden egyes ember és nem csupán a nagy emberek emlékművei.”¹⁰² Temetők, templomtemetők, temetőmúzeumok – a feltámasztás megannyi műhelye, amelyeket Fjodorov szembeállít a kultúrával: a kultúra a halálból táplálkozik és a kihalás és elfajzás jegyében áll. A Lenin-mauzóleum mintaszerűen testesíti meg a temetőmúzeumnak és templomtemetőnek, mint a feltámasztás műhelyeinek, „első csíráinak” fjodorovi álmát.

A Lenin utáni bolsevizmus, a diktatórikus, majd totalitárius állami hatalom képviselői azonban nem filozófiai megfontolásból söpörték le az asztalról a racionalista-konstruktivisták tervezeteket és választották a kraszini-fjodorovi temetőmúzeumot, hanem azért, mert tisztában voltak vele, hogy hatalmi-legitimációs szerepét a népi Oroszországban

csak kellőképpen népszerű Lenin-emlékmű töltheti be. Az áttételes, spekulatív, intellektuális szimbolizmussal szemben ezért részesítették előnyben a mauzóleum egyedülálló kulturális mixtúráját, amelyben végtelen keveredett egyiptomi halottkultusz, szkíta gyászszertartás, ortodox halottnézés és amerikanizmus. „Nem azért akartuk megőrizni Vlagyimir Iljics testét, hogy nevét népszerűsítsük – foglalta össze a politikai hatalom álláspontját A. Sz. Jenukidze –, hanem azért, mert óriási jelentőséget tulajdonítottunk és tulajdonítottunk annak, hogy e kiváló vezér testi valója (oblik) fennmaradjon a felnövekvő és minden jövőző nemzedék számára, s azon száz- és százazrek, sőt talán milliók számára, akiket a legnagyobb boldogsággal tölt el, hogy megpillanthatják ezt az embert a maga testi valójában (oblik). Teljesen biztos vagyok benne, hogy az a sok százezer sőt talán sok millió ember, akik égnék már a vágytól, hogy látogatást tegyenek Vlagyimir Iljics Mauzóleumában és igazi testi valójában (oblik) láthassák a nagy vezért, a legközelebbi években, évtizedekben lehetőséget kapnak e sír meglátogatására [...] Vlagyimir Iljics sírja az egyetlen sír a világon, amelyhez olyan út vezet, melyet sosem fog benőni a fű, amelyet örökön-örökké látogatni fognak.”¹⁰³

JEGYZETEK

1. Sinkó Ervin: Egy regény regénye – Moszkvai naplójegyzetek, Fórum, é. n. 162. old. Vö. Sinkó Ervin: Az út. Naplók 1916–1939. Akadémia, 1990. 264., 277. old.
2. I. m. 224. old. Sinkó itt „a forradalom első éveinek arról az intenciójáról” beszél, mely „annyira egy gyökeresen új világ megteremtésére irányult, hogy még a temetőket is rá kell kényszeríteni, hogy az új szimbólumokat követelő új tartalmaknak a diadalát hirdessék. Igen, félreérthetetlen intenció: a halált, mely Októbernek is fittet hányt, mely Október ellenére is, Október után is változatlanul bután folytatta a maga mesterségét, akár a cárok és kapitalisták idején, sőt akár a legtávolabbi szegényes barabár múltban – Október a halált is be akarta vonni az új világba, meg akarta tanítani az illetlenül buta, reakciós halált is, hogy új nyelven, új szimbólumokkal a teremtet akaratot és az alkotó munkát dicsőítse. (...) Jártunk tovább a sírok között, és látni lehetett, hogy a forradalom első éveiben történt gyermekded kísérletek után a forradalom egyszerűen szinte egy csapásra takarodót fűjt; visszavonult a temető kapuján túlra. Belátta és bevallotta, hogy nem tud mit kezdeni – illetőleg, hogy semmi újat se tud kezdeni a halállal. És így, kezdve a NEP éveitől mindmáig, a síremléke megint olyanok, mint minden más városi temetőben: a temető afféle sivar sírkövekről s egy-egy sírkövön, mint egy tehetetlen bizonyíték vagy vád a halál ellen, bekeretve a sírhalom alatt oszladozó halottaknak egy szép, a maga élő idejéből való fényképe.” (I. m. 224–225. old.)
3. Uo.
4. Uo.
5. Uo.
6. Geoffrey Gorer: „The Pornography of Death”, in: *Encounter*, 1955. október. Ld. még in: *Death, Grief and Mourning*, New York, 1963.
7. Thomas Bernhardot idézi Lakner Judit „Tanatológia” című tanulmányában, in: *Valóság*, 1990. 4. szám, 74. old.
8. E. Beutinger: *Handbuch der Feuerbestattung*, Leipzig, 1900. Részlet: „A hamvasztás esztétikája”, in: *Mauzóleum, Haláliródlalom*, Bölcsész Index Centrál Könyvek, 1987. 393. old.
9. „A természettel szemben meghirdetett baudelaire-i ellenállás mindenekelőtt a szervesszel szembeni mély tiltakozást rejt magában” – írja Walter Benjamin Baudelaire költészetének allegorizáló szándékát értelmezve, mely szerinte arra irányul, hogy széttérítson mindent, ami szerves és eleven, kioltsa az érzéki látszatot. De míg a barokk allegória – melynek kulcsfigurája a holttestem – a „holttestemnek csak külsejét látja, Baudelaire látja belsejét is”. (Walter Benjamin: *Kommentár és prófécia*, Gondolat, 1969. 285., 287., 293. old.)

10. Ld. erről részletesen: Philippe Ariés: „A halállal szembeni attitűdök”, in: *Uő: Gyermek, család, halál*, Gondolat, 1987. 374–377. old.
11. Ld. például: Révész Tamás: *Szicília c. fotóalbuma* Palermo-fejezete, Képzőművészeti Kiadó, 1987.
12. Morus Tamás: *Utópia*, Filozófiai Írók Társasága, Budapest, 1910. 101. old.
13. Szabó Péter: „Főúri végrizisztencia a 17. században”, in: *História*, 1989. 3. szám, 12. old.
14. Dmitrij Mereskovszkij: *Kelet titkai*, Budapest, Dante Kiadás, é. n. „Egyiptom – Ozirisz” fejezet, 79–82. old.
15. Ehelyütt csak utalhatunk a mindent elnyelő és újjászülő „szent tűz”, a „tűzmadár”, az „égő áldozat”, a „holocaustum” valóságos-mitológiai képzeteinek szekularizálódására és továbbélésére a racionalista forradalomideológiákban, a pogány vagy barbár múlthoz visszakanyarodó romantikában, Bakunyin anarchizmusában és Wagner „Gesamtkunstwerkjében”, a francia forradalom, az orosz forradalom és a náci „forradalom” tüzeiben, szimbolikus szobor-, kép-, könyvégetéseiben valamint a „míróvoj poszar” (az egész világot lángbaborító tűzvész) népi-bolsevik víziójában. Ld. ezzel kapcsolatban többek között: Vladimir Papernij: *Kultúra „Dva”*, Ardis, Ann Arbor, 1985. 31–33. old.; Richard Stites: „Iconoclastic Currents in the Russian Revolution: Destroying and Preserving the Past”, in: *Experiment and Order in the Bolshevik Culture*, Indiana University Press, Bloomington, 1985. 1–24. old.; Nyikolaj Bergyajev: *Duhú oroszokj revoljucii*, é. n. 17. old.: „Az orosz forradalmárok világforradalmat akartak, amelyben porrá é az egész régi világ, a benne levő gonoszság, sötétség, a régi szentségek és értékek, s hamvaiból új, az egész nép számára üdvös élet támad.” Ld. még: Mona Ozouf: *La fête révolutionnaire et le renouvellement de l'imagination collective*, Paris, 1976.
16. Ld. Vladimir Papernij: *Kultúra „Dva”*, Ardis, Ann Arbor, 1985. 32. old.
17. In: *Sztroityelsztvo* Moszkva, 1925. 2. szám, 14. old.: „Az emberi holttestek elégetése mind több és több hívet szerez magának.”
18. In: *Sztroityelnaja Promislenoszty*, 1927. 5. szám, 376. old.
19. „Biokozmikus Kreatóriuma.” Alekszandr Szvjatagor: „Biokozmikus poétika”, in: *Régi és új föld* (Vál., szerk.: Varga Mihály), Irodalmi Élet Szovjet-Oroszországban, 1917–1932. Európa, 1987. 164. old.
20. I. m. 167. old.
21. Uo.
22. Gabo és Pevsner szó szerint ezt írják: „A múltat úgy hagyjuk magunk mögött mi, mint dögtetemet...” A korabeli magyar fordítás ezt az árnyalatot nem adja vissza. Ld. N. Gabo–A. Pevsner:

Realista manifestum, in: *A konstruktivizmus*, Gondolat, 1979. 81. old. A „múlt tetemének elégetését” hirdető avantgardista retorika a „manifestum” más pontjain is tetten érhető: „Háborúban és forradalomban, az új korszak tisztítóüzében keletkezett új életformák lehetőségei gyűlnak fel előttünk.” (78. old.) „Mert semmi mással így meg nem rohanhatuk a jó ízlés barikádjait. Ehhez tűz kellett mindenekelőtt.” (79.) „...a konstrukció teljes hiánya miatt a futurista kép egy halott test érverésének groteszk benyomását kelti.” (79) stb., stb.

23. Kazimir Malevics: „O muzei”, *Iszkuosztvo Kommuni*, 1919. február 23. 2. old. A holttest megvetése és gyűlölete és a halhatatlanság-hit sajátos összefüggését jól mutatja Malevics egy másik fejtegetése: „A hulla – test, amelyet jogosulatlan hullának nevezni, mert a test sohasem válhat hullává, azaz holtá, minthogy a test nem születik és nem hal meg, nem értékelhető, nincs értéke. Vagyis az ember halála mint olyan – van és az embert értékelik, értéke pedig annál nagyobb, minél magasabb fokot ért el élete során – a jelenségek tudatosításában és kifejezésében. Következésképpen az érték nem a testben van, hanem a tudatban, amelynek képe ebben vagy abban a formában fenn akar maradni.” (K. Malevics: *A tárgy nélküli világ*, Corvina, 1986. A facsimilében közölt orosz eredeti 5–6. oldaláról.)

24. Kazimir Malevics: „Iz knyigi o beszpredmetnosztyi. Arhiv Malevicsa”. Idézi: Nina Tumarkin: *Lenin lives! The Lenin Cult in Soviet Russia*, Harvard, 1983. 190. old. Ld. még: K. Malevics: „Lenin”, in: *Das Kunstblatt*, Potsdam, 1924. 10. sz.

25. I. m. 190. old.

26. Uo.

27. A romantikus, majd expresszionista hullaiszony, a hulla mint borzadály keltő rémalak, mint a test pozitivistá-naturalista lenyomata stb. az orosz irodalomban és némiképp az egész orosz mentalitásban is kivételes szerepet játszott és játszik. Csak utalok Gogol korai elbeszéléseire, Dosztojevszkij *A félkegyelmű* című regényének zárójelentére, amely Nasztaszja Filippovna holtteste körül játszódik, Bulgakov *A Mester és Margaritájában* Berlioz groteszk „fejetlen” tetemére, Bunyin remekművű novellájára, az *Elémésző lángra*, amely krematóriumban játszódik, vagy napjaink fiatal orosz „nekrorealistáira”, akik „hullancoknak” és „hulladárknak” nevezik magukat („trupolovci”, „mocsebuji”). Ld. erről: Szilágyi Ákos: *Mint hulla a hulla!* in: *A vágy titoktalan tárgya*, Liget, 1992. 276–302. old.)

28. F. M. Dosztojevszkij: *A Karamazov testvérek*, II. köt. Magyar Helikon, 1971. 8., 12. old. (Makai Imre ford.)

29. Az ortodox kereszténység (szerk.: D. Dr. Berki Feriz), Budapest, 1984. 355. old.

30. I. m. 353–354. old.

31. „Ez a kép megfelel a korai kereszténység közkeletű eszkatológiai-ájának: a halottak, akik az egyházhoz tartoztak, és rá (azaz a szentekre) bízta a testüket, úgy aludtak el, mint az epheszoszi hét alvó... és pihentek... a második eljövételig, a nagy visszatérésig, amikor azután az égi Jeruzsálemben, vagyis a Paradicsomban ébrednek fel.” (Ph. Ariés, i. m. 369. old.) Az ortodox kereszténységben megőrződött ez a korai keresztény halálsemlelet. Olyannyira, hogy az imént idézett Dosztojevszkij-regényben a szentéletűek halál után is romlatlan holttestéről szó szerint ez áll: „Erről a kettőről az a hagyomány maradt fenn, hogy úgy feküdtek a ravatalon, mintha csak aludnának, és szinte élő valójukban temették el őket, sőt az arcuk állítólag fénylett is a koporsóban. Némelyek pedig éppen-séggel azt erősítették: tisztán lehetett érezni, hogy illatozik a testük.” (A *Karamazov testvérek*, II. köt., i. m. 10. old.)

32. Kazimir Malevics: *A kubizmusról és futurizmusról a szuprematizmusig* (1915), in: *A konstruktivizmus*, Gondolat, 1979. 59. old. Az ikonfestészet bizánci tradíciója a századelő sok nagy orosz avantgardistájára, így Goncsarovára, Larionovra, Filonovra is erős hatással volt. Filonov a 10-es évek elején Jeruzsálemben is zarándokutat tett, és a Szent Katalin-kolostorban valóságos ikonokat festett. Egyik ikonihetős festményéről, a *Királyok lakomájáról* (1912) így írt kortársa és esztétársa, Hlebnyikov: „A festő hullák lakodalmát, a bosszú lakodalmát festette meg. Ahogy a holtak méltóságteljesen és ünnepélyesen zöldséget, gyümölcsöt esznek, a gyász örülete holdsugarhoz hasonlatos fénnel vonja be őket.” (V. V. Hlebnyikov: *Ka. – Moszkovszkije masztyera*, Moszkva, 1916. 55. old.)

33. Pavel Florenszkij: *Az ikonfestészet*, Corvina, 1988. 116–120. old.

34. Ld. „K. Malevics – Hudozsnik i teoretik”, *Szovjetszkij Hudozsnik*, 1990. 26. old. Malevics és az orosz avantgard okkult és misztikus forrásairól ld. Charlotte Douglas: „Beyond Reason: Malevich, Matiushin and Their Circles”, in: *The Spiritual in Art: Abstract Painting 1890–1985*, New York, 1986. 184–199. old.

35. A könyvtárakat megtöltő szakirodalomból ld. például: W. Budge: *The Mummy*, Cambridge, 1925.; G. Posener: *De la divinité du Pharaon*, Párizs, 1960.; J. Yoyotte: *La pensée préphilosophique en Égypte*, Párizs, 1968.; M. E. Matje: *Mifi drevnyego Jégipia*, Leningrád, 1940. Kákony L.–Varga E.: *Egy évezred a Nílus völgyében*, Bp. 1970.; Michalovski, K.: *Piramisok és masztabák*, Bp. 1973.

36. Ld. Philippe Ariés: *Essais sur l'histoire de la mort en Occident, du Moyen Age à nos jours*, Ed. du Seuil, 1975.; Uő: *L'homme devant la mort*, Ed. du Seuil, 1977.; Uő: *Images de l'homme devant la mort*, Ed. du Seuil, 1983. Ld. még: *Autour de la mort*, Annales, 1976. jan.–febr. (31. évf., 1. sz.)

37. Philippe Ariés, i. m. 406. old.

38. Nemcsak a holttest, a hulla, hanem minden testi, minden organikus, minden közvetlenül-valóságos, zavaró és kiiktatandó „durvaság” lesz a modern ipari társadalmak átlagembere számára, mint arra kitűnő esszéjében Lakner Judit rámutat: „Az életet minél tovább kiélvezni, fiatalnak, egészségesnek maradni önmagában való érték, életcél. A mulandóságra rámutató jelenségek nemcsak az öregember, de akár egy rohadó alma is, megbontják az élvezetre irányuló élet rendjét. Ami Schillert meghihette, egy egész szupermarket hírtét tönkretenné. A századelő még csak a hullát kapcsolta ki mint irozkeltőt, ma már az élet, úgy, ahogy van, elbizonytalanít. Az élet egyben a meghalás, a vanitas kíméletlen tüköre. Már nemcsak az animális lét visszatartó, hanem a primér létezés... Egy amerikai film főhőse visszahőköl apja holtteste láttán: „It's so real!” – „Hű, de valóságos!” – borzongott ugyanezekkel a szavakkal egy amerikai barátom egy pilisi faluban. Mit látott? Káposztát, pipacsot, tehenet, parasztszasszonyt, plébánost. Minél fejlettebb, annál csomagoltabb, minél régebbi, annál „valóságosabb”. Már majdnem minden másolat, mondjuk, film, de ami még nem művi, az is makulátlanul önmaga emlékműve, tiszta, szőrtelen és ráncatlan. (...) Így jön létre az az embertípus, amelyik elájul, ha vért vesznek tőle, de jól szórakozik egy horror-filmen.” (Lakner Judit: „Tanatológia”, *Valóság*, 1990. 4. szám, 75–76. old.)

39. Ld. erről és a középkori népi-karneváli testfelfogásról Mihail Bahtyin: *François Rabelais művésze és a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*, Európa, 1982. 407. old.

40. Philippe Ariés, i. m. 392. old.

41. I. m. 391. old.

42. Vö. Lakner Judit, i. m.

43. Philippe Ariés, i. m. 409. old.

44. Isaac Deutscher: *Sztálin*, Európa, 1990. 265. old. Ld. még: Boris Souvarine: *Sztálin*, Párizs, 1985. 306–312. old.

45. A Lenin-mauzóleumról többek között ld. A. Ny. Kotirjov: *Mavzolej V. I. Lenina*, Moszkva, 1971. Sz. O. Han-Magomedov: *Mavzolej Lenina*, Moszkva, 1972. K. N. Afanaszjev: *Esznek, tervek, épületek*, Corvina, 1977.; Peternák Miklós: *Lenin mauzóleuma*, in: *Mauzóleum*, i. m. 339–354. old.

46. *Otsot Komisszii CIK SZSZSZR po vevkovcsenyiju pamjatyi V. I. Uljanova (Lenina)*, Moszkva, 1925. 25. old.

47. Uo.

48. Philippe Ariés, i. m. 407. old. Ariés által idézett forrás: J. Mitford: *The American Way of Death*, New York, 1963.

49. J. V. Sztálin: *A leninizmus kérdései*, Budapest, 1951. 101. old. 50. „Sto ja budu gylaty v 1923-m godu?” In: *Izvestija*, 1923. jan. 1.

51. Alekszej Gasztyev az Idő Ligája képviselője 1925-ben ezt írja: „Vegyük a forradalom hóföregét – a Szovjetuniót –, helyezzük belé Amerikát üdörgető és úgy fogunk dolgozni, olyan szabályosan, mint a kronométer.” Pjotr Oresin, parasztköltő versében ezt olvassuk: „A széles rónaságon minden kalyiba / mesés tájakról álmodik / – rólad, vasból öntött New York.” Ny. Szmirnov, aki arról ír, hogy „új Amerikává kell válnunk, kapitalizmus nélküli Amerikává”, ahol a művészt a mérnök, a művészetet a gépek váltják fel, Jack Voszmerkin, az amerikai címmel regényt ír egy Amerikában élő oroszról, aki visszatér hazájába. Ld. még: V. I. Majakovszkij: *Felfedezem Amerikát*, in: *Vál. művek II. köt.*, Európa, 1957. 439–553. old.; Szergej Jeszenyin: *Zseleznyj mirgorod*, in: *Szobranyije szocsinyenij*, V. köt., Moszkva, 1979. 142–152. old.; ld. még az

„Amerika”-vitéről: Ny. Trifonov: *Lunacsarszkij és a szovjet irodalom*, Magvető, 1978. 413–416. old.

52. Ld. Boris Groys: „Lenin i Linoln – otnosenijye k szmertyi”, in: *Iszkussztvo kino*, 1992. 1. sz. Vö. még az I. Péter által létrehozott Kunstammer elnevezésű látványossággal, amelyet Jurij Tjanyanov is megörökített *A viaszfigura* című kisregényében (Európa, 1965). A viaszfigura, amely 1932-ben fródott, mikor a Leninmauzóleum már javában üzemelt, I. Péter halotti viaszképmásának története. A viaszfigura elmés gépezet volt, amely bárki közlekedésére felállt és fenyegető kézmozdulattal feléje intett: „Kifelé!”

53. Boris Groys, i. m. 59. old.

54. I. m. 57. old.

55. Ld. erről: Nina Tumarkin: *Lenin lives! The Lenin Cult in Soviet Russia*, Harvard, 1983.

56. Pavel Florenszkij, i. m. 116. old.

57. I. m. 118. old.

58. I. m. 119. old.

59. Uo.

60. Ld. erről: Valerij Lepahin: „A hészukhazmus és az »Élő Ikon« fogalma”, in: *Aetas*, 1991. 2. sz. 47–57. old.

61. Ld. erről: „Vszkriytyje moscej 1918–1920”, in: *Russzkaja Miszt*, 1992. 3957. sz. 16. old.

62. Nem egy korabeli avantgardista filmes, többek között Lev Kulesov is forgatott ezekről a „sírfeltárásokról” filmet. Ld. erről: *Nyezaviszimaja Gazeta*, 1992. 98. sz. 7. old.

63. Leonyid Szedov: „Pjosztraja dusa – Ob otnosenijye k szmertyi”, in: *Rogyna*, 1992. 1. sz. 64. old.

64. Dmitrij Mereskovszkij, i. m.

65. I. m. 78. old.

66. I. m. 64. old.

67. I. m. 65–66. old.

68. I. m. 66. old.

69. Máté, 22, 32.

70. Lukács, 24, 36–43.

71. Dmitrij Mereskovszkij, i. m. 31. old.

72. *Rabocsaja Moszkva*, 1924. jan. 25.

73. Uo.

74. Ld. Larisa Lisztjutkina „V Moszkve, na krasznoj ploscsagyi” című cikkében, in: *Vek XX i mir*, 1989. 9. sz. 25–28. old.

75. *Rabocsaja Moszkva*, 1924. jan. 25.

76. VI. Majakovszkij kirohanásai Eizenstejn Októberének „Lenin-utánzatai” ellen már két kulturális korszak, az ultramodern forradalmi és az antimodern totalitárius összecsapását vetítik előre: „A filmről beszélgetve felhasználom az alkalmat és minden lehetséges módon tiltakozom az ellen, hogy Lenint mindenféle hozzá hasonló Nyikandrovok révén vigyük filmvászonra. Undorító látni, mikor egy ember Lenin pózait veszi fel, az ő mozdulatait utánozza – és az egész külseje mögött végtelen ürességet, végtelen gondolati űrt érzünk. Tökéletesen igaza volt egy elvtársnak, mikor azt mondta, hogy Nyikandrov nem Leninre, hanem a róla készült szobrokra hasonlít. Mi nem azt akarjuk látni, hogyan játssza el a vásznon egy színész Lenint – magát Lenint akarjuk látni, aki ha nem is sok kockáról, de mégis reánk tekint a mozivásznonról.” (VI. Majakovszkij: *Oroszország, a művészet és mi*, Corvina, 1979. 212. old.)

77. Nyikolaj Fjodorovról ld. Stephen Lukashevics: *N. F. Fedorov (1928–1903): A Study in Russia Eupychian and Utopian Thought* New York, 1977. A „Filozofija obsceva gyela” című főműve nem egységes filozófiai alkotás: tanítványai, V. A. Kozsevjnyikov és Ny. P. Peterszon állították össze Fjodorov hátrahagyott leveleiből, feljegyzéseiből, töredékes kézírataiból és adták közre két kötetben. Az első, terjedelmesebb kötet 1906-ban látott napvilágot Vernij-ben 480 példányban (1204 oldalon), de a szerző intencióinak megfelelően kereskedelmi forgalomba nem került (a belső borítón jelezték is: „nye dlja prodazi” – nem árusítható). A második kötet csak 1913-ban jelent meg Pétervároztól.

78. „Az istenkeresés semmilyen sem különbözik jobban az isten-épitéstől vagy istenteremtéstől stb., mint a sárga ördög a kék ördögtől – írja 1913-ban Lenin az épp »istenépitő« Gorkijnak. – Ha nem azért beszélünk istenkeresésről, hogy állást foglaljunk mindennemű ördög és isten ellen, hanem azért, hogy a kék ördögöt elébe helyezzük a sárgának, akkor ez százszorta rosszabb, mint ha egyáltalán nem mondunk semmit.” (Lenin–Gorkij: *Levelek, visszaemlékezések*, Európa, 1959. 116. old.) Ld. még: J. Scherrer: „La »construcion de Dieu« marxiste ou la »recherche de Dieu« chrétienne: les termes bogostroitelstvo et bogoiszkatelstvo”, in:

Russia (1980), 4. szám, 173–198. old.; Donáth Péter: „Dokumentált tézisek az »istenépités« tanulmányozásához”, in: *Uő: Elmélet és gyakorlat. A »baloldaliság« korai történetéhez: Gorkij–Lunacsarszkij–Bogdanov 1907–1910*. Budapesti Tanítóképző Főiskola, 1990. 183–197. old.

79. Nyikolaj Fjodorov: *Filozofija obsceva gyela*, 1. köt., Vernij, 1906. 288. old.

80. I. m. 331. old.

81. Nyikolaj Bergyajev: *Religija voszkreszenija*, in: *Uő: Tyipij religioznoj miszli v Rosszii, Szobranijye szocsinenyij* 3. Párizs, 1989. 297. old.

82. Uo.

83. Ld. erről: Mihail Heller: *Andrej Platonov v poizskah szcasztyja*, Párizs, 1982. 30–54. old.

84. „Levegőt levegőt, / mint kő követ köt meg, / romlás, elmúlás nem éri el soha. / Így szökik az égbe / s tündöklék időtlen / az emberi föltámadás műhelycsarnoka. / Ó ül itt, / a boltosatos koponyájú / vegyész, / kísérlet előtt ráncolja homlokát. / Előtte könyv / – »A földmindenség« – / egy nevet kinéz. / Huszadik század. / Kit is támasszunk föl tehát? / Mondjuk, Majakovszkij...” (Vlagyimir Majakovszkij: *Erről, Helikon*, 1984. 71–72. dol.) A „föltámadás műhelycsarnoka”, vagyis a kommunista jövő – a megvalósult forradalom és szerelem világa, a »létező paradicsom« – a poémában a „bit”-tel, a kispolgári mindennapisággal, az életformával, a sivársággal és banalitással áll szemben, s ha az előbbinek a „feltámasztás”, utóbbinak a halál kispolgári gicse felel meg: „Szűnyögdönösség vékonyul a basszus. / Tányérok fölött nem hallik, csak halk szusz. / Fakul a fal, / tapéták / foszlanak szét öklön... / Színeit rézkarc szürkéje nyelte el. / Falakról / a város / fölé növekszik Böckin, / S Moszkvaként mered ránk a Holtak szigete. / Így volt, s nincs másként ma sem. / Felfoghatja-e / ép ész? / Ott, / a ladikban, / leplesen / ül s nem rezzen e révész. / Tenger / vagy sziklapart – a táj / halotti csöndbe dermedt...” (I. m. 48. old.)

85. Roman Jakobson: *Szmertyi Vlagyimira Majakovszkovo*, Berlin, 1931. 24. old.

86. Ny. Hardzsiev–V. Trenyin: *Poeticeszkaja kultura Majakovszkovo*, Moszkva, 1970. 120. old.

87. In: *Gorkij i szovjetszkije piszatyeli – Nyeizdannaja perepiszka*, 70. köt. Moszkva, 1963. 134. old.

88. Idézi: M. Sz. Olminskij: „Krityiceszkije szatyij i zamecki”, in: *Proletarszkaja revolucija*, 1931. 1. sz. 149–150. old. Leonyid Boriszovics Kraszín (1870–1926) életéről és munkásságáról ld. L. B. Kraszín „Nyikitics”) *Godi podpolja, Szbornik voszpominanij, szatyey i dokumentov*, Moszkva–Leningrád, 1928.

89. *Otsot Komisszii CIK SZSZSZR po uvekovecsenyiju pamjatyi...*, i. m. 36. old.

90. L. B. Kraszín: „Arhitekturoje uvekovecsenyije Lenina”, in: *Izvesztija*, 1924. febr. 7.

91. Kazimir Malevics: *A kubizmustól és futurizmustól a...*, i. m. 59. old.

92. E szimbolikus, forradalmi-racionalista, a személyes helyett a fogalmi, a személy helyett a benne mintegy megtestesülő eszmét hangsúlyozó kifejezőmód közvetlen előzménye – mint arra Peter-nák Miklós hívja fel a figyelmet idézett tanulmányában – Boullée Newton-síremlékterve volt: „A cél – írta Boullée – egy eszmének, konkrét személy által feltárt természettudományos igazságoknak, ezek rendszerének, egy világképnek szimbolikus megfogalmazását adni, mégpedig építészeti térként, ennek is különös típusaként – síremlékként.” (Idézi Peter-nák Miklós, i. m. 354. old. Boullée: *Temetői emlékművek vagy díszsíremlékek*, in: *Az építészet poézise*, Corvina, 1985. 77–78. old.) Ezek a kereszténység és a nemzeti gondolat, a klasszicizmus és a romantika határán született tervek még a francia forradalom előtt, de már a felvilágosodás térhódítása után – mint Peter-nák Miklós írja – jól követhetően vezetnek az eszményi megvalósulás felé. De míg a forradalmi-racionalista megvalósítás az elvesztett-megtámadott transzcendens örökkévalóságot az emberi szellem, a gondolati teljesítmény személyen túl lépő eszmei örökkévalóságként „szekularizálta”, addig a totalitárius-irracionalis megvalósítás evilági megszemélyesülést, istenalkot keresett neki.

93. L. A. Iljin az 1924-es emlékművitában mintha csak Boullée szavait folytatná: „Nem annyira fizikai vonásait, mint inkább az eszméjét, a szimbólumát kell ábrázolni.” (In: Ja. Tugenholt: „K diskusszii o pamjatyike t. Leninu”, *Izvesztija*, 1924. febr. 24.) Még tovább mennek azok a komszomolisták, akik magát az épülő

szovjet köztársaságot fogják fel Lenin-emlékműként, pontosabban „Lenin emlékének valóságos, gyakorlatias megörökítéseként”, miután „a tiszteletadás külsődleges formáira semmi szükség”. Ez a „megörökítés” – mint írják – „nem haszontalan tárgyakban és rekvizitumokban fejeződik ki, hanem csupa olyasmiben, ami nép-gazdaságunknak és forradalmunknak hasznára válik és gyarapítja országunk erejét. Például javasoljuk: 1. Kommunaházak építését munkások számára; 2. Paraszti lakóházak építését; 3. A Szovjetunió rádióhálózatának kiépítését; 4. A Szovjetunió villamosítását; 5. Repülőgyártást. Egyben támogatjuk azt a tervezetet, amely szerint Lenin elvtárs sírján szónoki emelvény épülne.” („Ob uvekovecsenyi pamjatyi Lenina”, in: *Pravda*, 1924. febr. 22.)

94. Jellemző, hogy még Scsuszev, az ideiglenes famauzóleum és a végleges márványváltozat tervezője és megépítője is a forradalmi kultúra szimbolikus racionalizmusához alkalmazkodik ezekben az években: „Tribünt javasoltam – írta később –, de síremlék lett belőle.” (Idézi: K. N. Afanaszjev: *Eszmék, tervek, épületek*, Corvina, 1977. 75. old.) „A gúla formát a Vörös téren a mauzóleum számára alkalmatlannak találtam. »Lenin meghalt, de az ügy él tovább»

– úgy véltem, ez az az eszme, amelynek a mauzóleum építészeti formájában ki kell fejeződnie. Ebből kiindulva lépcsőzetes emlékmű-kompozíciót készítettem. (...) A mauzóleum általános formája egy csonka gúla, amelynek kissé megemelt, lábakon álló felső része koporsófedelet idéz” – írta Scsuszev egy 1937-es cikkében. („Mavzolej Lenina”, in: *Arhitekturmaja gazeta*, 1937. jan. 22.)

95. B. Orlov: „K uvekovecsenyiju pamjatyi V. I. Lenina”, *Izvesztyija*, 1924. február 7.

96. J. Tugenholt: „K diskusszii o pamjatnyike t. Lenina”, *Izvesztyija*, 1924. febr. 24. (Magyarul részlet in: *Tatlin*, Corvina, é. n. 250. old.)

97. Uo.

98. „Kak pocstyity pamjaty Iljicsa?” in: *Pravda*, 1924. febr. 21.

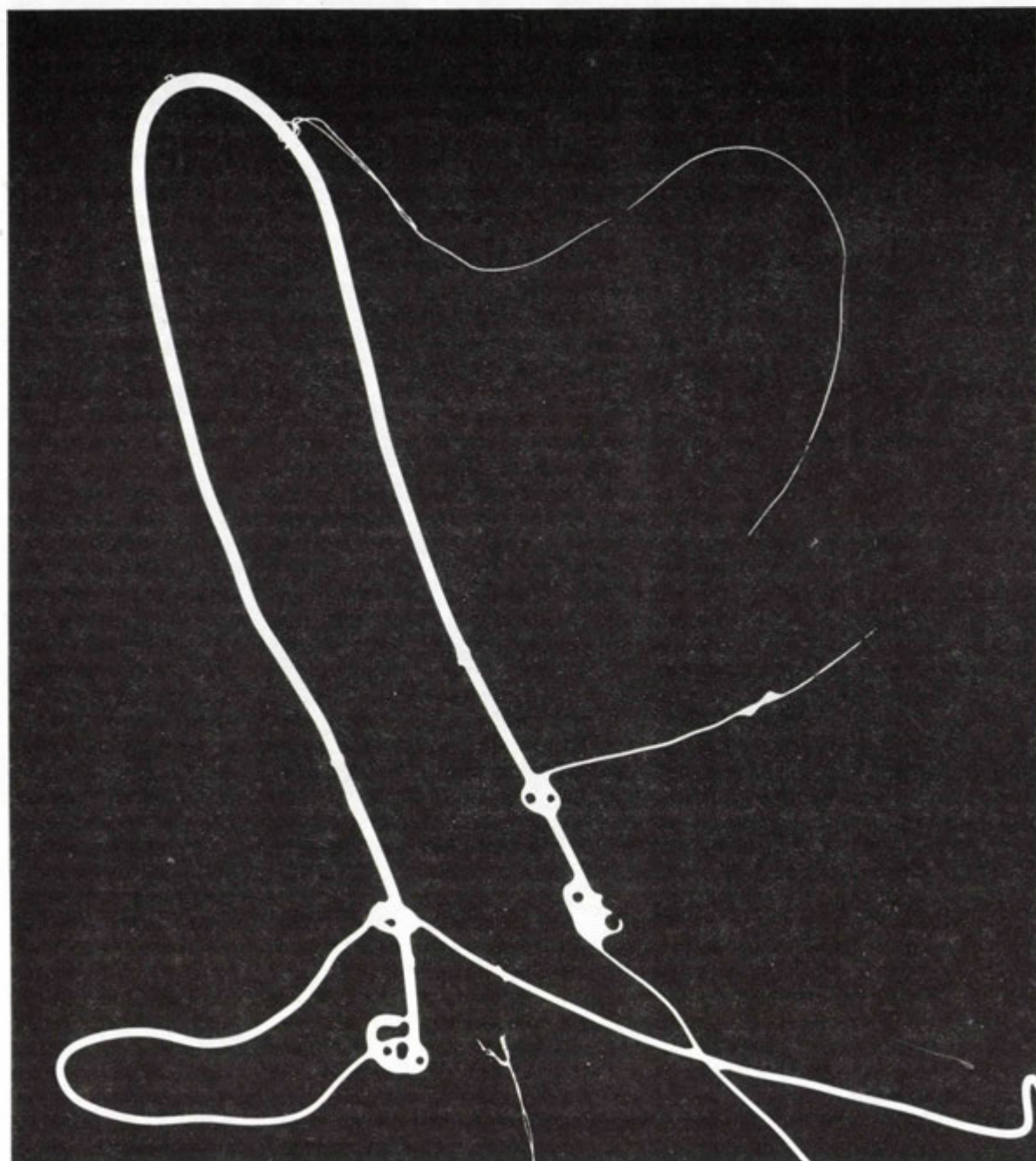
99. J. Tugenholt, uo.

100. Nyikolaj Fjodorov, i. m. I. 50. old.

101. I. m. 50., 53. old.

102. I. m. 616. old.

103. *Otsot komisszii CIK SZSZSZR...*, i. m. 47–48. old. Ld. még erről: Alfred Kurella Sinkó Ervinnek: Sinkó, i. m. 162–163. old.

Temetés, anno 1930

JEVGENIJ RIKACSOV

E cikk a temetéssel mint a proletárdiktatúra korában megnyilvánuló burzsoá osztálytiltakozás egyik legkifinomultabb és legmaradandóbb formájával foglalkozik.

Ez a legkevésbé sem paradoxon.

A temetési menet végigvonult a fél városon, az elhunyt lakásától egészen a krematóriumig, miközben egyetlen oldaltalpa a stílus kikezdetetelen eleganciája volt. Így érezték legalábbis a résztvevők. Az izmos fehér lovak, fehér maszkkal, hátukon fehér nyeregtakaróval könnyedén húzták a halottaskocsi mozgó ravatalozóját, az meg kimerően, búsan ringott az őszi szovjet ég alatt. A drága takarók dús selyembojtjai méltóságteljesen, tékozló nemtörődomséggel söpörték az őszi szovjet földet. Két, régi világból való férfi, fehér cylinderben, hosszú fehér köpönyegben vezette kantárszáron a lassan lépegető lovakat. Ezüstgombjaikon jól kivehetően tükröződött a 1930-as tarka szovjet városi táj. E fehérbe öltözött férfiak már a sok-sok kísértettel benépesített régi világban is furcsa, valószínűtlen látványt nyújtottak, itt a szovjet utcán viszont, a szorgos szovjet nyüzsgedelem közepette a lehatározottabban úgy festettek, mint az árnyék árnyéka. Az elhunyt ott pihent szorosan lezárt, magasra helyezett ezüstsín koporsójában, amelyet manapság már csak a temetkezési vállalatok kirakataiban látni. Az egész divatjamúlt, időrágta, ám még mindig tiszteletet ébresztően ünnepélyes temetkezési kelléktár az utolsók közé tartozott az országban, ahol a temetések feudálkapitalista barokkjá proletár klasszikára cserélődött. Az pedig, hogy ennyi energiát fordítottak a *kelléktár* előbányászására, ékesen bizonyítja, milyen erős érzés táplálta az igyekezetet.

Közvetlenül a halottaskocsi mögött halad az özvegy, oldalán a fiával és a leányával; fejüket mélyen lehajtják, akárha a kocsi keréknyomát vizsgálnák igen figyelmesen. Az özvegy valami utánozhatatlan, forradalom előtti eleganciával támaszkodik fia karjára. Testtartása mély és titokzatos értelmet közvetít, de ezt csak a *beavatottak* érthetik. Egy véletlenülű odavetődő szemlélő teljesen természetesnek, mesterkéletlennek találja a mozdulatot: a bánattól lesújtott édesanya fia erős karjára támaszkodik. Hogyan fordítható szavakra az özvegyi testtartás mozdulatnyelve? Valahogy így:

Most a fiú viszi majd tovább atyja üzleti vállalkozását. Vége szakadt gondtalan ifjúságának. Immáron ő a család támasza. Kicsit bizony könnyelmű volt ez a jóra való ifjú, de most már nincs több löverseny, nincs kávéház, nincs szórakozás. Hívja a munka. Hívja a család. Lám, eladósor-

ba került a húga is. Majd férjhez adja gazdag barátjához, aki egyébként már régóta nem közömbös a lány iránt. Micsoda példás báty! A *vállalkozás* egyelőre anyja nevében marad, ő fogja aláírni a *váltókat*. Hiszen a fiú még fiatal, tanulja csak meg, hogyan kell az ügyeket s az embereket irányítani. Jó, hogy az apjára ütött – épp olyan kötelességtudó, erős akaratú és energikus, mint ő volt. Biztosan hamar belejön, és leveszi anyja gyenge válláról a gondok súlyos terhet. Akkor majd anyja és húga külföldre utazhat kikapcsolódni, felejteni ... Micsoda bánat! Micsoda veszteség!

Körülbelül ezt közvetítette az özvegy *testtartása*.

A burzsoá életforma mindahány fent említett képzete persze teljességgel idegen volt ennek – a szocialista rekonstrukció korában élő – özvegynak a számára, hiszen mérhetetlenül távol állt a valóságtól, a szovjet sorstól. Nem volt semmiféle *vállalkozás*, semmiféle *eladó* lány – a valóságos lány már vagy másfél éve együtt élt egy semmi-rekellő fickóval –, az özvegy fia semmiféle *löversenyre* és *kávéházba* nem járt, egyáltalán nem volt *jóra való ifjú*, s *könnyelmű* sem lehetett abból a 250 rubeles fizetéséből, amelyet mint sokadrangú beosztott keresett.

De valaha valamilyen özvegyek, egy épp ilyen latyakos őszi napon, oldalukon a fiukkal s a leányukkal, mélyen lehajtott fővel ott botladoztak férjük koporsója mögött. Épp így ringott a magas szekrényű halottaskocsi, épp ilyen takaró borította a lovakat, épp ilyen fehérbe öltözött férfiak vezették őket kantárszáron, s épp ily ezüstösen fénylett a magasra helyezett koporsó. Sokan voltak az ilyen özvegyek, sok-sok ezren, Oroszországban, Németországban, Franciaországban. Hová ne jutott volna belőlük! Épp így, az asszonyi bánat és az anyai büszkeség ilyen kifejezésével arcukon támaszkodtak a fiuk erős karjára, a fiukéra, aki átvette atyja halott kezéből a *vállalkozás* és a *család* minden gondját. Az özvegyek, akiknek számát csak megsokszorozta a kapitalista világválság, ma is így botladoznak a földkerekség minden városának utcáin, ugyanabban az évszázadok formálta, a végsőkéig kifejezővé kristályosodott testtartásban.

Országunkban már régen megszűntek azok a társadalmi-gazdasági feltételek, amelyek évszázadokon át őrizték és ápolták ezt az özvegyi testtartást, a magántulajdonosi jogfolytonosság kifejezőjét. A feltételek megszűntek, a *testtartás* viszont megmaradt. A volt orosz burzsoázia idősebb korosztálybéli asszonyai – e kihálófélben lévő törzs tagjai – még gondosan őrzik ezt a testtartást emlékezetükben, tudatalattijuk legmélyén, ott, ahol az emberi élet legtragikusabb pillanataihoz kötődő

Az írás forrása: *God sesztnadcatij, Almanah pervij*, Szovjetszkaja Lityeratura, Moszkva, 1933.

gesztusok irányítóközpontja van. Elég, ha elindulnak egy halottashintó mögött, s a testtartás magától, gondolkodás, szándék és számítás nélkül összerendeződik. A mai, a korábbiól élesen *eltérő* társadalmi tartalmú özvegyi bánat meg sem próbál más, adekvát kifejezési formát keresni magának. A már kész formába illeszkedik, méghozzá nem a hagyomány iránti fatális megadással, hanem inkább úgy, mintha valakinek a szent és áthághatatlan akaratát teljesítené.

Ez a szent *külső akarat* nemcsak a városnak, az országnak, sőt a világnak mutatott özvegyi *alaptesttartást* alakítja ki, hanem despotikusan megszabja az asszony egész viselkedését abban az időszakban, amely férje utolsó lehetetétől a férj testét elemészítő krematóriumi láng utolsó lobbanásáig tart. Ilyenkor valahonnan, a legrejtettebb mélységekből ismeretek egész bonyolult rendszere bukkan hirtelen a felszínre, egy valóságos *temetkezési tudomány*, amely roppant pontos és igényes, nem tűr sem divergenciát, sem bizonytalanságot. Az özvegynek azonban egyáltalán nem esik nehezére teljesíteni e despotikus tudomány előírásainak minden apró részletét. Épp ellenkezőleg: e fájdalmas órákban valamennyi cselekedetét egyfajta átszellemült könnyedség, egyfajta rég elfeledett ifjonti elegancia, egyfajta magasztos *játék* lengi be. Mindaz, amit most érez, a költői ihlettel rokonítható. Az asszony legendát teremt egy *közírtleletben álló férjről, gazdag házról, fiúörökösről, menyasszony lányról*. Régen elfeledett érzések kerítik hatalmukba, s ő egy hanyag mozdulattal elhessenti magát a forradalom tizenöt esztendejét; férje halálából keserű, de jelentőségeltjes ünnepet varázsol magának.

Így alakul ki a burzsoáliberális temetési szertartás legbenső magja.

De hiszen a szovjet napilapok is „fájdalomtól megtört szívű családról”, „rövid, de súlyos szenvedésről” tudósítanak, és így egy hatvanéves ismeretlen halála, aki lehet, hogy valaha gyáros vagy zemsztovisztviselő volt, egyszeriben *társadalmi eseménnyé* válik. Az elhunyt több tucat kortársát, akik közel álltak hozzá vagy akár csak hírből ismerték, rég nem tapasztalt érzések kerítik hatalmukba. Volt kereskedők, bírósági ülnökök, bankigazgatók, zemsztovisztviselők, orvosok és a volt liberális burzsoázia egyéb képviselői, csatlakoznak ösztönüktől vezéreltetve, akár a holdkórosok, sereglenek a város minden részéből az elhunyt lakására.

Az ablakok tárva-nyitva.

Az ablakokon kívül pedig ott az időben és térben szerte-szórta szovjet világ. Mindazok, akik eljöttek ide, hogy megadják a *végtszesség* az elhunytnak, szovjet földön jöttek vagy szovjet villamoson, szovjet munkahelyükről keredztek el. Ám alighogy átlépték a lakás küszöbét, mintha nyomban egy másik, a szovjet törvények hatálya alól kivont világban találták volna magukat. Az özvegy lakása épp olyan területenkívüli volt, mint egy külföldi nagykövetség. Ilyen lesz a temetési menet teljes útvonala is, a lakástól egészen a krematóriumig: afféle burzsoá-liberális alagút, amely keresztülhatol az óriás szovjet hegy gyomrán.

Az özvegy a férje koporsója mellett áll, a tekintetében keserű elégedettség. A megjelentek mindegyike valami különös jelentőségeltjes, forradalom előtti módon szorítja meg a kezét. Az özvegy pedig úgy fogadja a kézszorítást, mint valami titkos jelszót. Minden kondoleáló a saját gon-

dolatát véli kiolvasni az asszony szeméből: ha mindjárt a bolsevikokat szolgálta is az elhunyt *életében*, méghozzá becsülettel és legjobb tudása szerint – hiszen gyarló és bűnös az ember –, *halálában* mindazonáltal a *múlté*, tizenöt esztendei bolyongás után, akár a tékozló fiú, megtért osztálya kebelébe.

Tegyük mindjárt hozzá, hogy esetünkben az elhunyt, legalábbis ami a külsejét illeti, kiválóan megfelelt annak a szerepnek, amelyet az élők szántak neki. Osztályának *tösgyökere* képviselője volt. Az ilyen emberpéldányokra méltán büszke az osztályuk, hiszen a maga uralmának biológiai igazolását látja bennük; ők a hősei könyveinek, ők pompáznak a plakátjain, reklámjain, festményein. Az elhunyt tehát méltóságeltjes, magasztos és kissé szomorú arccal pihen koporsójában. A *beavatottak* jól tudják, hogy ez a magasztosság és méltóság nem egyszerűen az elhunyt személyes tulajdonságaiból ered: annak köszönheti őket, hogy megtért kedves osztálya kebelébe. Egy hihetetlenül bonyolult társadalmi jelenség lelt kifejezésre ennek a halántékoknál szklerotikus hajszálerekkel behálózott, halott arcnak a vonásaiban. A *beavatottak* ugyanarra lelhetnek benne, amire a misztikusok a vallásos könyvek együgyű, értelmezést nem tűrő szövegeiben: az allegóriára. Mint valami mágikus kristálygömbben, egy óriási várost látnak, az orosz Párizst, jól öltözött emberek hömpölygő tavaszi tömegét, gyönyörű nőket élő virágból font koszorúban, vadonatúj autók színes, csillogó áradatát, hatalmas áruházakat, tükrös ablakú, gránitfalú banképületeket, elsőosztályú szállodákat, amelyekből finom, halk zene és drága edények csörgése szűrődik ki az utcára. Végül pedig – a jövődönnek valami különös, egyetlen mai moszkvai térhez sem hasonló terén, a ragyogó kék égre rajzolódva – a reimsi vagy talán a kölni székesegyházat idéző építészeti remeket, a parlament épületét.

Így alakult át bennük annak a halott arcnak a magasztossága és méltossága.

Az arcra kiülő szomorúság azonban másként.

Az a *meg nem valósított lehetőségek* miatt érzett keserűség szemmel látható bizonyítéka volt számukra. A liberális burzsoázia legkegyetlenebb ellenségének végzett *lelküismeretes* munka miatti keserűségé. Az *önfeladás* keserűségé.

Eddig elfelejtettem utalni a burzsoá-liberális temetések még egy felettebb érdekes vonására. A temetési *illetmen* íratlan szabálya szerint a *beavatottaknak* úgy kell viselkedniük, mintha mélységesen meg lennének győződve arról, hogy az elhunyt *halálát* – még ha hasnyálmirigyrákban vagy autóbalesetben vesztette is életét – a *bolsevikok okozták*.

ASztrasznoj téren hosszú várakozásra kényszerült a menet. A halottaskocsi óriási, idéltlen, pompázatos üvegsekrenyre, amelyben ott hevert a hatvanéves halott, igencsak kevésbé volt alkalmas arra, hogy a moszkvai utcák örvénylő folyamain közlekedjék. A szélsőpörte ég hült kékjén átszivárgott az első csillagcsepp és megállt a halottaskocsi fölött. A halottkísérők felnéztek: a csillag nyilvánvalóan nekik rendeltetett. Az őket eltöltő érzések jogosságának legerősebb és legmagasztosabb bizonyosságát látták benne. A menet mellett, a zajló utcafolyam partján, átkelésre várva, megállt egy *bérekocsi*. Ez is bizonyosság. Fellobbant a gázlámpa lángja. Bizonyosság! Egy idősebb járőrelő levette sapkáját, és széles mozdulatokkal

keresztet vetett a halottas menet láttán. Bizonyosság! Kezdtél szépen összeállni a forradalom előtti utcakép. Csak tudja az ember félresöpörni mindazt, ami fölösleges és ellenséges. Ma itt a menet valamennyi résztvevője birtokában volt a tudásnak. A várakozás azonban a bolsevikok bosszantó tapintatlanságának tetszett, a motorizációt pártoló egyesület forgó reklámja pedig szándékos kegyelemsértésnek.

Különbséget kell tennünk burzsoá-liberális, illetve feudális-nemesi temetések között. Az előbbiekben még ott pislákol egyfajta még élő társadalmi értelem, ezek még képesek hasznosítani a bonyolult szovjet valóság egyik-másik nekik alkalmas elemét; képesek hangulatot teremteni, ha mindjárt csak képlékeny és mulékony hangulatot; képesek mozgósítani – ha mindjárt csak egy-egy fél napra – néhány tucat embert. Esetenként sikerül olyan szerencsés szituációt teremteniük, hogy abban néhány órára ismét egybekapcsolódnak a történelem által régen különválasztott elemek – az ember, a táj és a temetési kelléktár. Egészen más a helyzet a feudális-nemesi temetésekkel. Ezeket a maguk tiszta formájában már nem láthatjuk a szovjet városokban. Hiszen már nem képesek még egy afféle származási osztálytillatkozást kifejező demonstráció megszervezésére sem, amilyent a liberális burzsoázia kihalt törzse azért még össze tud hozni. Az oroszországi nemesség végérvényesen deklasszálódott. A nemesi címek már nem minősítenek, nem megkülönböztető jegyek. Azt még hallani nagy néha, hogy: egy volt ügyvédet, volt bankigazgatót temetnek. De olyat soha, hogy: a nemesség volt járási vezetője vagy egy volt alkormányzó. Nem azért, mintha hírnemző se maradt volna belőlük. Bizonyára vegetálnak még valahol, aztán meghalnak, s kiviszik őket a szokványos nyírfa koporsóban egy nevesincs vidéki temetőbe. De fektessék ezt a „nemesség vezetőjét” – aki ma még könyvelőként vagy kézbesítőként dolgozik – akár tölgyfa koporsóba, fogadjanak neki pompás halottaskocsit fehér takarós lovakkal, tegyék közzé halálhírét a lapokban, feudális-nemesi temetés így sem fog kikerekedni az egészből. Talán lesznek olyanok, akiknek a szívében megmoccan valami, egy homályos érzés, egy távoli emlék, de ezzel vége is a dolognak. A volt nemesség nem fognak elmenni volt osztályos társuk temetésére, mert ugyan miért is mennének?! Koporsóját a legjobb esetben is csak szovjet munkahelyi kollégái, lakótársai, esetleg – amennyiben az elhunyt pontosan fizette a lakbért – lakóközösségének tagjai kísérik majd ki...

Szörnyű egy olyan burzsoá-liberális temetést látni, amelyen az osztály egy ifjú képviselőjét helyezik örök nyugalomra.

Ezúttal azonban egy öregembert temettek, s abban, hogy hült teteme pár tucat más öreg számára egy sajátos osztálytillatkozás zászlajává lett, talán nincs is semmi kivetnivaló vagy elítélendő. Élek viszont a gyanúperrel, méghozzá eléggé megalapozottan, mivel meglehetősen sokat tudok az elhunytól, hogy osztályos társai rútul megrágalmazták. Gyanítom, hogy halott arcának magasztossága és méltósága sem parlamentre, sem kávéházakra, sem gránitfalú banképületekre nem utalt, mint ahogyan szomorúságából sem lehetett holmi meg nem valósított lehetőségek miatti keserűségre következtetni. Az elhunyt befolyásos gazdasági vezető volt, tényleg egy komoly – ha nem is apáról fiúra szálló – vállalatot irányított. Bánt, ami vele történt, szeretnék igazságot szolgáltatni neki, de közben azzal vigasztalom

magam, hogy mindazok játéka, akik ily hitszegő módon használták fel hült tetemét, túl rafinált ahhoz, hogy foltot ejtsen becsületes gazdasági vezetői jó hírére.

Ismerek azonban egy másik, még rafináltabb temetési játékot, amelyben ugyanez a gondolatmenet már nem szolgált vigaszomul.

Jelen kellett lennem egy tizenhat éves komoszomolista lány temetésén. Apja neves moszkvai tudós volt. Ha vannak a halottak elleni erőszaktevésnek különböző formái, úgy ez a legkegyetlenebbek közé tartozott. A komoszomolista lányt úgy temették, mint egy szeplőtelen szüzet, aki még annak előtte távozott árnyékvilágunkból, hogy akárcsak egy szemernyi földi szenny is érinthette volna. Úgy feküdt koporsójában, mint egy tiszta angyal, szűzi homlokát koszorú övezte, két keze imára volt kulcsolva.

Mondták is a jelenlévők: úgy fekszik ott, mint egy angyal.

Nem tudom, mi okozta a komoszomolista lány halálát, de temetni úgy temették, mintha tüdőgyulladásban halt volna meg, alig pár nappal leányintézeti bálja után. Ott ugyan-ez a fehér selyemruha volt rajta; kimelegedett a táncról, a zenétől, a sarkantyúpengéstől, először rákőszönő szabadságától, első sikerétől, az öt körülrajzó kornétásoktól és apródoktól, s konfettivel teleszórvva, kék masnival a hajában, egy pici izzadságcseppel a felső ajkán, bájos-szeszesen egy pohár jéghideg vizet hozatott magának, hiába óvták ettől a felnőttek... Békésen, szelíden halt meg, elfúló hangon bocsánatot kérve szüleitől és barátaitól, amiért ilyen nagy bánatot okoz nekik.

Teljes volt az illúzió. Olyannyira teljes, hogy a komoszomolista fiú- és leánypajtások valami ellenséges elidegenedettséggel tekingettek halott társnőjükre. Azt gondolhatták: holtában, lám, visszatért osztálya kebelébe!

A cél tehát megvalósult. A beavatottak komoly politikai győzelemként könyvelték el sikerüket.

Az efféle temetéseknek még egy érdekességük van, a stíluskeveredés. A feudális-nemesi elem ugyanis valamennyire mindig belejátszik a burzsoá-liberális temetések külsőségeibe. A most leírt esetben, függetlenül a gyászolók tisztán burzsoá hovatartozásától. Erősen belejátszott a temetés keltette érzelmekbe is. Nehéz lenne megmondani, hogy valóban így haltak-e meg a nemesi származású lányok, vagy az ehhez hasonló jelenetek csak a ma már elfeledett, harmadrendű irodalmi alkotásokban léteznek. A temetés ismertettét válfaja mindenestre egy olyan hagyománynak áldozó hazugság volt, amely rég-rég – talán még a nagy reformok előtt, Miklós cár uralkodásának vége felé – kiveszett, s nyoma sem maradt. Ez a temetés eklektikus volt.

Már sötétedett, amikor a menet a Precsisztyenszkij kapuhoz ért. A menet résztvevőiben érezhetően csökkent az eddigi társadalmi töltetű feszültség. A halott hadvezérét követő burzsoá-liberális sereg kezdett belefáradni a hosszú menetelésbe. Meggörmölyedt a hatvanéves harcosok háta, soraik megbomlottak. Imbolyogva és nagyokat döccenve kapaszkodik felfelé a Precsisztyenszkij hegyre az óriási, fehér, vak halottaskocsi. Az esti homályban, az Apokalipszis lovaitól vontatva félelmetes és megkapó képet nyújt. Valami rettentő, eszelős elszántság érződik lassú, feltartóztatlan haladásában. Iszonyodva tekingetnek feléje a józan szovjet járókelők. Már nem hatja meg őket a fia karjához

hajló özvegy testtartása. A mozdulat beleveszett a homályba. Nem figyelik már a halottkísérőket sem, nem próbálják leolvasni arcukról a pompázatos temetés titkának nyitját. A halottkísérők egyetlen homogén fekete tömeggé olvadtak össze, amelyből csak nagy néha hasít ki egy-egy sápadt arcot, talán egy fiskálisét, a rávetődő lámpafény. A járőrök csupán egy gigászi kísértetet látnak, amint végigvonul a szovjet utcán, épp olyan magabiztosan, mint valaha a pestisjárvány idején a középkori Firenze vagy Ravenna utcáin. És a halottkísérők kezdenek ráébredni ebből meríthető erejükre. Cél szentesíti az eszközt! Boldogan adják át magukat ennek az iszonytató temetési romantikának, ennek a kísértetjátéknak, amelyet tulajdonképpen a járőrök és a moszkvai ősz villanyfényvel alig oldott homálya kényszerített rájuk. De amint a Zubovszkij tér rávillantotta a menetre sok-sok józan lámpaszemét, máris maradéktalanul szertefoszlott a káprázat: annyi az egész, hogy mintegy ötven kétes származású, öregeske szovjet alkalmazott kíséri itt a temetőbe halottját.

A temető!

Sokuknak bizonyára kedvesebb a halott tábornokok, közéleti személyiségek, fiskálisok és első gildébe tartozó kereskedők e világa, mint az élő vb.-elnököké, lakóbizottsági elnököké és a vörös, gildén kívüli kereskedőké. Mert még azokban az órákban is, amelyekben a legközelebb kerülnek a jelenhez, mintha valami sűrű fátylon keresztül látnák kortársaikat. A halott gyárosoktól és zemsztvotisztsviselőktől viszont nem választja el őket ilyen fátyol. A köztük és a halottak között lévő tér áttetsző és tökéletesen átjárható. Még az évek sem jelentenek akadályt. Ha ezek az emberek egy-egy pihenőnapon kilátogatnak valamelyik városzéli temetőbe, ahol szeretteik nyugszanak, úgy járnak-kelnek benne, mint a térbeli formákba dermedt időben. Itt egyidejűleg van jelen minden generáció. Egyetlen összefüggő, forradalom előtti világ ez, a burzsoázia nagy kiterjedésű világa, amely mintegy mögöttük, a háttérben, a horizontnak az októberi forradalom által kettészelt peremén túl terül el. Itt lakozik most – gondolják magukban –, itt, a halál e csendes hajlékában a régi világnak a bankokból, irodákból, kormányzósági zemsztvohivatalokból kiűzött szelleme. Az egész temetőben nincs egyetlen olyan

síremlék, amelyet 1917 októbere után emeltek volna. Szovjet ember lába még nem érintette földjét. Áldott csend mindenütt, bozóttal benőtt, néma pusztaság. Az embert meglegyinti az enyészet lehelete, amelyet nemessé érlelt az idő, át- meg átjárt a szél. Sűrűn sarjad a harsányzöld, forradalom előtti fű a jól táplált és ápolat testekkel hizlalt, forradalom előtti, zsíros temetői humuszából.

De mit nekik a temető!

Majd éppen a liberális burzsoázia fog ebbe a szárnalmas csökevénybe kapaszkodni, ehhez a túlhaladott, csak holmi hajórajparancsnokoknak, ezekutoroknak, nemesi kisasszonykáknak és zamoszkvorecsjei kereskedőknek való temetkezési technikához ragaszkodni! És az elviselhetetlenül hosszú meneteléstől végképp elcsigázott halottkísérőkben titkon hála ébred a bolsevikok iránt, amint meglátják a barátságos lánggal égő krematóriumot, hiszen azok ismertették meg őket a modern, európai temetkezési technikával. És a gyászmenet tagjain máris a *külhoni* temetések hangulata kezd úrrá lenni. Lelkiállapotuk érezhetően megváltozott. Nahát, ez az Európa! A szigorú, gránitszürke krematóriumban immár erős és hűséges szövetségést látnak. Úgy érzik, hogy tiltakozásukra áldását adja a világ burzsoáziája, amely ugyanilyen ünnepélyes egységben kíséri az öröklétbe halottait. El van már felejtve a bolsevikok iránti hála, emlékezni is csak némi pironkodással emlékeznek rá. És akkor még itt az orgona! A zene a végsőig feszíti *külhoni* érzelmeik húrjait. Szinte közvetlen már a kapcsolatuk a *túlvilági* burzsoáziával. Olyan az egész, mintha *maguktól* énekelnének, váratlanul erős hangon, az európai osztályos társakkal közös kórusban. Nem ragaszkodnak ők valójában a *liberalizmushoz* sem, arra vágyanak csupán, hogy örökké tartson ez a boldog állapot, a *szeretett osztályuk* keblére borulás állapota!

Mit mondhatnánk még?

A halottakat, még ha egy újonnan megtért volt is, nem sokáig tartják otthon. Nem túl hosszú az út a lakásától a krematóriumig. Ez szigorú idő- és térbeli keretek közé szorítja a burzsoá-liberális temetkezési szertartást. A *beavatottak* közössége maximum két nap elteltével széthullik. Az összeesküvés felszámolja önmagát. A múltnak járó adót lerótták. A játékot *eljátáztatták*. Vajon hol találkoznak ismét? Egy esküvőn? Egy jubileumon? Egy újabb temetésen?

FORDÍTOTTA PÁLL ERNA

EGY UTCAI ÁRUSNÁL 100, EGY JÓ KÖNYVKIADÓNÁL
50, NÁLUNK VISZONT 40 FÉLE TEÁBÓL, VALAMINT
4327 FÉLE KÖNYV KÖZÜL VÁLASZTHAT

PONT KÖNYVESBOLT ÉS TEÁZÓ

BUDAPEST V. MÉRLEG UTCA 6. TELEFON: 11-72-853

Hungária két tételben

ZELEI MIKLÓS

Mese

Egyszer volt, hol nem volt, Romeo és Rúdarany. Amikor találkoztak, a szélgép rögtön indult, lobogni kezdett Rúdarany fényesen mosott haja, de nem kócolódott. Irányban száll azóta is, minden szálán gondos a számla.

Ha nem felhős a szolárium, Romeo rögtön barnít. Bronz a bőre, gyöngyösen gördül rajta a vízcsepp. Kitartóan és keményen támadják a szíu indiánok, de ő csak tusol. Nyilak verődnek a forradalom jelvényeibe, a hármas út keresztjébe, Dávid csillagába, Romeo olajoz, karján megcsillan a béka. Fekete kancáján bevágat Freddy, és hasba lövi az indiánokat.

Csapódik a meggypiros kocsiajtó, indul a motor, de néma. A zúgás gyártási hiba. Az autó fölött Rúdarany fátyla lobog a szélben.

„Tybalt!”

Aki rátör a bukszára, az hitvány, gonosz és hazug. Kiszabadítani fogságából Rúdaranyt! Romeo szkafozandert húz, lóra pattan, a nyeregkapában mindentjártó hitelkártya. Mögötte a vidám kis csapat repül a citromsárga űrhajóban.

Oda is érnek az égig érő pánccélterem kapujához, őrizi nyolc oroszlán. Romeo leugrik lováról, sorban az oroszlanok szájába teszi a mindentjártó hitelkártyát, a ként fújtató vadállatok lehempersednek a puha bankjegyekre, és Romeo megvakarja hasukat. Kápé, aranykulcs. De a kapu nem nyílik! „Szuper, szuper botocskám!” Romeo magasra emeli, és a botocskából ölnyi vastag lézersugár veselkedik az égig érő pánccélterem vaskapujának, felszeleteli, mint kiskés az extra sovány Dínom sajtot.

Bent van Tybalt, a hétfejű sárkány. „Nincsenek a pokolban most már dudaleckék!” Így ordibál. És ott fekszik Rúdarany, golyóálló üvegkoporsóban. A vidám kis csapat citromsárga űrhajója a koporsóra száll.

„Aprítsd, aprítsd, botocskám!” Tybalt hét feje hetvenhét felé gurul, az égig érő pánccélterem padlatát borító titánlemezeken. Úgy köll neki!

Mihenst a sárkány kilehelte bűzhödő párját, csengeni-bongani kezd a kassza, és kiszabadul belőle a sok Napóleon. Mind ezzel köszön: „Szabadság! Egyenlőség! Testvériség!”

A vidám kis csapat pöttyös megzebracsíkos géppisztolyokkal lövi a koporsót. Rúdarany rég fölébredt a nagy kopogásra, szemfedőjével integet, fejpárnája alól egy doboz kalóriaszegény kólát vesz elő, boldogan kortyolja, a vidám kis csapat már aknavetőkből lövi atompuszival Rúdarany halálos börtönét, de az csak nem enged.

A kiürült kólásdobozt Rúdarany a golyóálló üvegkoporsó belső falához csapja, felpattan a koporsótető, és Romeo, aki eddig mutatoujjával Tybalt szeméit szedegette ki, odapattan, segít felúlni Rúdaranynak, nagyot smaciznak, és

Romeo lovával, meg a citromsárga űrhajóval együtt be-szállnak mindahányan a golyóálló üvegkoporsóba. Elröpülnek, de előtte még a vidám kis csapat kígyóbőr göngyölegéből kicsomagolja a napot. Ma is élnek, ha meg nem haltak.

Epilógus. A rózsaszín guillotine igazán gyönyörű. Barbie kezét, lábát összekötözzük, ráfektetjük a padra, és két ujjal, finoman becsúztatjuk a bárd alá úgy, hogy az él pontosan Barbie nyakszirtjén, a vékony vonal fölött legyen. Megrántjuk a zsinórt! A bárd lezuhan, a fej leesik, kifolyik a rózsaszín vér, amit a kis dézsából – ne feledjük előzőleg pontos helyére tenni! – visszaöntünk Barbie-ba, majd ráillesztjük a fejét.

És real

Este van. Folytatása az Arany-összesben. A génbank diszkójában kikéri, zöld üvegben, a sörét. Ma a savóforraló juhász Bea lánya vetkezik. A szélbarázda büroijénél Sankó csikós keféli Frau Horstot. „Szörén üli meg Magyarországot! Ach, ach, ach.” Leng a csikós bajusza, dereka hájas és fehér, csuklóján rézzel kivert a védő.

A vágató öt kancát állva lovagló legény puhította meg őket. Olasz nők visítottak, veres hajú angolok keltek ki magukból, bronzbarnára égett német lányok foglalták vissza az életteret.

Múlt este egy dánt nyihogtatott meg, előtte egy dúvalag nápolyit, korábban meg egy spanyolt vitt a büroühöz, de akkor ott várt rájuk az elnökhelyettes. „Ach!” – vastagodik Frau Horstban a felismerés.

A vágató kancákon a legény bal karjára fűzi az öt gyeplőszárat, ménküeket durrogat a karikással, és elporzik kétszer is a csoport előtt. Amikor elhajtja az ötöst, a szárnyék takarásából a lótrágyaúrus lányok futnak a vendégek közé. Varrottas monokini-ben ringadoznak, árvalányhajukban szalag, karjukon kiskosár, abból kínálják a nemzetiszínnel átkötött, vákuumsomagolású lócitromot.

Sankó az ákácok alatt somolyog, sugólesz rágót dug almásderece pofájába, megpaskolja a derék állatot. Fogy a lócitrom, a ganékúp alól szól a Vakpali, és Sankó a gruppa elé rúgtat. Kaptáson léptet a ló, Sankó a fülébe súg, és leterdepel az okos állat. „Bitte!”

Megismétli háromszor is a mutatványt, mire Frau Horst elébe ül, a nyeregbe. Megeresztli a kantárt Sankó, vagy százötven métert is vágáznak, mint a szélvész, amikor megfordulnak végre. Horstné ruhájának keskeny vállszalagja kétoldalt lecsúszik, a ruha is csúzni kezd, a toprés játékosan hintál a vágta ütemére. Kilengésének fölő és alsó határa közt húsz centiket ível a pigmentudvar közepében a rózsaszín pityke. Tapsol a közönség! Herr Horst telével videózik, felesége pirul, mikor szálldosó madarait fölfedezi, de meg hagyja egy pillanatig, és csak azután iga-

zítja meg a ruháját. Három kört is mennek, és Sankó elteszi a pénzt.

„Ach, ach, ach!” Eső lesz, gondolja Sankó, amint a bűrhöz igyekszik. Az ősrakétás körül a fűzfákön hemzsegnek a levelitankok. Biztos jel! Emelgeti Horstné keskeny valagocskáját. „Csak egyforma az mind.” Dalba fog a láperdő széliben a mocsári énekespatkány.

A vacsorát a lótrágyaárus lányok szolgálják fel, gyönyösbokrétásan. Április negyedikén, május elsején, augusztus huszadikán és november hetedikén is benne voltak a zászlórendben. Ők viszik mostan, Mária lovasai, a Szent Szűz szobrát, és körülötte a sok szép templomi zászlót a körmenetben.

Gyorsan issza a sörét, mert el kell már hagyni a helyiséget. „Haza! Haza! Haza! Nem megyünk mi haza!” – bömböli a nép, fegyelmezetten hátrálva kifelé. Bea ballonkabátban ül egy hangfalon.

A kármentőn át lép az utcára, így hamarabb éri Hegyhúzó Mariann fehérre meszelt házát.

– Az isten türelje ki veled a seggit! – üvölt Mariann a gyerekekre, amikor benyit. – Én nagyon intellektuális vagyok – mosolyog rá a nő –, és az ilyenek alkalmatlanok a gyereknevelésre.

Arrébb tolja a töri felmérőket, és önt egy-egy deci pálinkát.

– Parancsolj.

– Jön a vonat?

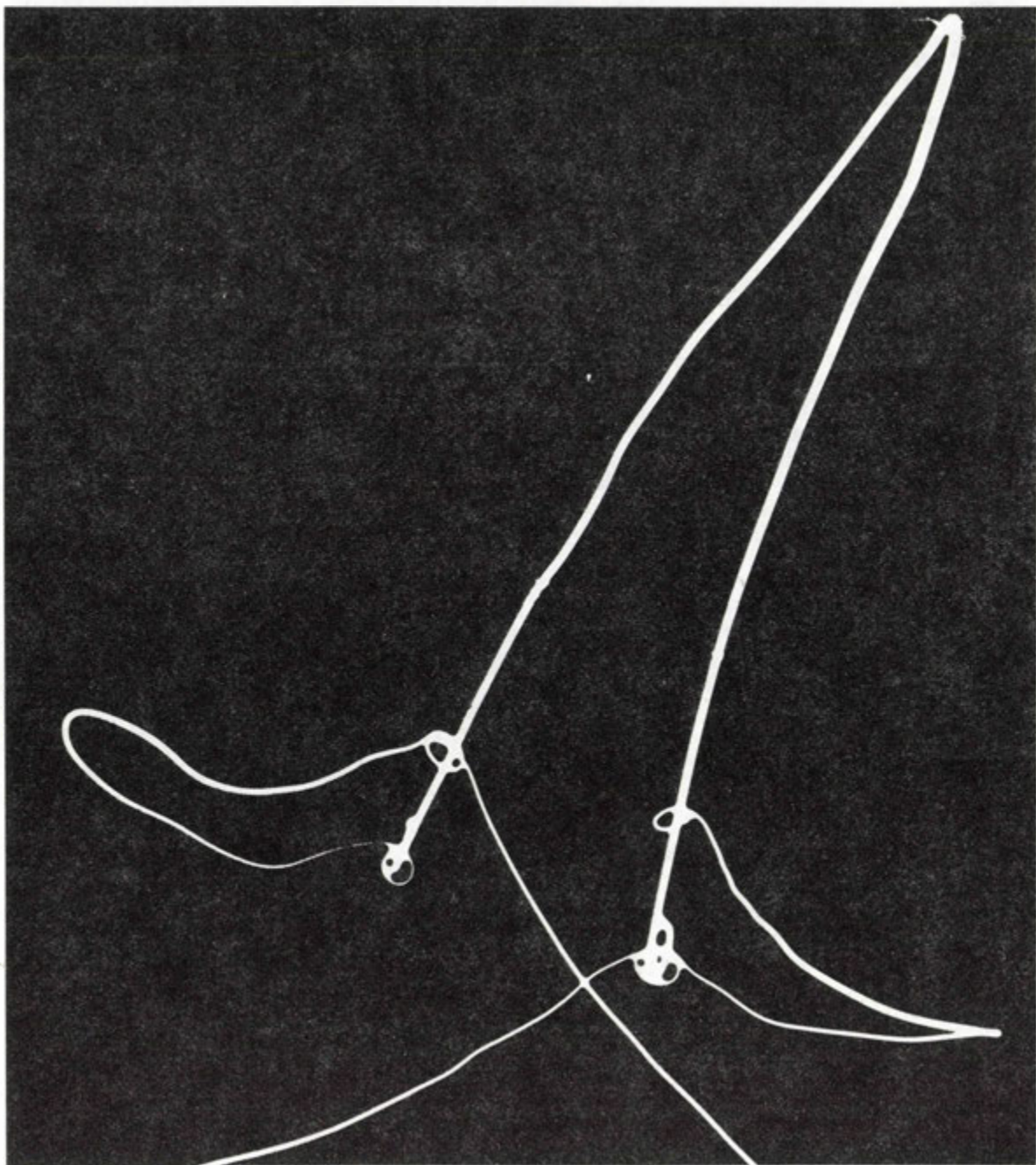
– Az égő olaj dübörög.

Megáll a ház előtt a bányászbusz.

– Már megint váratlanul!

A pálinkáját se issza meg, úgy ugrik ki az ablakon, de nem jut messzire. A gömbakácról ráveti magát a homoki boa, és szorítani kezdi. A homok, a homok mindent elnyel, és meg is tisztít, akár a víz.

Tizenöt folyóméter is megvan egy ilyen rettenetes hulló.

2000 ESTEK

A **2000** Irodalmi és Társadalmi Havi Lap szalonna májusban is nyitva áll a szellemre szomjazók előtt, a bevett időpontban, a hónap harmadik csütörtökjén, a megszokott helyen, a Merlin Színházban, (Az V. Gerlőczy utca 4. alatt, fent, az első emeleten.)

1993. május 20-án csütörtökön este hétkor a **2000** régi, díjnyertes barátja, többszörös szerzője, **Krasznahorkai László**, író, társadalomkritikus és világcsavargó lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk kérdezni tőle, hogy miért ír olyan hosszú mondatokat, hogy miért melankolikus az ellenállás, hogy hogyan találta ki a **Sátántangó** szerkezetét, s hogy mivel találkozott Kínában.

Több olvasónk szóvá tette, hogy Efraim Izrael (s nem Izrael) előző számunkban közölt elbeszélése alól kifelejtettük a fordító nevét. Nos, nem azt felejtettük ki, hanem annak közlését, hogy az elbeszélést Efraim Izrael magyarul írta, lévén azonos avval a Hap Béléval (1944) a francia és cseh művek kitűnő fordítójával, aki 1985-ben emigrált Izraelbe.

D O V I N

G A L É R I A BUDAPEST, V. KER. HARIS KÖZ 1. TEL.: 118-3524, 118-3574

Nyitva:

Hétköznap 11-19 óráig

Szombaton 11-14 óráig

POLLACSEK KÁLMÁN KIÁLLÍTÁSA

MEGTEKINTHETŐ: 1993 MÁJUS 7-TŐL JÚNIUS 4-IG